

Amin Maalouf

Ölümçül Kimlikler

Çeviren Ayşel Bora

DENEME

YKY

ÖLÜMCÜL KİMLİKLER

Amin Maalouf, 1949'da Lübnan'da doğdu. Ekonomi ve toplumbilim okuduktan sonra gazeteciliğe başladı; 1976'dan beri Paris'te yaşıyor. Çeşitli yayın organlarında yöneticilik ve köşe yazarlığı yapmış olan Maalouf, bugün vaktinin çoğunu kitaplarını yazmaya ayırmaktadır.

Yapıtlarında çok iyi bildiği Asya ve Akdeniz çevresi kültürlerinin söylencelerini başarıyla işleyen Maalouf, ilk kitabı *Les Croisades vues par les Arabes* (1983, *Arapların Gözüyle Haçlılar*) ile tanındı ve bu kitabın çevrildiği dillerde de büyük bir başarı kazandı. 1986'da yayımlanan ve aynı yıl Fransız-Arap Dostluk Ödülü'nü kazanan ikinci kitabı (ilk romanı) *Leon l'Africain* (*Afrikalı Leo*) ise bugün bir "klasik" kabul edilmektedir.

Maalouf'un 1988'de yayımlanan ikinci romanı *Samarcande* (*Semerkant*) da coşkuyla karşılandı ve pek çok dile çevrildi. Maalouf'un sonraki kitapları yine romandı: *Les Jardins de Lumiere* (1991, *Işık Bahçeleri*) ve *Le Premier Siecle apres Beatrice* (1992, *Beatrice den Sonra Birinci Yüzyıl*). Amin Maalouf, 1993'te yayımlanan romanı *Le Rocher de Tanios* (*Tanios Kayası*) ile Goncourt Ödülü'nü kazandı. Son romanı *Echelles du Leuant* (*Doğunun Limanları*) ise 1996'da yayımlandı.

Amin Maalouf un dört romanı yayınevimizce Türkçeye kazandırılmıştır: *Afrikalı Leo* (1993), *Semerkant* (1993), *Tanios Kayası* (1995) ve *Doğunun Limanları* (1996).

Aysel Bora İstanbul'da doğdu. İstanbul Üniversitesi Fransız Filolojisi'ni bitirdi. Meydan-Larousse'u hazırlayan çevirmen kadrosunda yer aldı. Daha pek çok ansiklopedik yayına da katkıda bulundu. Bazı çevirileri: *Suçta Mutluluk*, Bar-bey d'Aurevilly (Metis); *Hayalî Doğu*, Thierry Hentch (Metis); *Oidipus Yollarda*, Henry Bachau (Metis); *Aydınlar Üzerine*, Jean-Paul Sartre (Can); *Şimdi*, Nathalie Sarraute (Can); *Açınız*, Nathalie Sarraute (Can); *Ölüm Andı*, François Xenakis (Özgür); *Mısır Yargıcı Üçlemesi* (*Katledilen Piramit, Çöl Yasası, Vezirin Adaleti*), Christian Jacq (Doğan Yayıncılık).

*Amin Maalouf'un
YKY'deki öteki kitapları:*

Afrikalı Leo (1993)
Semerkant (1993)
Tanios Kayası (1995)
Doğunun Limanları (1996)

AMIN MAALOUF

Ölümcül Kimlikler

Ç E V İ R E N :

AYSEL B O R A

D E N E M E

İ S T A N B U L

Ö l ü m c ü l K i m l i k l e r / A m i n M a a l o u f

Ö z g ü n a d ı : *Les Identites Meurtrieres*

Ç e v i r e n : A y s e l B o r a

1 . B a s k ı : İ s t a n b u l , H a z i r a n 2 0 0 0

1976'da Lübnan'ı terk edip Fransa'ya yerleştiğimden beri, son derece iyi niyetli olarak, kendimi "daha çok Fransız" mı, yoksa "daha çok Lübnanlı" mı hissettiğim ne kadar çok sorulmuştur bana. Cevabım hiç değişmez: "Her ikisi de!" Herhangi bir denge ya da haktanırlık endişesi yüzünden değil, ama cevabım farklı olsaydı, yalan söylemiş olurdu. Beni bir başkası değil de ben yapan şey, bu şekilde iki ülkenin, iki üç dilin, pek çok kültür geleneğinin sınırında bulunuşumdur. Benim kimliğimi tanımlayan da tam olarak budur. Kendimden bir parçayı kesip atmış olsaydım, daha mı gerçek olurdu?

Yani bana soru soranlara sabırla Lübnan'da doğduğumu, yirmi yedi yaşına kadar orada yaşadığımı, Arapçanın anadilim olduğunu, Dumas ve Dickens'i, *Güiver'in Seyahatlerini* ilk kez Arapça çevirisinden keşfettiğimi ve çocukluğun ilk sevinçlerini atalarımın köyü olan dağ köyümde tattığımı, ilerde romanlarımda esinleneceğim bazı öyküleri orada dinlediğimi açıklıyorum. Bunu nasıl unutabilirim? Bunlardan nasıl olur da kopabili-rim? Ama öte yandan, yirmi iki yıldan beri Fransa topraklarında yaşamaktayım, onun suyunu ve şarabını içiyorum, ellerim her gün onun o eski taşlarını okşamakta, kitaplarımı onun diliyle yazıyorum, o artık benim için asla yabancı bir ülke olamaz.

Yani, yarı Fransız, yarı Lübnanlı mı? Hiç de değil! Kimlik bölmelere ayrılamaz, o ne yarımlardan oluşur, ne üçte birlerden, ne de kuşatılmış diyarlardan. Benim birçok kimliğim yok, bir kişiden diğerine asla aynı olmayan özel bir "dozda" onu biçimlendiren bütün öğelerden oluşmuş tek bir kimliğim var.

Bazen, bin bir ayrıntıya girerek tam olarak hangi nedenlerle aidiyetlerimin tümünü dolu dolu istediğimi açıkladığımda, biri yanıma gelerek elini omzuma koyup mırıldanıyor: "Böyle konuşmakta haklısınız, ama içinizin derinliğinde ne hissediyorsunuz?"

Bu ısrarcı sorgulama beni uzun zaman gülümsetmiştir. Bugün buna gülümsemediğim artık. Çünkü bu bana insanlarda pek yaygın ve benim gözümde tehlikeli bir bakış açısının ortaya konuluşu gibi geliyor. Bana "içimin derinliğinde" ne olduğum sorulduğunda, bunda herkesin "içinin derinliğinde" ağır basan tek bir aidiyetin, bir bakıma "kişinin derin gerçekliğinin", doğarken ebediyen belirlenen ve artık değişmeyecek olan "öz"ünün var olduğu inancı yatıyor; sanki geri kalanın, bütün geri kalanın -özgür insan olarak katettiği yolun, benimsediği inanışların, tercihlerin, kendine özel duygusallığının, yakınlıklarının, sonuçta yaşamının- hiçbir önemi yokmuş gibi. Bugün çok sık yapıldığı üzere, çağdaşlarımız "kimliklerini vurgulamaya" yöneltildiğinde, bununla onlara söylenmek istenen, içlerindeki, çoğu zaman dinsel ya da ulusal ya da ırkçı ya da etnik nitelikteki sözümona temel aidiyete dönmeleri ve bunu gururla ötekilerin suratına çarpmaları gerektirir.

Daha karmaşık bir kimlik talep eden herkes toplum dışına itilmiş bulur kendini. Cezayirli ana babadan Fransa'da doğan bir genç, içinde apaçık iki aidiyet taşımaktadır ve her

ikisini de üstlenecek durumda olması gerekir. Lafı bulandırmamak için iki dedim ama onun kişiliğinin bileşenleri çok daha fazla sayıdadır. İster dil söz konusu olsun, ister inanışlar, yaşam biçimi, aile ilişkileri, sanat ve mutfak zevkleri, Fransız, Avrupa, Batı etkileri ondaki Arap, Berberi, Afrika, Müslüman etkilerine karışmış durumdadır... Bu delikanlı bunu dolu dolu yaşamakta özgür hissetse kendini, tüm çeşitliliğini üstlenmede cesaretlendirildiğini hissetse, zenginleştirici ve verimli bir deneyim; tersine, ne zaman Fransızlığını vurgulasa, bazıları ona bir hainmiş, hatta satılmış gözüyle baktığından, ne zaman Cezayir'le olan bağlarını, tarihini, kültürünü, dinini ortaya koysa, anlaşılmamak, küçümsenmek tehlikesiyle ya da düşmanlıkla karşılaşacağından, yolu yıpratıcı olabilir.

Durum Ren'in öte yakasında daha da naziktir. Otuz yıl önce Frankfurt yakınlarında doğan, hep, dilini ailesininkinden çok daha iyi konuşup yazdığı Almanya'da yaşamış olan bir Türk'ün durumunu düşünüyorum. Benimsediği toplumun gözünde o bir Alman değildir; köklerinin geldiği toplumda ise artık tam olarak Türk sayılmaz. Sağduyu isterdi ki, o bu çifte aidiyeti tam anlamıyla talep edebilsin. Ama ne yasalarda, ne de zihniyetlerde hiçbir şey bugün onun bileşik kimliğini uyumlu bir şekilde üstlenmesine izin vermemektedir.

Aklıma gelen ilk örnekleri sıraladım. Çok daha başkalarını da sayabilirdim. Sırp bir anne ile Hırvat bir babadan Belgrad'da doğan biri. Bir Tutsi'yle evli bir Hutu kadını ya da tersi. Siyah baba ve Yahudi anneden doğan bir Amerikalı.

Bazıları bunların çok özel durumlar olduğunu düşünecektir. Doğrusu ben buna inanmıyorum. Saydığım birkaç kişi, karmaşık bir kimliğe sahip olmada tek değil. Her

insanda zaman zaman kendi aralarında çelişen ve onu yürek burkan tercihlere zorlayan çoklu aidiyetlere rastlanır. Kimisinde durum ilk bakışta anlaşılır; kimisinde ise daha yakından bakma çabası gerekir.

Bugünün Avrupa'sında, yüzlerce yıllık bir ulusa -Fransa, İspanya, Danimarka, İngiltere...- aidiyetiyle, inşa halindeki kıta bütünlüğüne aidiyeti arasında, ister istemez artacak bir çekişmeyi hissetmeyecek kimse var mıdır? Bask ülkesinden İskoçya'ya bir bölgeye, halkına, tarihine, diline güçlü ve derin bir bağlılık duyan ne kadar Avrupalı vardır? Birleşik Devletler'de kim hâlâ önceki köklerine -Afrikalı, İspanyol soylu, İrlandalı, Yahudi, İtalyan, Polonyalı ve daha başkaları-bakmadan toplumdaki yerini düşünebilir?

Bunları söylerken, seçtiğim ilk örneklerin özel bir yanı olduğunu kabul etmek isterim. Hepsi de içlerinde bugün şiddetli bir çatışma halinde olan aidiyetler taşıyorlar; bir bakıma, içlerinden etnik, dinsel ya da daha başka kırılma hatlarının geçtiği, sınırda insanlar. Aslında "ayrıcalıklı" demeye dilimin varmadığı bu durum nedeniyle bağlar kurmak, anlaşmazlıkları gidermek, kimilerini mantığa davet etmek, kimilerini yatıştırmak, sorunları düzlüğe çıkartmak, barıştırmak gibi bir rol oynamak durumundalar... Çeşitli toplumlar, çeşitli kültürler arasında birleşme çizgisi, köprü, arabulucu olmaya çağrılılar. Tam da bu yüzden, ikilemleri ağır bir anlam taşıyor: bu insanlar çok yönlü aidiyetlerini üstlenemiyorlarsa, sürekli olarak saflarını seçmek durumunda bırakılıyorlarsa, kabilelerinin safları arasına dönmeye zorlanıyorlarsa, o halde dünyanın gidişatı hakkında endişelenmekte haklıyız demektir.

"Seçmek durumunda bırakılıyorlar", "zorlanıyorlar" dedim. Kim tarafından mı? Sadece her çeşidinden fanatikler

ve yabancı düşmanları değil, sizin ve benim tarafımdan da, aramızdaki herkes tarafından. Gerçekten de hepimizin içinde kök salmış bu düşünce ve ifade alışkanlıkları yüzünden, bütün bir kimliği, öfkeyle ilan edilen tek bir aidiyete indirgeyen o dar, o sığ, yobaz, kolaycı yaklaşım yüzünden.

İçimden işte katiller böyle "imal ediliyor" diye haykırmak geliyor! Kabul ediyorum, biraz hırçın ama sonraki sayfalarda açıkça ortaya koymayı tasarladığım bir doğrulama.

I

Kimliğim, aidiyetlerim

1

Yazarlık hayatım bana sözcüklerden çekinmeyi öğretti. En açık gibi görünenleri çoğu zaman en kallesleridir. Bu sözde dostlardan biri de "kimlik"tir. Hepimiz bu sözcüğün ne anlama geldiğini bildiğimizi sanırız ve o sinsi sinsi tersini söylemeye koyulsa da, ona güvenmeyi sürdürür dururuz.

Kimlik kavramını tekrar tekrar tanımlamak bana uzak geliyor. Bu Sokrates'in "Kendini tanı!"sından başlayarak, nice ustalardan geçip Freud'a gelinceye kadar felsefenin en öncelikli sorunu olmuştur; günümüzde bunu yeniden çözmeye girişmek için bende olduğundan çok daha fazla ustalık ve çok daha fazla gözüpeklik gerekirdi. Benim giriştiğim çabaysa son derece mütevazı: neden bugün bunca insanın dinsel, etnik, ulusal ya da başka kimlikleri adına cinayetler işlediğini anlamaya çalışmak. Bu çok eski zamanlardan beri mi böyleydi, yoksa çağımızda daha özel gerçeklikler mi söz konusu? Sözlerim zaman zaman fazla basit gibi görünebilir. Çünkü düşüncelerimi olabildiğince dingin bir zihinle, sabırla, dürüstçe, hiçbir jargona ya da aldatıcı kestirmelere sapmadan yürütmek istiyorum.

"Kimlik cüzdanı" demenin uygun görüldüğü şeyin üzerinde bir soyadı, ön ad, doğum yeri ve tarihi, fotoğraf, birtakım fiziksel özellikler, imza, hatta bazen parmak izi bulunur - karışıklığa olanak tanımadan işbu belgenin Filancaya ait olduğunu, geri kalan milyarlarca insan arasında ister tıpatıp benzeri, ister kardeşi olsun onunla karıştırılabilecek tek bir kişinin var olamayacağını gösteren bir işaretler yelpazesi.

Kimliğim beni başka hiç kimseye benzemez yapan şeydir.

Böyle tanımlandığında kimlik sözcüğü görelili olarak net ve karışıklığa yol açmaması gereken bir kavram. Birbirinin eşi iki varlık olmadığını ve olamayacağını ortaya koymak için uzun kanıtlara gerçekten gerek var mıdır? Yarın, korkulduğı gibi, insan "klonlama" başarlıla bile, bu klonlar da olsa olsa "doğuş" anında birbirinin eşi olacaktır; yaşamlarında attıkları ilk adımdan itibaren farklılaşacaklardır.

Her kişinin kimliğı, resmi kayıtlarda görünenlerle kesinlikle sınırlı olmayan bir yığın öğeden oluşur. Elbette insanların büyük çoğunluğu için dinsel bir geleneğe bağılılık söz konusudur; bir ulusa, bazen iki ulusa; etnik ya da dilsel bir gruba; az ya da çok geniş bir aileye; bir mesleğe; bir kuruma; belli bir sosyal çevreye... Ama liste daha da uzundur, neredeyse sınırsızdır: insan bir eyalete, bir köye, bir mahalleye, bir kabileye, bir spor takımına ya da meslek kuruluşuna, bir arkadaş grubuna, bir sendikaya, bir işletmeye, bir partiye, bir derneğe, bir cemaate, aynı tutkuları, aynı cinsel tercihleri, aynı fiziksel özürleri paylaşan ya da aynı zararlı etkilere maruz kalan bir insan topluluğına ait olduğunu hissedebilir.

Bütün bu aidiyetler, her halükârda aynı anda, elbette aynı derecede önem taşımazlar. Ama hiçbirli de tam olarak anlamsız değildir. Bunlar kişiliğın yapı taşlarıdır, çoğunun doğuştan gelmediğini vurgulamak koşuluyla, neredeyse "ruhun genleri" denebilir onlara.

Bu öğelerin her birine çok sayıda bireyde rastlamak mümkünse de, iki farklı insanda aynı bileşimi asla bulamazsınız ve her birinin zenginliğini, kendine özgü değerini oluşturan da işte budur, her varlığın tekil ve

potansiyel olarak yerinin doldurulmaz oluşunu sağlayan budur.

Öyle durumlar olur ki, sevindirici ya da üzücü bir olay, hatta hiç beklenmedik bir rastlantı kimlik duygumuzda binlerce yıllık bir mirasa bağlılığımızdan çok daha ağır basar. Yirmi yıl önce Saraybosna'da bir kahvehanede tanışan, birbirini seven, sonra da evlenen bir Sırp erkeğiyle Müslüman bir kadının durumunu düşünelim. Bundan böyle kimliklerini asla tamamen Sırp ya da tamamen Müslüman bir çift olarak algılayamayacaklar; vatana bakış açıları gibi inançları da eskisi gibi olamayacak artık. Her biri, ailelerinin onlara miras bıraktıkları aidiyetleri daima içlerinde taşıyacak ama bunları algılama biçimleri artık farklı olacak, bunlara verecekleri yer farklı olacak.

Saraybosna'dan ayrılmayalım daha. Hayali bir anket için düşüncelerimizde orada kalalım. Sokakta elli yaşlarında bir adamı inceleyelim.

1980'e gelirken, bu adam şöyle derdi: "Ben Yugoslavım!", gururla ve gönül koymadan; daha yakından sorular sorulduğunda Bosna-Hersek Özerk Cumhuriyeti'nde yaşadığını ve bu arada Müslüman geleneği olan bir aileden geldiğini belirtirdi.

On iki yıl sonra, savaşın en şiddetli günlerinde aynı adam, hiç duraksamadan ve bastırarak şöyle cevap verirdi: "Ben Müs-lümanım!" Hatta belki de şeriat kurallarına uygun bir sakal bırakmış bile olurdu. Hemen arkasından Boşnak olduğunu ve bir zamanlar gururla Yugoslav olduğunu vurguladığının kendisine hatırlatılmasından hiç hoşlanmadığını eklerdi.

Bugünse adamımızı sokakta çevirsek önce Boşnak, sonra Müslüman olduğunu söyleyecektir; düzenli olarak camiye

gittiğini de belirtecektir; ama ülkesinin Avrupa'nın bir parçası olduğunu ve bir gün Avrupa Birliği'ne katılmasını umut ettiğini söylemeden geçemeyecektir.

Aynı insana yirmi yıl sonra aynı yerde rastlasak, acaba kendini nasıl tanımlardı? Aidiyetlerinden hangisini en başa koyardı? Avrupalı mı? Müslüman mı? Boşnak mı? Başka bir şey mi? Belki de Balkan mı?

Tahminlerde bulunmaya kalkmayacağım. Bütün bu ögeler gerçekten de onun kimliğinin bir parçasını oluşturuyor. Bu adam Müslüman geleneğinden gelen bir aile içinde doğmuştur; dil bakımından bir zamanlar tek bir devletin sınırları içinde toplanmış halde bulunan, bugünse öyle olmaktan çıkan Güney Slavları'na bağlıdır; kimi zaman Osmanlı, kimi zaman Avusturyalı olan ve Avrupa tarihinin büyük dramlarından payını almış bir toprakta yaşamaktadır. Her dönemde aidiyetlerinden biri ya da ötekisi, söylemek gerekirse, neredeyse bütün diğerlerini gölgede bırakacak ve bütün kimliğiyle karışıp kaynaşacak kadar şişecektir. Yaşamı boyunca ona her çeşitten masallar anlatılmıştır. Bir proleter olduğu ve başkaca hiçbir şey olmadığı. Yugoslav olduğu ve başka hiçbir şey olmadığı. Son zamanlarda da Müslüman olduğu ve başka hiçbir şey olmadığı; hatta zorlu geçen birkaç ay boyunca Kabil'deki insanlarla Trieste'dekilerden çok daha fazla ortak yanları olduğuna bile inandırmışlardı onu!

Bütün dönemlerde, meşru olarak "kimlik" denebilecek kadar her koşulda ötekilerden son derece üstün, tek bir ana aidiyet olduğunu düşünen insanlar olmuştur. Kimileri için ulus, kimileri içinse din ya da sınıf. Ama hiçbir aidiyetin mutlak surette baskın çıkmadığını anlamak için dünyada olup biten farklı çatışmalara bir göz gezdirmek yeter. İnançlarının tehdit altında olduğunu hisseden insanlar arasında, bütün

kimliklerini özetler gibi görünen şey dinsel aidiyet oluyor. Ama tehdit altında olan anadilleri ve etnik gruplarıysa, o zaman dindaşlarıyla kıyasıya savaşıyorlar. Türkler de Kürtler de Müslüman, ama dilleri farklı; çatışmaları bu yüzden daha mı az kanlı? Hutular da Tutsiler gibi Katolik ve aynı dili konuşuyorlar, bu onların birbirlerini katletmelerini önleyebildi mi? Çekler ve Slovaklar da Katolik, bu, bir arada yaşamalarını kolaylaştırmış mıydı?

Bütün bu örnekler, herkesin kimliğini oluşturan öğeler arasında her zaman belli bir hiyerarşi olsa bile, bunun değişmez olmadığı, zamana göre başkalaştığı ve davranışları derinlemesine farklılaştırdığı olgusu üzerinde durmak için.

Herkesin yaşamında önem taşıyan aidiyetler, her zaman, temel olarak bilinen, dilden, derinin renginden, ulusal kimlikten, sınıf ve dinden kaynaklanan aidiyetler olmamıştır. Faşizm döneminde eşcinsel bir İtalyan'ın durumunu ele alalım. Onun için kişiliğinin o çok özel görünümü önemliydi, ama sanırım işini yapması, politik tercihleri ya da dinsel inançları kadar değil. Birden devletin baskısı üzerine biniyor, aşağılanmakla, sürgünle, ölümle tehdit edildiğini hissediyor - bu örneği seçerken açıkça kimi edebiyat ve sinema izlenimlerimden yararlanıyorum. Birkaç yıl öncesine kadar yurtsever, belki de milliyetçi olan bu adam resmi geçit halindeki İtalyan birliklerini gördüğünde artık sevinemeyecek, hiç kuşkusuz yenilmelerini dilemenoktasına bile gelecektir. Kovuşturmalar yüzünden cinsel tercihleri öteki aidiyetlerinin önüne geçecek, hatta o dönemde en uç noktaya varan ulusal aidiyetini bile gölgede bırakacaktır. Adamımız ancak savaştan sonra, daha hoşgörülü bir İtalya'da yeniden tam anlamıyla İtalyan hissedecektir kendini.

Çoğu zaman ileri sürülen kimlik, hasmının ki üzerine - ters yönde- inşa edilir. Katolik bir İrlandalı İngilizler'den öncelikle din bakımından farklıdır, ama o, krallığa karşı cumhuriyetçi olduğunu vurgulayacak ve Gaelceyi yeterince bilmesede, en azından İngilizceyi kendine has bir tarzda konuşacaktır; Ox-ford aksanıyla konuşan Katolik bir yöneticiye neredeyse bir hain gözüyle bakılacaktır.

Kimlik mekanizmalarının karmaşıklığını -kimi zaman güleryüzlü, çoğu zaman trajik- gösterecek onlarca örnek var. Bir çoğuna sonraki sayfalarda değineceğim, kimine kısaca, kimine ise ayrıntılara girerek; özellikle geldiğim bölgeyle ilgili olanlara- Yakındoğu, Akdeniz, Arap dünyası ve öncelikle de Lübnan. İnsanın nereye ait olduğu, kökenleri, ötekilerle ilişkileriyle, güneşte ve gölgede işgal edeceği yeri konusunda sürekli olarak kendi kendini sorgulamaya itildiği bir ülke.

Kimilerinin vicdan muhasebesi yaptığı gibi, ben de zaman zaman "kimlik muhasebem" dediğim şeyi yaparım. Amacım içimde, yeniden kendime döneceğim herhangi bir "esas" aidiyet bulmak olmadığından -bu anlaşılacaktır-, bunun tam tersi bir yol izlerim: kimliğimde ne kadar öge varsa ortaya çıkarmak için belleğimi didik didik eder, bunları toplar, sıralarım, hiçbirini reddetmem.

Ben yüzyıllardır Lübnan dağlarına yerleşmiş ve o zamandan beri art arda göçlerle Mısır'dan Brezilya'ya, Küba'dan Avustralya'ya, dünyanın dört bir köşesine yayılan Güney Arabistanlı bir aileden geliyorum. Ailem muhtemelen II. ya da III. Yüzyıldan itibaren, yani İslamiyetin ortaya çıkışından çok önce, hatta Batı'nın Hristiyanlığı benimsemesinden de önce, daima Arap ve Hristiyan olmaktan gurur duymuştur.

Hristiyan olmak ve anadilimin İslamın kutsal dili olan Arapça olması, benim kimliğimi oluşturan temel çelişkilerden biridir. Bu dili konuşmak, onu her gün dualarında kullanan ve büyük bir çoğunluğu benim kadar iyi bilmeyen insanlarla aramda bir bağ oluşturuyor; Orta Asya'ya gittiğiniz ve Timur zamanından kalma bir *medresenin* kapısında yaşlı bir ulemaya rastladığınızda, onun kendini bir dostluk ortamında hissetmesi ve asla bir Rus'la ya da bir İngiliz'le yapamayacağı kadar içten konuşması için ona Arapça seslenmemiz yeter.

Bu dil, onun, benim ve bir milyardan fazla insanın ortak dili. Öte yandan Hristiyan olmam -köklü biçimde dinsel ya da sadece sosyolojik olması konumuz değil- da, benimle dünyadaki birkaç milyar Hristiyan arasında anlamlı bir bağ

oluşturuyor. Pek çok şey beni her Hıristiyan'dan ayırıyor, tıpkı her Arap ve her Müslüman'dan ayırdığı gibi, ama her biriyle aramda, biri dinsel ve entelektüel, öteki dilbilimsel ve kültürel bağlamda, yadsınmayacak bir akrabalığım var.

Her şeye rağmen, hem Arap hem de Hıristiyan olmak çok özel, son derece az rastlanır ve taşınması her zaman kolay olmayan bir durumdur; kişide derin ve kalıcı izler bırakır; konu ben olduğuma göre, bu durumun, bu kitabı yazma kararım da dahil olmak üzere, hayatım boyunca almak zorunda kaldığım bütün kararlarda belirleyici olduğunu inkar etmeyeceğim.

Böylece, kimliğimin bu iki öğesini ayrı ayrı göz önüne aldığım'da kendimi gerek din, gerekse dil bakımından insanlığın neredeyse yarısına yakın hissediyorum; bu iki lt eşzamanlı olarak ele aldığım'da, kendimi zgllğmle yüzleşmiş buluyorum.

Aynı gözlemi başka aidiyetlerle yapabilirim: Fransız olmayı altmış milyon insanla paylaşıyorum; Lübnanlı olmayı, dünyanın dört bir yanına dağılmış Lübnanlılar'ı sayarsak, sekiz-on milyon kişiyle paylaşıyorum; ama aynı zamanda Fransız ve Lübnanlı olmayı kaç kişiyle paylaşıyorum acaba? Hepsi hepsi birkaç bin.

Aidiyetlerimin her biri beni çok sayıda insana bağlıyor; buna karşın, hesaba kattığım aidiyetlerim çoğaldıkça, kimliğim de özel bir durum olarak ortaya çıkıyor.

Kklerime biraz daha uzanacak olsaydım, birtakım Bizans ayin düzenlerine bağlı kalmakla birlikte papanın otoritesini de tanıyan Katolik-Yunan ya da Melki olarak bilinen bir cemaatin içinde doğduğumu belirtmem gerekirdi. Uzaktan bakılınca, bu aidiyet sadece bir ayrıntı, bir ilginçlik; yakından bakıldığında, kimliğimin belirleyici bir yönü,

daha güçlü cemaatlerin toprak ve iktidardaki payları için uzun süre savaştığı Lübnan gibi bir ülkede, benimki gibi son derece azınlıkta kalan cemaatlerin üyeleri nadiren silaha sarılmıştır, zaten sürgüne ilk gidenler de onlar oldu. Bana gelince, saçma ve intihar demek olan bu savaşa bulaşmayı daima reddetmişimdir; ama bu yargı, bu mesafeli bakış, silahlara sarılmayı bu reddediş azınlıkta kalmış bir cemaate ait oluşumla ilgisiz değildir.

Evet, Melki. Buna rağmen, günün birinde biri eğlenip, resmi devlet kayıtlarında ismimi -ki, beklendiği gibi Lübnan'da din esasına göre düzenlenmiştir- aramaya kalkacak olsa, beni Melki'ler listesinde değil Protestan kayıtları arasında bulacaktır. Hangi nedenle mi? Bunu anlatmak çok uzun sürer. Burada ailemiz içinde birbirine rakip iki dinsel gelenek olduğunu ve çocukluğum boyunca bu çekişmelerin tanığı olduğumu söylemekle yetineceğim; tanığı, bazen de kozu: Cizvit papazlarının Fransız okuluna kaydedilmemini nedeni, kesinlikle Katolik olan annemin, çocuklarını geleneksel olarak Amerikan ya da İngiliz okullarına gönderen baba tarafımda ağır basan Protestan etkisinden uzak tutmak istemesidir; bu çekişme yüzündendir ki, kendimi Fransızca konuşur buldum, bunun sonucu olarak da Lübnan savaşı sırasında New York'a, Vancouver'a ya da Londra'ya değil Paris'e gelip yerleştim ve Fransızca yazmaya başladım.

Kimliğimden daha başka ayrıntılar da sıralayacak mıyım? Türk olan büyükannemden, Mısır Marunisi kocasından ve ben doğmadan çok önce ölen ve bana şair, özgür düşünce sahibi, belki de mason ama her halükarda şiddetli bir kilise karşıtı olduğu anlatılan öteki büyükbabamdan söz edecek miyim? Moliere'i Arapçaya ilk

çeviren ve bunu 1848'de bir Osmanlı tiyatrosunun sahnesinde oynatan büyük-büyük-büyük dayıma kadar uzanacak mıyım?

Hayır, bu kadarı yeter, burada durup soruyorum: kimliğimi belirleyen ve kaba hatlarıyla yolumu çizen bu birkaç dağınık ögeyi, hemcinslerimden kaç benimle paylaşıyor? Çok azı. Belki de hiçbiri. İşte benim de üzerinde durmak istediğim bu: ayrı ayrı alındığında, aidiyetlerimden her biri sayesinde hemcinslerimin büyük bir çoğunluğuyla belli bir akrabalığım var; aynı ölçütleri toplu olarak ele aldığımdaysa başka hiçbir kimlikle karıştırılmayacak, kendime özgü bir kimliğim oluyor.

Biraz genelleştirerek şöyle diyeceğim: her insanla birtakım ortak aidiyetlerim var; ama dünyada hiç kimse benim bütün aidiyetlerimi, hatta bunların büyük bir kısmını benimle paylaşamaz; kendi oğlum ya da babam da olsa, başka birininkinden farklı olan özel kimliğimin apaçık ortaya konması için, sıralayabileceğim onlarca ölçütten pek azı yeterli olacaktır.

Önceki sayfaları yazmaya başlamadan önce uzun süre tereddüt ettim. Daha kitabın başında kendi durumum üzerinde böyle durmalı mıydım?

Bir yandan, bana en yakın olan kendimi örnek olarak kullanırken, insanın birkaç aidiyet ölçütüyle, benzerleriyle bağlarını ve özelliğini nasıl ortaya koyabileceğini söylemek istiyordum. Öte yandan, özel bir durumun çözümlemesinde ne kadar uzağa giderseniz, kendinizi bunun tam bir özel durum olduğunu ileri sürerken görme riskinizin o kadar artacağını da bilmiyor değildim.

Sonunda, kendi "kimlik muhasebesini" yapan iyi niyetli herkesin, tıpkı benim gibi, kendisinin özel bir durum olduğunu keşfetmekte gecikmeyeceğine kanaat getirerek

kolları sıvadım. Bütün bir insanlık özel durumlardan başka bir şey değil, yaşam farklılıklara gebe, "yeniden üretim" varsa da asla aynı olmuyor. İstisnasız her insan karma bir kimlikle donanmış; unutulmuş çatlakları, hiç akla gelmeyen dallanmaları ortaya çıkarmak ve kendisinin karmaşık, biricik olduğunu, yerinin başkası tarafından doldurulamayacağını keşfetmesi için kendi kendine birkaç soru sorması yeter.

İşte herkesin kimliğini belirten tam da bu: karmaşık, biricik, yeri doldurulamaz, başka hiç kimseyle karıştırılamaz. Bu noktada ısrar etmemin nedeni, kimliğini belirtmek için sadece "Arabım", "Fransızım", "Siyahım", "Sırpım", "Müslümanım", "Yahudiyim" denmesi gerektiği şeklindeki hâlâ son derece yaygın ve benim gözümde son derece sakıncalı düşünme alışkanlığı; çeşitli aidiyetlerini benim yaptığım gibi sıralayan biri, derhal kimliğini bütün renklerin silineceği bulanık bir çorba içinde "eritmek" istemekle suçlanır. Oysa benim söylemeye çalıştığım bunun tam tersi. Bütün insanların eşit olduğu değil ama her birinin farklı olduğu. Kuşkusuz bir Sırp bir Hırvat'tan farklıdır, ama her Sırp da bütün öteki Sırplar'dan farklıdır ve her Hırvat da bütün öteki Hırvatlar'dan farklıdır. Gene Lübnanlı bir Hristiyan Lübnanlı bir Müslümandan farklıysa, ben birbirinin aynısı iki Lübnanlı Hristiyan tanımıyorum, ne de iki Müslüman, ayrıca dünyada birbirinin eşi iki Fransız, iki Afrikalı, iki Arap ya da iki Yahudi de yok. İnsanlar birbirinin yerini tutamaz ve aynı Ruandalı ya da İrlandalı ya da Lübnanlı ya da Cezayirli ya da Bosnalı aile içinde, aynı çevrede yetişen iki kardeş arasında, görünüşte çok küçük ama onları politika, din ya da günlük yaşam konusunda birbirlerinin kutbuna itecek, birini bir katil, diğeriniyse bir diyalog ve uzlaşma insanı yapacak farklılıklara sık rastlanır.

Şu ana kadar söylediklerime pek az insan açıkça karşı çıkmayı düşünecektir. Ama bizler, hepimiz, sanki bu böyle değilmiş gibi davranıyoruz. Kolayına kaçıp birbirinden farklı insanları aynı kefeye koyuyoruz, gene kolaylık olsun diye onlara cinayetler, toplu eylemler, ortak görüşler yüklüyoruz - "Sırplar katliam yaptı...", "İngilizler yağmaladı...", "Yahudiler el koydu...", "Siyahlar ateşe verdi...", "Araplar reddediyor..." Filan ya da falan halk hakkında "çalışkan", "becerikli" ya da "tembel", "kuşku verici", "sinsi", "kibirli" ya da "inatçı" diyerek duygusuzca yargılarda bulunuyoruz ve bu da kimi zaman kanla sona eriyor.

Bütün çağdaşlarımızdan ifade alışkanlıklarını bugünden yarına değiştirmelerini beklemenin gerçekçi olmayacağını biliyorum. Ama her birimizin, sözlerinin masum olmadığını, tarih boyunca kötü ve ölümcül olduğu ortaya çıkan önyargıların sürdürülmesinde payı olduğunun bilincine varması bana önemli görünüyor.

Çünkü başkalarını çoğu zaman en dar aidiyetleri içine sıkıştıran bizim bakışımız ve onları özgür kılacak da gene bizim bakışımız.

Kimlik öyle bir çırpıda verilmez, yaşam boyunca oluşur ve değişir. Pek çok kitapta bunlar söylenmiş ve uzun uzun açıklanmıştır ama bir kez daha altını çizmenin zararı yok: doğarken içimizde var olan kimlik öğelerimiz pek fazla değil - bazı fiziksel özellikler, cinsiyet, renk... Hatta orada bile her şey doğuştan gelmiyor. Cinsiyetimizi belirleyen elbette sosyal çevremiz değil ama bu aidiyetin yönünü belirleyen gene de o; Kabil'de kız doğmakla Oslo'da kız doğmak aynı anlamı taşımıyor, kadınlık aynı biçimde yaşanmıyor, ne de kimliğin başka hiçbir ögesi...

Renk konusunda da benzer bir gözlemde bulunabiliriz. New York'ta, Lagos'ta, Pretoria'da ya da Luanda'da siyah olarak doğmak aynı anlamı taşımaz, kimlik açısından neredeyse aynı rengin söz konusu olmadığı bile söylenebilir. Nijerya'da doğan bir çocuk için kimliğinin en belirleyici ögesi beyaz değil de siyah olmak değildir, ama sözgelimi *Haoussa* değil *Yoruba* olmaktır. Güney Afrika'da siyah ya da beyaz olmak belirleyici bir kimlik ögesi olmayı sürdürmektedir; ama en azından etnik aidiyet -Zulu, Xhosa, vb.- de bir anlam taşır. Birleşik Devletler'de Yoruba köklerle Haoussa köklerden gelmek arasında hiçbir fark yoktur; etnik köken daha çok Beyazlar -İtalyanlar, İngilizler, İrlandalıları ve diğerleri- arasında kimliği belirleyici rol oynar. Üstelik Birleşik Devletler'de, ataları arasında hem Beyaz hem de Siyahlar bulunan bir kişi "siyah" olarak kabul edilirken, Güney Afrika'da ya da Angola'da "melez" olarak kabul edilir.

Melezlik kavramı neden bazı ülkelerde dikkate alınırken, diğerlerinde alınmamıştır? Etnik aidiyet neden bazı

toplumlarda belirleyicidir de, başkalarında değildir? Her durum için şöyle ya da böyle ikna edici çeşitli örnekler ileri sürülebilirdi. Ama şu aşamada beni ilgilendiren bu değil. Bu örnekleri sadece renk ve cinsiyetin dahi "mutlak" kimlik öğeleri olmadığını vurgulamak için sıraladım... Çok daha önemli nedenlerle, bütün öteki öğeler daha da görelî.

Kimlik öğeleri arasında gerçekten doğuştan gelenleri tartmak için son derece aydınlatıcı bir mantık oyunu var: daha doğarken çevresinden koparılıp bambaşka bir ortama yerleştirilen bir bebek düşünelim; edinebileceği "kimlikleri", yürüteceği mücadeleleri ve kurtarıldığı zorlukları karşılaştıralım... Ne "kendi" esas dini, ne "kendi" milliyeti, ne de "kendi" diliyle ilgili hiçbir anısının olmayacağını ve kendini, kendi insanları olması gerekenlere karşı canla başla savaşırken bulacağını belirtmeye gerek var mı?

Bir kişinin belli bir gruba ait oluşunu belirleyen şeyin temelde başkaları olduğu ne kadar doğrudur; onu kendilerinden yapmaya çalışan yakınlarının -akrabalar, memleketliler, dindaşlar- etkisi ve onu dışlamak için uğraşan karşı kamptakilerin etkisi. Her birimiz, itildiğimiz, bize yasaklanan ya da tuzaklar kurulan yollar arasından kendine bir yol açmak zorunda; birdenbire kendimiz olamayız, ne olduğumuzun "bilincine varmakla" yetinmeyiz, neyse o oluruz; kimliğimizin "bilincine varmakla" yetinmeyiz, onu adım adım kazanırız.

Çıraklık çok erken, daha bebeklikte başlar. İsteyerek ya da istemeden çocuğun ailesi onu biçimlendirir, oluşturur, ailevi inançları, adet ve alışkanlıkları, davranışları, üzerinde uzlaşıl-mış kuralları, elbette anadilini ve daha sonra korkulan, emelleri, önyargıları, kinleri ve daha başka aidiyet ve ait olmama duygularını ona aşılır.

Gene erkenden sıra, evde ya da okulda, ya da yan sokaktan çıkagelen ilk yaralardadır. Başkaları sözleriyle, bakışlarıyla ona yoksul ya da topal ya da bodur ya da "leylek bacaklı" ya da yanık tenli ya da çok sarışın ya da sünnetli ya da sünnetsiz ya da öksüz olduğunu hissettirir - her kişinin dış çizgilerini belirleyen bu sayılmayacak kadar çok irili ufaklı farklılıklar, çoğu zaman son derece yapıcı olarak ortaya çıkan ama kimi zaman da sonsuza kadar süren yaralara neden olan davranışları, görüşleri, korkuları, emelleri yaratır.

Yaşamın her aşamasında, insanların aidiyetlerine karşı tavırları ve bunlar arasındaki hiyerarşiyi belirleyen bu yaralardır. İnsanlar dinleri yüzünden eziyet gördüğünde, derilerinin rengi ya da yamalı giysileri veya şivesi yüzünden aşağılandığı ya da alaya alındığında bunu unutmazlar. Buraya kadar kimliğin çok çeşitli aidiyetlerden oluştuğu üzerinde ısrarla durdum; ama aynı zamanda kimliğin tek olduğu ve bizim onu bir bütün olarak yaşadığımız olgusu üzerinde ısrar etmek de kaçınılmaz oluyor. Bir insanın kimliği başına buyruk aidiyetlerin birbirine eklenmeleri demek değildir, kimlik bir "yamalı bohça" değildir, gergin bir tuval üzerine çizilen bir desendir; tek bir aidiyete dokunulmaya görsün, sarsılan bütün bir kişilik olacaktır.

Zaten çoğu zaman, kendinizi en fazla saldırıya uğrayan aidiyetinizle tanımlamaya eğilimlisinizdir; kimi zaman bu aidiyeti savunacak gücü kendinizde bulamadığınızda onu gizlersiniz, bu durumda o sizin içinizin derinliklerinde kalır, gölgeye sinip ödeşme saatini bekler; ama ister sahip çıkılsın ister izlensin, ister fazla açık etmeden ya da gürültüyle ilan edilsin, kendinizi özdeşleştirdiğiniz kimlik odur. O zaman söz konusu aidiyet -renk, din, dil, sınıf...- bütün bir kimliğinizi istila eder. Onu paylaşılanlar dayanışma içinde olduklarını

hissederler, birbirlerine benzerler, birbirlerini harekete geçirirler, birbirlerine karşılıklı cesaret verirler, "karşı taraftakilere" cephe alırlar. Onlar için "kimliğini kabul etmek" zorunlu olarak bir cesaret eylemi, kurtarıcı bir eylem haline gelir...

Her yaralı topluluğun içinde doğal olarak önderler belirir. Öfkeli ya da hesapçı bu kişiler, yaralara merhem olan "sonuna kadar gidelim" söylemleriyle ortaya çıkarlar. Bir hak olan saygıyı karşıdakilerden dilenmemek gerektiğini, ama bunu onlara dayatmak gerektiğini söylerler. Zafer ya da intikam sözü verir, zihinleri ateşler ve zaman zaman, incinmiş kardeşlerinden bazılarının için için rüyalarına girmiş olabilecek aşırılıklardan da yararlanırlar. Artık dekor hazırdır, savaş başlayabilir. Ne olursa olsun, "ötekiler" bunu hak etmişlerdir, çok eski zamanlardan beri "bize çektirdikleri her şeyi" "bizler" bir bir hatırlamakta-yızdır. Bütün cinayetleri, bütün haksızlıkları, bütün aşağılanmaları, bütün korkuları, isimleri, tarihleri, rakamları.

Savaş içindeki bir ülkede, komşu mahalleden gelen bombardıman yağmuruna maruz kalmış bir mahallede yaşamış, dışarda patlama gürültüleri, içerde her an bir saldırı olacağı ve katledilen aileler hakkında bin bir söylenti, sığınak haline getirilmiş bir bodrumda hamile genç karım ve küçük yaştaki oğlumla bir iki gece geçirmiş biri olarak, korkunun herhangi bir insanı cürüme itebileceğini çok iyi bilirim. Eğer benim mahallemde işler yalan yanlış söylentilerle kalmayıp gerçek bir kıyım yaşanmış olsaydı, ben aynı soğukkanlılığı uzun zaman koruyabilecek miydim? Eğer o sığınakta iki gün geçirmek yerine bir ay geçirmek zorunda kalsaydım, elime verilen silahı reddedecek miydim?

Ben bu soruları kendime fazla ısrarla sormamayı tercih ediyorum. Şansım vardı, çok ağır etkilenmedim, şansım vardı, ailemle birlikte sağ salim o cehennemden erkenden çıkabildim, şansım vardı, ellerimi temiz, vicdanımı rahat tutabildim. Ama "şans" diyorum, evet, çünkü eğer Lübnan savaşı başladığında yirmi altı değil de on altı yaşında olsaydım, değer verdiğim bir yakınımı kaybetseydim, başka bir sosyal çevreden, başka bir cemaatten gelseydim, durumlar bambaşka bir şekilde de gelişebilirdi...

Her yeni etnik katliamdan sonra, insanların nasıl böyle korkunç şeyler yapma noktasına geldiğini kendi kendimize haklı olarak soruyoruz. Bazı şiddet boşalımları bize anlaşılmaz geliyor, mantıklarını çözemiyoruz. O zaman da katliam çılgınlığından, köklerden gelen, kalıtımsal kan dökme çılgınlığından söz ediyoruz. Bir bakıma, gerçekten de bir çılgınlık var. Ama binlerce, milyonlarca katil varsa, olaylar bir ülkeden ötekine farklı kültürlerin göbeğinde, her dinden inananlar arasında olduğu kadar hiç inanmayanlar arasında da kendini gösteriyorsa, artık buna "çılgınlık" demek yetmeyecektir. Rahatça "öldürme çılgınlığı" dediğimiz şey, "kabilelerini" tehdit altında hissettiklerinde hemcinslerimizin katliamcılara dönüşme yatkınlığıdır. Korkma ya da güvensizlik duygusu her zaman akılcı gerekçelere dayanmaz, abartıldığı hatta paranoyaya dönüştüğü de olur; ama bir halkın korkmaya başladığı andan itibaren dikkate alınması gereken şey, bu tehdidin gerçekliğinden çok korkunun gerçekliğidir.

Şu ya da bu etnik, dini, ulusal ya da başka bir aidiyetin öldürmeye eğilimli olduğunu düşünmüyorum. Varlığını az da olsa aşağılanmış ya da tehdit altında hisseden her insan topluluğunun haklı olduğunu, Cennet'e gitmeyi ve kendi insanların hayranlığını hak ettiği inancı içinde en korkunç

vahşete sapacak katiller üretme eğiliminde olduğunu saptamak için şu son yıllardaki olayları gözden geçirmek yeter. Hepimizin içinde bir Mr. Hyde var; önemli olan canavarın başını göstermesini kolaylaştıracak koşulların bir araya toplanmasını önlemektir.

Bütün katliamlara evrensel bir açıklama getirmeye, hele hele mucize bir ilaç önermeye kalkışacak değilim. Basitleştirici çözümlere de, basitleştirici kimliklere de inanmam. Dünya bir tornavidayla parçalarına ayıramayacak karmaşık bir düzendir. Bu bizim gözlem yapmamızı, anlamaya, fikirler üretmeye, tartışmaya, bazen şu ya da bu düşünce tarzını ileri sürmeye çalışmamızı engellememeli.

Bu kitabı baştan sona satır aralarında kat eden düşünce şöyle toparlanabilir: eğer her ülkeden, her durumda, her inançta insanlar bu kadar kolayca kıyıcı katillere dönüşebiliyorsa, her çeşitten bağınaz çıkıp kendisini bu kadar kolayca kimlik savunucusu olarak kabul ettirebiliyorsa, bunun nedeni, kimlik konusunda bütün dünyada hâlâ ağır basan "kabile" kavramının böyle bir sapmayı desteklemesidir; geçmişteki çatışmalardan miras kalan ve içimizden pek çoğunun daha yakından inceleyecek olsa reddedeceği, ama alışkanlık yüzünden, hayal gücü kıtlığından ya da boyun eğme yüzünden istemeyerek bağlı kalmayı sürdürdüğü ve böylece yarın öbür gün açıkça sarsılacağımız dramlarda payımızın bulunması sonucunu getiren bir kavram.

Bu kitabın başından beri "ölümcül" kimliklerden söz ediyorum - bu tanım benim kınadığım, yani kimliği tek bir aidiyete indirgeyen kavramın insanları taraf tutucu, katı, hoşgörüsüz, baskıcı, kimi zaman kendini yok edici bir tavra yerleştirmesi ve onları çoğu zaman katillere ya da katillerin yandaşlarına dönüştürmesi oranında bana yanlış gibi gelmiyor. Bunların dünya görüşleri çarpık ve terstir. Aynı topluluğa ait olanlar "bizimkiler" olur, yazgılarına arka çıkmak istenir, ama onlara karşı zalimce davranmaktan da kaçınılmaz; "ılımlı" görülürlerse kınanır, yıldırılır, "hain" ya da "döneklikle" suçlanırlar. Ötekilere gelince, karşı kıyıdaakilere gelince, kendimizi asla onların yerine koymaya çalışmayız, şu ya da bu sorunla ilgili olarak tamamen haksız olamayacaklarını kendimize sormaya hiç gelemeyiz, onların şikayetleri, çektikleri acılar, kurbanı oldukları haksızlıklar karşısında yumuşamaktan kaçınırız. Sadece, çoğu zaman topluluğun en militan, en laf ebesi, en aşırı kesiminin bakış açısı olan "bizimkiler"in bakış açısı önemlidir.

Tersine, kimliğin, bazısı etnik bir tarihe bağlı, bazısı değil, bazısı dini bir geleneğe bağlı, bazısı değil, çok sayıda aidiyetten oluştuğunun kavrandığı an, insan kendi içinde, kendi kökenlerinde, izlediği yolda, farklı mecralar, farklı katkılar, farklı melezlikler, ince ve birbiriyle çelişen farklı etkiler görmeye başladığı an, tıpkı kendi "kabilesi"yle olduğu gibi başkalarıyla da farklı bir ilişki kurulur. Artık sadece "biz" ve "siz" yoktur - bir sonraki karşılaşmaya, bir sonraki ödeşmeye hazırlanan savaş düzeninde iki ordu. Artık, "bizim" tarafta, sonuçta pek az ortak şeyimiz olan insanlarla, "onların"

tarafında kendimi son derece yakın hissedebileceğim insanlar olacaktır.

Ama daha önceki tavra geri dönersek, bunun insanları nasıl en kötü aşırılıklara sürükleyebileceği hayal edilebilir: eğer "ötekilerin" kendi budunları, dinleri ya da ulusları için bir tehdit oluşturdukları duygusuna kapılmışlarsa, bu tehdidi savuşturmak için yapabilecekleri her şey onlara son derece meşru görünecektir: katliamlara girişme noktasına geldiklerinde dahi, orada söz konusu olanın kendi halklarının yaşamını kurtarmak için zorunlu bir önlem olduğuna inanacaklardır. Etraflarında toplanan herkes de bu duyguyu paylaştığından, çoğu zaman katliamcıların vicdanı rahattır ve kendilerine cani denildiğini işittiklerinde şaşırırlar. Cani olamayacaklarına yemin ederler, çünkü onlar sadece yaşlı analarını, kız ve erkek kardeşlerini ve çocuklarını korumaya çalışmışlardır.

Kendi insanların hayatta kalması için eylemde bulunma, onların dualarıyla ileri atılma, hemen değilse bile, en azından uzun erimde meşru savunma durumunda olma duygusu, son yıllarda Ruanda'dan eski Yugoslavya'ya kadar yeryüzünün farklı köşelerinde en iğrenç cinayetleri işleyenlerin ortak bir özelliğidir.

Söz konusu olan birkaç münferit olay değildir, dünya bugün dahi eziyet çeken ya da eski çilelerin anısını içinde saklayan ve intikam anını düşleyen yaralı toplumlarla doludur. Onların çektiklerine duyarsız kalamayız, ama onların kendi dillerini özgürce konuşma, dini vecibelerini korkusuzca yerine getirme ya da geleneklerini koruma arzularını paylaşabiliriz. Ama zaman zaman acıyı paylaşma noktasından aşırı hoşgörüyü kaydığımız da olur. Sömürgeciliğin hoyratlığından, ırkçılıktan, yabancı düşmanlığından çekmiş

olanların kendi milliyetçi hoyratlıklarının, kendi ırkçılıklarının ve kendi yabancı düşmanlıklarının aşırılıklarını bağıslıyoruz, hatta bu yüzden en azından oluk oluk kan akmadıkça, kurbanlarının kaderleriyle hiç ilgilenmiyoruz.

Çünkü meşru kimlik dışavurumunun nerede duracağı ve ötekilerin hakkını çiğnemenin nerede başlayacağı asla bilinemez! Az önce "kimlik" sözcüğünün bir "sahte dost" olduğunu söylememiş miydim? Meşru bir eğilimi yansıtmakla başlar ve bir savaş aleti haline gelir. Bir anlamdan diğerine kayış hiç fark edilmez, doğal gibidir ve bizler, hepimiz zaman zaman kendimizi buna kaptırırız. Bir haksızlığı kınarız, zulüm gören bir halkın haklarını savunuruz ve ertesi gün kendimizi bir katliamın suç ortakları olarak buluruz.

Son yıllarda meydana gelen bütün katliamlarla kanlı çatışmaların çoğu, karmaşık ve çok eski kimlik "dosyaları"yla bağlantılıdır; bazen kurbanlar umutsuzca her zaman hep aynı taraftır; bazen de ilişkiler tersine döner, dünün cellatları kurban haline gelir ve kurbanlar cellada dönüşür. Şunu söylemek gerek, bu sözcükler bile ancak dış gözlemciler için bir anlam taşımaktadır; bu kimlik çatışmalarına doğrudan taraf olanlar için, acı çekenler için, korkuyu yaşayanlar için sadece "bizler" ve "onlar", hakaret ve ödeşme vardır, başka bir şey değil! "Bizler" zorunlu olarak ve kesinlikle masum kurbanlarızdır, "onlarsa" zorunlu olarak suçludurlar, şimdi ne çekerlerse çeksinler, eskiden beri hep onlar suçludurlar.

Bakışlarımız, demek istediğim dış gözlemcilerin bakışları, bu ahlaksız oyuna karıştığında, falanca toplumu kuzu, filancayı da kurt rolüne oturttuğumuzda bilmeden yaptığımız şey, bir tarafın cinayetlerinin cezasız kalmasına peşinen onay vermektir. Son yıllardaki çatışmalarda bazı grupların, uluslararası kamuoyunun anında düşmanlarını

suçlayacağını bildiklerinden, kendi halklarına karşı şiddete giriştikleri bile görülmüştür.

Bu acıyı paylaşma biçimine aynı derecede talihsiz bir başkası eklenir. Her yeni kimlik katliamında, tarihin başından beri hep böyle olduğunu ve bu işlerin değişeceğini umut etmenin hayalcilik ve saflık olacağını ilan etmekten geri kalmayan ezeli kuşkucularınki. Etnik kıyımlar bazen bilinçli ya da bilinçsiz, elbette üzüntü verici ama anlaşılabilir ve "insan doğasının özünde var olduğundan" ne olursa olsun kaçınılamaz olan toplu tutku suçları gibi ele alınır...

Bu bırakınız-öldürsünler tavrı daha önce de çok zararlı sonuçlara yol açmıştır ve savladığı gerçekçilik bana haksız geliyor. Günümüzde "kabilesele" kimlik kavramının bütün dünyada, üstelik sadece bağnazlar arasında da değil, hâlâ ağır basması ne yazık ki gerçeğin ta kendisidir. Ama, erkeğin "doğal açıdan" kadına üstünlüğü, ırklar arasındaki hiyerarşi, hatta günümüze daha yakın olarak Apartheid ve çeşitli ayrımcılıklar gibi bugün artık kabul edilmez olan pek çok kavram yüzyıllardır ağır basmaktaydı. İşkence de uzun zaman hukukun uygulama alanı içinde "normal" kabul edilmiş ve kölelik geçmişteki büyük zekaların sorgulamaktan özenle kaçındıkları, hayatın bir gerçeği olarak görülmüştü.

Daha sonra yeni düşünceler yavaş yavaş kendini dayatmayı başardı: her insanın tanımlanması ve saygı gösterilmesi gereken hakları olduğu düşüncesi, kadınların da erkeklerle aynı haklara sahip olması gerektiği düşüncesi, doğanın da korunmaya hakkı olduğu düşüncesi, bütün insanlar için, gitgide daha fazla alanda -çevre, barış, uluslararası ilişkiler, büyük afetlere karşı ortak savaş- ortak çıkarlara sahip olunduğu düşüncesi; temel insan haklarına

saygı gösterilmediği durumlarda ülkelerin içişlerine karışılabilceğı, hatta karışılması gerektiğı düşüncesi...

Bu demektir ki, tarih boyunca ağır basan düşünceler ille de gelecek onyıllarda da ağır basacak düşünceler olmayacaktır. Yeni gerçeklikler ortaya çıkmaya başladığında tavırlarımızı, alışkanlıklarımızı yeniden gözden geçirmeye ihtiyacımız var; kimi zaman, bu gerçeklikler çok hızlı ortaya çıktığında, aklımız karışır ve biz kendimizi yangına körükle giderken buluruz.

Küreselleşme çağında, hepimizin etrafını kuşatan bu süratli, baş döndürücü kaynaşmayla birlikte yeni bir kimlik kavramı kendini dayatıyor - acilen! Ne yapacağını bilemez haldeki milyarlarca insana kimliklerinin aşırı vurgulanması ile her türlü kimliğin kaybı, bütünleşme ile ayrışma arasında bir seçimi dayatmakla yetinemeyiz. Oysa bu alanda hâlâ geçerli olan kavramın içerdiği budur. Eğer çağdaşlarımız çoğul kimliklerini benimsemeye yüreklendirilmezse, kimlik ihtiyaçlarını farklı kültürlere samimi ve komplekslerden arınmış bir açılmayla uzlaştıramazlarsa, kendilerini kendini yadsımayla ötekini yadsıma arasında seçim yapmak zorunda hissederlerse, bizler kan dökücü çılgınlardan oluşan ordular, yolunu kaybetmişlerden oluşan ordular kurmak durumunda olacağız.

Ama kitabın en başında verdiğim bazı örneklere biraz dönmek istiyorum: Sırp bir anneyle Hırvat bir babadan olan bir adam, çifte aidiyetini içine sindirmeyi başarabilirse, bundan böyle hiçbir etnik katliama, hiçbir "temizlik" hareketına katılmayacaktır; Hutu bir anneyle Tutsi babadan olma bir adam, onu dünyaya getiren bu iki "kolu" özümseyebilirse, asla bir katliamcı ya da soykırımcı olmayacaktır; daha yukarda sözünü ettiğim Cezayirli Fransız

genç de, Türk-Alman genç de karma kimliklerini huzur içinde yaşamayı başarabilseler asla fanatiklerden yana olmayacaklardır.

Burada da, söz konusu örneklerde sadece uç durumlar görmek haksızlık olurdu. Bugün birbirlerinden din, renk, dil, budun ya da milliyetleri bakımından farklı olan insan topluluklarının yan yana yaşadığı her yerde, -göçmenlerle yerli halk, beyazlarla siyahlar, Katoliklerle Protestanlar, Yahudilerle Araplar, Hindularla Sihler, Litvanyalılarla Ruslar, Sırplarla Arnavutlar, Yunanlılarla Türkler, İngilizce konuşanlarla Quebeccliler, Hamanlarla Wallonlar, Çinlilerle Malaylar arasında...-, eski ya da yeni, az ya da çok şiddetli gerilimlerin yaşandığı her yerde, evet her yerde, bölünmüş her toplumda, içlerinde birbirleriyle çelişen aidiyetler taşıyan, birbirine karşı iki toplum arasındaki sınırda yaşayan belli sayıda kadın ve erkekler, bir bakıma içlerinden etnik, dinsel ya da başka bir kırılma çizgisinin geçtiği insanlar bulunuyor.

Karşımızdakiler bir avuç marjinal değil, sayıları binleri, milyonları buluyor ve hiç durmadan da artmakta. Doğuştan ya da yaşam çizgilerindeki rastlantıların sürüklemesiyle, hatta özgür iradeleriyle "sınırda yaşayan" bu insanlar, olaylara ağırlıklarını koyabilir ve terazinin kefesini şu ya da bu yana çevirebilirler. Aralarında çeşitliliklerini doyasıya yaşayanlar, farklı toplumlar, farklı kültürler arasında köprü görevini üstlenecekler ve içinde yaşadıkları toplumda bir çeşit "çimento" rolü oynayacaklardır. Buna karşılık, kendi çeşitliliklerini özümseyemeyenler, unutturmak istedikleri kendi benlik parçalarını temsil edenlere saldırarak, kimi zaman en azılı kimlik katilleri durumuna düşeceklerdir. Tarih boyunca pek çok örneğini gördüğümüz bir "öznefet"...

Kuşkusuz sözlerim bir göçmenin, bir azınlık mensubunun sözleri. Ama bana göre, çağdaşlarımız tarafından gitgide daha çok paylaşılan bir duyarlılığı yansıtıyor. Çağımızın en ağır basan özelliği, tüm insanları bir bakıma göçmen ya da azınlık haline getirmek değil mi? Hepimiz köklerimizimizin dayandığı topraklara hiç benzemeyen bir evrende yaşamaya zorlanıyoruz; hepimiz başka diller, başka ağızlar, başka işaretler öğrenmek zorundayız; hepimiz çocukluğumuzdan beri hayal ettiğimiz biçimiyle kimliğimizin tehdit altında olduğu izlenimine kapılıyoruz.

Birçokları doğduğu toprakları terk etti, daha başkaları terk etmese de, onu tanıyamaz hale geldi. Kuşkusuz bu kısmen, doğal olarak geçmişe özleme eğilimli olan insan ruhunun hiç eksilmeyen bir özelliğinden kaynaklanıyor; ama aynı zamanda, eskiden sayısız kuşakların geçmesi gereken şeyleri bize otuz yılda yaşatan hızlı evrimleşmenin de rolü var.

Bu yüzden, göçmen statüsü sadece doğup büyüdükları yerden koparılan insanlar kategorisiyle sınırlı değildir, bir örnek değeri kazanmıştır. "Kabilesele" kimlik kavramının ilk kurbanı onlardır. Eğer geçerli tek bir kimlik söz konusuysa, mutlaka bir seçim yapması gerekiyorsa, göçmen kendini parçalanmış, bölünmüş, ya doğduğu ülkeye ya da onu kabul eden ülkeye ihanete mahkûm bir halde bulur, kaçınılmaz olarak bir buruklukla, öfkeyle yaşayacağı bir ihanet.

İnsan sığınmacı olmadan önce göçmen olur; bir ülkeye gelmeden önce başka bir ülkeyi terk etmek zorunda kalmışsınızdır ve bir insanın terk ettiği yurduna karşı olan

duyguları asla basite alınamaz. Gidilmişse, reddettiğiniz şeyler -baskı, can güvenliği yokluğu, yoksulluk, gelecek endişesi- olduğu içindir. Ama bu reddediş sıklıkla bir suçluluk duygusuyla atbaşı gider. Terk ettiğiniz için kendinizi suçladığınız yakınlarınız, içinde büyüdüğünüz bir ev, nice nice hoş anı vardır. Dil ya da din, müzik, sürgün dostları, kutlamalar, mutfak gibi hiç kopmayan bağlar da vardır.

Bunun yanı sıra, sizi kabul eden ülkeye karşı olan duygularınız da bundan daha az karışık sayılmaz. Oraya gelmenizin nedeni, orada kendiniz ve yakınlarınız için daha iyi bir hayat umut ettiğiniz içindir; ama bu beklentiye -güçler dengesinin aleyhte olmasını da düşünürseniz- bilinmeyen karşısındaki korku da eklenir; reddedilmekten, hor görülmekten korkulur, küçümseme, alay ya da merhamet ifade eden her davranışa karşı tetiktesinizdir.

İlk tepki farklılığı açık etmemek, göze batmamak olur. Göçmenlerin pek çoğunun gizli rüyası kendilerini o ülkenin evladı olarak kabul edilmektir. En baştaki eğilimleri ev sahiplerini taklit etmek olur ve zaman zaman bunu başarırlar da. Çoğu zamansa başaramazlar. Aksanları bozuktur, renk tonları uygun değildir, gerekli isim, soyadı ve belgelere de sahip değildirler, taktikleri çok çabuk boşa çıkar. Birçokları bunun denemeye bile değmeyeceğini bilirler ve böylece gururları, meydan okuma istekleri yüzünden kendilerini olduklarından daha farklı gösterirler. Hatta bazıları -hatırlatmak gerekir mi?- daha da ileri gider, buruklukları şiddetli tepkilere dönüşür.

Göçmenin ruh halleri üzerinde böyle uzun boylu durmamın nedeni, sadece kişisel olarak bu ikilemin bana yabancı olmamasından değil. Aynı zamanda, bu alandaki

kimlik gerilimlerinin başka alanlarda olduğundan çok daha ölümcül sapmalara yol açabilmesinden.

Bugün yerel kültürün taşıyıcısı yerleşik bir halkla, daha yakın tarihlerde gelmiş farklı geleneklerin taşıyıcısı bir başka halkın yan yana yaşadığı çok sayıda ülkede, her iki tarafın davranışları, sosyal atmosfer, politik tartışmalar üzerinde ağırlığını hissettiren gerginlikler baş göstermektedir. Bunun için, bu son derece ateşli sorunlara sağduyu ve serinkanlılıkla yaklaşmak kaçınılmaz olmuştur.

Sağduyu bıçak sırtı bir yoldur, iki uçurum arasındaki, iki uç kavram arasındaki dar geçittir. Göçmenlik konusunda, bu uç kavramlardan ilki, sizi kabul eden ülkeyi herkesin canının istediği gibi yazıp çizeceği boş bir sayfa, daha da kötüsü, herkesin hareket ve alışkanlıklarında hiçbir değişiklik yapmadan, silahı ve pılı pırtısıyla gelip yerleşeceği boş bir arazi gibi görendir. Öteki uç kavramsa, gelinen ülkeyi çoktan yazılıp basılmış bir kağıt, yasaları, değerleri, inançları, kültürel ve insani özellikleri bir kereliğine sonsuza kadar sabitlendiğinden, göçmenlerin buna uymaktan başka çareleri olmadığı bir toprak gibi gören kavramdır.

İki kavram da bana gerçekdışı, kısır ve zararlı geliyor. Onları karikatürleştirerek mi gösterdim acaba? Ne yazık ki, böyle olduğunu sanmıyorum. Kaldı ki, böyle yapmış olduğumu varsaysak bile karikatür çizmek yararsız değildir, karikatürler, en uç sonuçlarına kadar götürülmesi halinde, herkesin kendi konumunun saçmalığını ölçmesine izin verir; bazıları direnmekte devam edeceklerdir ama sağduyu sahibi insanlar geldikleri ülkenin ne bomboş bir sayfa, ne de sonuna gelinmiş bir sayfa olmadığını, yazılmaya devam etmekte olan bir sayfa olduğunu bilerek, açık bir anlaşma zeminine doğru ilerleyeceklerdir.

Tarihine saygı gösterilmeli -tarih derken bunu tarihe tutkun biri olarak söylüyorum, bu kavram benim için ne boş bir özlemle, ne de geçmişe hayranlıkla özdeş, tam tersine yüzyıllar boyunca bellek, simgeler, kurumlar, dil, sanat eserleri adına yaratılan her şeyi, meşru olarak bağlanabileceğiniz her şeyi içine alıyor. Bu arada herkes bir ülkenin geleceğinin tarihinin basit bir uzantısı olamayacağını kabul edecektir- hangi halk olursa olsun, geleceğinden çok tarihine hayranlık duyması üzücü bile sayılabilir; geçmişin parlak çağlarında olduğu gibi, belli bir süreklilik ruhu içinde ama köklü dönüşümlerle ve anlamlı dış katkılarla oluşturulacak bir gelecek.

Uzlaşma sağlanabilecek açık gerçekleri sıralamaktan başka bir şey yapmamış olabilir miyim? Belki. Ama madem ki gerginlikler hâlâ var ve gitgide daha vahim hale geliyor, bunun anlamı, bu gerçeklerin ne yeterince açık olduğu, ne de içtenlikle ka-bullenildiğidir. Benim bu sislerin arasından ortaya çıkarmaya çalıştığım şey bir uzlaşma değil, bir hal ve gidiş kodu ya da en azından birileri ve diğerleri için bir parmaklık.

Israr ediyorum, birileri ve diğerleri için. Benim yaklaşımında sürekli olarak bir karşılıklılık talebi var - bu aynı zamanda adalet ve sonuca götürebilme kaygısı. İşte bu yaklaşım içinde önce "birilerine" şöyle demek isterdim: "Geldiğiniz ülkenin kültürüyle ne kadar yakınlaşırsanız, kendi kültürünüzü de ona o kadar yakınlaştırırsınız."; sonra da "diğerlerine" şunları söyledim: "Bir göçmen kendi kültürünün saygı gördüğünü ne kadar hissederse, geldiği ülke kültürüne de o kadar açılacaktır."

Bir taburenin ayakları gibi hiç ayrılmadan birbirlerine "tutundukları" için, aynı esinle kurduğum iki "denklem". Ya

da, daha kaba bir söyleyişle bir sözleşmenin art arda sıralanan hükümleri gibi. Çünkü gerçekten söz konusu olan tam da bu, ögeleri her maddede belirtilmeyi hak edecek ahlaki bir sözleşme: gelinen ülkenin kültüründe herkesin katılması istenen asgari paket neleri kapsıyor ve neler meşru olarak tartışılabilir ya da reddedilebilir? Göçmenlerin geldiği ülkelerin kültürü için de aynı soru geçerli: bu kültürün hangi bileşenleri değerli bir çeyiz gibi, yeni gelinen ülkeye taşınmaya değer ve hangileri -hangi alışkanlıklar? hangi uygulamalar?- "vestiyerde" bırakılmalıdır?

Verilebilecek farklı yanıtlar asla tamamen tatmin edici olamasa bile, bu soruların sorulması ve herkesin her durum üzerinde sırasıyla düşünmesi gerekir. Fransa'da yaşayan ben, burada yaşamak isteyenlerin bu ülkenin mirası içinde bağlanmaları gereken her şeyi saymaya kalkışmayacağım; ister cumhuriyetin ilkelerinden biri, bir yaşam biçiminin veçhesi, ister önemli bir kişi ya da simge değeri taşıyan bir yer olsun, sıralayacağım her öge, evet istisnasız her öge, meşru olarak tartışılabilir; ama bundan her şeyin toptan reddedilebileceği sonucunu çıkartmak yanlış olur. Bir gerçekliğin belirsiz, kavranamaz ve istikrarsız olması onun var olmadığı anlamına gelmez.

Burada da anahtar sözcük karşılıklılıktır: eğer ben benimsediğim ülkeme kanlıyorsam, onu kendi ülkemmiş gibi görüyorsam, artık onun benim bir parçam olduğuna, benim de onun bir parçası olduğuma inanıyorsam ve buna uygun davranıyorsam, o zaman benim onun her veçhesini eleştirmeye hakkım var demektir; buna koşut olarak, eğer bu ülke bana saygı duyuyorsa, benim katkımı kabul ediyorsa, beni farklılıklarım ile birlikte artık kendinden biri olarak görüyorsa, o zaman benim kültürümün onun yaşam biçimiyle

ya da kurumlarının ruhuyla bağdaşmayacak bazı veçhelerini reddetme hakkına da sahiptir.

Ötekini eleştirme hakkı kazanılır, hak edilir. Birine karşı düşmanlık ya da küçümseme sergilediğinizde, dile getirilen haklı ya da haksız en küçük gözlem, onu sertleşmeye, içine kapanmaya itecek bir saldırı olarak değerlendirilecek ve yanlışlarını düzeltmeye güçlkle yöneltecektir; tersine, birine sadece görünüşte değil ama içten ve karşı taraftan da öyle algılanacak bir dostluk, sempati ve saygı gösterdiğinizde, onun eleştirilebilir gördüğünüz yanlarını eleştirmeye hak kazanırken, sizi dinlemesi için de biraz şansınız olabilir.

Acaba bunları söylerken, aklımda bazı ülkelerde "İslami başörtüsü"nün etrafında başlatılan tartışmalar gibi tartışmalar mı var? Söyleminin özü bu değil. Gene de, göçmenlerle ilişkilerin farklı bir yaklaşımla ele alınması halinde bu tür sorunların daha kolay çözüleceğine inanıyorum... Dilinizin küçümsendiğini, dininizle alay edildiğini, kültürünüzün aşağılandığını hissederseniz, farklılığınızın işaretlerini abartılı bir gösterişle sergileyerek tepki verirsiniz; tersine, size saygı duyulduğunu hissettiğinizde, yaşamayı seçtiğiniz ülkede bir yeriniz olduğunu hissettiğinizde daha farklı davranırsınız.

Kararlı olarak ötekine gitmek için başınız dik ve kollarınız açık olmalıdır, ancak başınız dikse kollarınız açık olabilir. Attığınız her adımda kendi insanlarınıza ihanet ve kendinizi inkar ettiğiniz hissine kapılırsanız, ötekine doğru ilerleyişiniz aksar; dilini incelediğim benimkine saygı göstermezse, onun dilini konuşmak bir açılma jesti olmaktan çıkar, bir bağlılık ve boyun eğme eylemine dönüşür.

Ama bir an için yukarda sözü edilen "başörtüsü" konusuna dönersek, ben burada geçmişe özenen ve gerici bir tutumun söz konusu olduğundan kuşku duymuyorum.

İnandığım şeylerin ışığında ve Müslüman-Arap dünyasının tarihindeki farklı dönemleri ve kadınlarının açılımları uğrunda verdikleri uzun mücadeleyi hatırlatarak olaylara neden böyle baktığımı uzun uzun anlatabilirdim. Bu gereksiz olurdu, asıl sorun orada değil. Asıl sorun eskiye bağlılıkla modernlik arasında bir çatışmayla karşı karşıya olup olmadığımızı bilmek değil, ama halkların tarihinde modernliğin neden kimi zaman reddedildiğini, neden her zaman bir ilerleme, yararlı bir evrim gibi görülmediğini bilmek.

Kimlik üzerinde düşünürken, bu sorgulamalar bugün her zamankinden daha temel nitelikte. Üstelik Arap dünyası örneği bu bakımdan en zengin ipuçlarıyla dolu.

II

Modernlik Öteki'nden gelince

1

Arap dünyasının büyülediği, çektiği, endişelendirdiği, dehşete sürüklediği ya da kuşkulandırdığı herkes zaman zaman kendi kendine birtakım sorular sormaktan geri duramaz.

Bu örtüler, bu çarşafklar, o iç kapayıcı sakallar, bu ölüme çağrı neden? Bunca eskiye bağlılık, şiddet gösterisi neden? Bütün bunlar o toplumların, onların kültürlerinin, dinlerinin özünde mi var? İslamiyet özgürlükle, demokrasiyle, insan ve kadın haklarıyla, modernlikle bağdaşabilir mi?

Bu soruların sorulması normal ve bunlara çoğu zaman verilen kolaycı yanıtlardan daha fazlasını hak ediyorlar. Her iki taraftan da -görüleceği üzere, sevdiğim bir deyim- demek zorundayım. Evet, her iki taraftan da. Dün olduğu gibi bugün de İslamiyete karşı aynı eski önyargıları tekrarlayıp duranları, her öfke uyandıran olayda, kendilerini bazı halkların ve onların dinlerinin doğası üzerine ahkam kesmeye yetkili görenlere kanlamam. Bu arada, kılını kırpmadan olan bitenlerin üzücü bir yanlış anlamadan kaynaklandığını ve dinin hoşgörüden ibaret olduğunu tekrarlayıp duranların hararetli savunmaları karşısında kendimi rahat hissedemiyorum; gerekçeleri onları aklıyor ve ben onları nefret saçanlarla aynı kefeye koymuyorum ama söylemleri beni tatmin etmiyor.

Kınanması gereken bir eylem, hangisi olursa olsun bir doktrin adına işlendiğinde, bu doktrin hiç suçlu sayılmıyor; bu eyleme tamamen yabancı olarak görülemese bile. Mesela, ben Afganistan'daki *Taliban*'ın İslamiyetle hiçbir ilgisi olmadığını, Pol Pot'un Marksizmle hiçbir ilgisi olmadığını,

Pinochet rejiminin Hristiyanlıkla hiçbir ilgisi olmadığını hangi hakla ileri sürebilirim? Bir gözlemci olarak, bu durumlardan her birinde ilgili doktrinin tek değil, en yaygın biçimiyle de değil, ama elin tersiyle, öfkeyle reddedilemeyecek olası bir kullanımının söz konusu olduğunu teslim etmek zorundayım... İşler aniden rayından çıktığında bunun kaçınılmaz olduğunu açıklamak biraz fazla kolaycılık oluyor; bunun asla olmaması gerektiğini ve tamamen bir kaza olduğunu ispatlamak istemenin tamamen saçma olması gibi. Eğer olmuşsa, olması için belli bir olasılık var olduğu için olmuştur.

Kendini bir inanç sisteminin içine yerleştiren biri için, doktrinin filanca yorumunu değil de falanca yorumunu benimsediğini söylemek tamamen meşrudur. İnançlı bir Müslüman Taliban'ın davranışının, imanının ruhuna ve anlamına uyduğunu ya da uymadığını düşünebilir. Müslüman olmayan ve zaten kendisini tereddütsüz her türlü inanç sisteminin dışına yerleştiren ben, kendimi İslamiyete uygun olanla olmayanı ayırt etmeye asla yetkili görmüyorum. Tabii ki, dileklerim, tercihlerim, bakış açım var. Hatta sürekli olarak içimden, şu ya da bu aşırı davranışın -bombalar koymak, müziği yasaklamak ya da kızların sünnetini yasaya bağlamak- benim İslama bakışımla bağdaşmadığını söylemek geliyor. Ama benim İslama bakışımın hiçbir önemi yok. Hatta ben en sofusundan, derin bilgi sahibi bir şeriat uleması bile olsaydım, benim görüşümle hiçbir çatışma son bulmazdı.

İstenildiği kadar kutsal kitaplara dalınsın, meallere bakılsın, gerekçeler toplansın, daima farklı, birbiriyle çelişen yorumlar olacaktır. Aynı kitaplara dayanarak köleliği içinize sindirebilir ya da mahkûm edebilir, ikonaları yüceltebilir ya da ateşe atabilirsiniz, şarabı haram kılabilir ya da hoş

görebilir, demokrasiyi ya da din devletini savunabilirsiniz; bütün insan toplulukları yüzyılların akışı içinde şimdiki uygulamalarını doğru göstermişe benzeyen kutsal ayetler bulup çıkarmayı bilmişlerdir. İncil'i benimseyen Hristiyan ve Yahudi toplumlarının, "asla öldürmeyeceksin" in idam cezalarına da uygulanabileceğini söylemeye başlamaları için iki ya da üç bin yıl geçmesi gerekmiştir; yüz yıl sonra bize her şeyin kendiliğinden geliştiği söylenecektir. Metin değişmiyor, değişen bizim bakışımız. Ama bu metin dünyadaki gerçeklikler üzerinde ancak bizim bakışımız aracılığıyla etkili olabiliyor. Bu bakış her çağda bazı cümleler üzerinde duruyor ve diğerlerini görmeden atlıyor.

Bu nedenle, Hristiyanlığın, İslamın ya da Marksizmin "gerçekte ne dediği" üzerinde kendini sorgulamak bana yararsız görünüyor. Eğer sadece önceden beri içte barındırılan olumlu ya da olumsuz önyargıların doğrulanması değil de, cevaplar aranıyorsa, doktrinin özüne değil, onu benimseyenlerin tarih boyunca sergiledikleri davranışlarına eğilmek gerekir. Hristiyanlık özünde hoşgörölü, özgürlüklere saygılı, demokrasiye yatkın mıdır? Soruyu bu şekilde ortaya koyarsak, "hayır" demek zorunda kalırız. Çünkü, son yirmi yüzyıl boyunca din adına bol bol işkence yapıldığını, zulüm uygulandığını ve katliamlara girişildiğini, inananların ezici çoğunluğunun siyah köle ticaretini, kadınların ezilmesini, en kötü diktatörlükleri ve Engizisyon'u içlerine sindirdiklerini görmek için birkaç tarih kitabı karıştırmak yeter. Bu, Hristiyanlığın özünde despot, ırkçı, gerici ve hoşgörüsüz olduğu anlamına mı gelmektedir? Hiç de değil, bugün Hristiyanlığın ifade özgürlüğü, insan hakları ve demokrasiyle iyi geçindiğini görmek için etrafınıza

bakmak yeter. Bundan Hristiyanlığın özünün değiştiği sonucunu mu çıkarmak gerekir? Ya da onu harekete geçiren "demokrasi ruhunun" on dokuz yüzyıl saklanıp, yüzünü ancak XX. Yüzyılın ortalarında gösterdiğini?

Eğer anlamak istiyorsanız, soruları elbette başka türlü sormanız gerekecektir: Hristiyan dünyasında demokrasi sürekli bir talep miydi? Yanıt açıkça "hayır"dır. Ama demokrasi gene de bir Hristiyan geleneğinden gelen toplumlarda mı yerleşebildi? Burada yanıt açıkça "evet" tir. Bu evrim ne zaman, nerede ve nasıl gerçekleşti? Bu soruya -benzer bir formülle İslamiyetle ilgili olarak da sormaya hakkımız olan- verilecek yanıt öncekilere verilen yanıtlar kadar kısa olamaz, ama mantıklı bir biçimde yanıt vermeye çalışabileceğiniz sorulardan biridir bu; burada özgürlüklere saygılı bir toplumun kuruluşunun derece derece ve eksik olarak ilerleyen ve tarihin bütünlüğü içinde ele alındığında son derece geç kalmış bir süreç olduğunu; bu evrimi kabullenseler de, kiliselerin hareketi başlatmaktan çok, genelde az ya da çok sesiz kalarak hareketin gerisinden geldiğini; çoğu zaman özgürlük atılımının dini düşünce çerçevesi dışında yer alan kişilerden geldiğini söylemekle yetineceğim.

Son sözlerim içlerinde dine bağlılık taşımayanların hoşuna gitmiş olabilir. Bununla birlikte kendimi, onlara XX. Yüzyıl'da despotizm, işkence, her türlü özgürlüğün ve her türlü insan onurunun çiğnenmesi alanındaki en korkunç felaketlerin dini bağnazlıklara değil ama dini mahvetmek iddiasıyla ortaya çıkan -Stalinciliğin durumu- ya da ona sırtını dönen -Naziliğin ve daha başka milliyetçi doktrinlerin durumu- bambaşka bağnazlıklara bağlanabileceğini hatırlatmak zorunda hissediyorum... 1970'lerden itibaren dini

bağnazlığın, tabiri caizse, dehşet açığını kapatmak için lokmaları ikiye ikiye atıştırdığı doğrudur; ama umduğunu bulmaktan çok uzaktır.

XX. Yüzyıl bize hiçbir doktrinin mutlaka kendiliğinden özgürlükçü olamayacağını, hepsinin, komünizmin, liberalizmin, milliyetçiliğin, büyük dinlerden her birinin, hatta laikliğin kontrolden çıkabileceğini, hepsinin yozlaşabileceğini, hepsinin elinin kana bulaştığını öğretmiş olacak. Hiç kimse fanatizmin tekeline sahip değil ve tam tersine hiç kimse de insanlığın tekeline sahip olamaz.

Bu son derece nazik sorulara yeni ve yararlı bir bakış getirmek isteniyorsa, sorgulamanın her aşamasında tarafsızlık konusunda titizlik göstermek gerekir. Ne düşmanlık, ne merhamet, ne de kimileri için Batı'da ve başka yerlerde ikinci bir doğa haline gelmişe benzeyen küçümsemeyle karışık o dayanılmaz arka çıkış.

Akdeniz'in etrafında yüzyıllardan beri biri kuzeyde, öteki güneyde ve doğuda, iki uygarlık alanı yan yana yaşar ve birbiriyle çatışır. Ben bu bölünmenin oluşumu üzerinde fazla durmayacağım ama tarihten söz ederken, her şeyin bir başlangıcı, gelişimi ve sonunda bir bitimi olduğunu hatırlatmak hiçbir zaman yararsız değildir. Roma döneminde, o zamandan sonra Hristiyan, Yahudi ya da Müslüman olan bütün bu bölgeler aynı imparatorluğa aitti; Suriye Galya'dan daha az Romalı değildi ve Kuzey Afrika kültürel açıdan Kuzey Avrupa'dan açıkça çok daha fazla Yunan- Roma uygarlığına bağlıydı.

Durumlar peş peşe tektanrılı iki fetihçi dinin ortaya çıkmasıyla kökten değişti. IV. Yüzyıl'da Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini oldu; Hristiyanlar yeni inançlarını vaaz, dua ve din şehitlerini örnek göstererek hayranlık uyandıracak derecede yaydıktan sonra, otoritelerini pekiştirmek ve kendilerini tamamen kabul ettirmek için iktidar silahını alabildiğine kullanarak eski Roma dinini yasadışı ilan ettiler, son inananları da sürdüler. Çok geçmeden Hristiyan dünyası İmparatorluğun sınırlarına kadar uzandı, ama sınırlar da gitgide daha belirsiz olmaya başlamıştı; Roma, V. Yüzyıl'dan beri eski elyaz-malarında söylendiği gibi "barbarların darbeleriyle düşecekti".

Doğu'nun başkenti Bizans bin yıl kadar daha yaşadı ama imparatorluğu yeniden eski haline getirme girişimi bambaşka bir yöne kaydı: Justinianos bir an için İtalya'da, İspanya'da, Kuzey Afrika'da terk edilen yerlerin büyük bir kısmını geri almayı başardı... Zahmet boşuna oldu. Girişimi umutsuzlukla

sonuçlandı, generalleri yeniden fethedilen eyaletleri savunacak çapta çıkmadılar ve 565 yılında öldüğünde, artık bir sayfa kapanmış, bir hayal sönmüştü. Büyük Roma İmparatorluğu artık yeniden doğamayacaktı. Akdeniz bir daha asla tek bir otorite altında toplanamayacaktı. Barcelonalılar, Lyonlular, Romalılar, Trablus-lular, İskenderiyeliler, Kudüslüler ve Konstantinopolisliler dileklerini bir daha asla tek bir hükümdara iletemeyeceklerdi.

Beş yıl sonra, 570'te, İslam peygamberi Muhammet doğdu. İmparatorluğun sınırları dışında, ama o kadar da uzak değil. Muhammet'in doğduğu Mekke kentiyle, Roma dünyasındaki Şam ya da Palmira gibi siteler arasında sürekli bir kervan hattı kurulmuştu; tıpkı İran'da, Romalılar'ın rakibi ve kendisi de gibi görülmemiş sancılarla çalkalanan Sasani İmparatorluğu'yla olduğu gibi.

Ortaya çıkışı karmaşık, kavranması olanaksız yasalara dayanan İslamiyetin bildirisinin oluşturduğu mistik ve dini olguyu açıklamak istememekle birlikte, o dönemde, politik açıdan yeni bir gerçekliğin ortaya çıkması için uygun bir boşluğun olduğu kesindir. Altı yüzyıldan beri -insan belleği ölçü alındığında neredeyse ezelden beri- ilk kez büyük Roma İmparatorluğu'nun gölgesi ortadan kalkmıştı. Bu yüzden pek çok halk kendini özgür ve öksüz bulmaktaydı.

Germen kabilelerinin Avrupa'ya yayılarak, ilerde Saksonya ya da Frank krallığı adını alacak toprakları ele geçirmelerini sağlayan bu boşluk -belki de bu "hava çekimi" demek gerekiyor-, aynı şekilde Arabistan'daki kabilelerin de çöllerinin dışına ilginç bir "çıkış" yapmalarına olanak sağladı. O zamana kadar tarihin kıyısında yaşamış olan bu Bedeviler, birkaç onyıl içinde İspanya'dan Hindistan'a kadar uzanan uçsuz bucaksız bir alanın hakimi olmayı başardılar. Hepsinde

de şaşılacak derecede düzenli, başkalarına görece saygılı ve boş yere aşırı şiddete başvurmadan.

Bu fetihleri ne barışçı bir ilerleyiş olarak sunma, ne de İslam alemini bir özgürlük cenneti olarak betimleme düşüncesinde değilim. Ama çağlarına bakıldığında davranışları değer kazanmakta. Ayrıca İslamın kontrolünü elinde tuttuğu topraklarda, geleneksel olarak öteki tektanrılı dinlere mensup kişilerin varlığıyla uzlaştığına hiç kuşku yok.

Bana karşı çıkanlar, hal şimdi böyleyken geçmişteki hoşgörüyü övmek neye yarar diyeceklerdir. Bir anlamda, ben onları haksız da bulmuyorum. Eğer bugün rahipler boğazlanıyor, entelektüeller hançerleniyor ve turistler taranıyorsa, İslamın VIII. Yüzyıl'da hoşgörülü olduğunu bilmek kötü bir avuntu oluyor. Ben geçmişi hatırlarken, günlük haberlerin Cezayir'den, Kabil'den, Tahran'dan, Yukarı-Mısır ya da başka yerlerden gelen haber ve görüntülerle her gün suratımıza fırlattığı vahşeti, hiçbir şekilde örtmeye çalışmıyorum. Benim amacım bambaşka, nereye varmak istediğim bilinsin diye bunu açık açık belirtmeyi tercih ediyorum: benim mücadele ettiğim ve daima edeceğim şey, bir yanda, her zaman için modernizmi, özgürlüğü, hoşgörü ve demokrasiyi taşımaya yazgılı bir din -Hıristiyanlık-, öbür yanda ise, en başından beri despotizme ve karanlıkçılığa adanmış başka bir din -Müslümanlık- olduğunu ileri süren düşüncedir. Bu yanlıştır, tehlikelidir ve insanlığın büyük bir kesimi için tüm gelecek ufuklarını karartmaktadır.

Atalarımın dinini asla inkar etmedim, bu aidiyetimi de üstleniyorum ve hayatım üzerindeki etkisini kabul etmekte tereddüt etmiyorum... 1949 doğumluyum, temel olarak, görece hoşgörülü, diyaloga açık, kendini sorgulamayı bilen

tek bir Kilise tanıdım ve dogmalara karşı hâlâ kayıtsız, birtakım tavır almalarına karşı hâlâ kuşkucu isem de, bana aktarılan bu aidiyette bir zenginlik ve bir açıklık görüyorum, asla bir kısırlık değil. Hatta kendime Kilise'nin gözünde inançlı bir insan olarak kabul görüp görmediğimi bile sormuyorum, benim gözümde inançlı bir insan, sadece bazı değerlere inanan kişidir - ve ben bunları tek bir değerde özetlerdim: insanoğlunun onuru. Gerisi mitoloji ya da umutlardan başka bir şey değil.

Bütün bunlar, bugün bana Kilise'nin "gidilebilir" görüldüğünü söylemek için. Eğer yüz yıl önce doğmuş olsaydım, ilerleme düşüncesine, özgürlük düşüncesine iflah olmaz biçimde ayak dirediğini, bir daha hiç değişmemecesine yobazlık ve değişim düşmanlığı yolunu seçtiğini düşünerek, herhalde ona sırt çevirirdim. Bu yüzden insan ve kurumların davranışlarını tarihi bakış açısından değerlendirmek önem taşıyor. Ben, pek çokları gibi Müslüman dünyasında gördüklerim ve işittiklerim karşısında ürküntüye kapılıyorum. Ama olanların İslamın doğasına uygun olduğunu ve bunun değişmeyeceğini ilan etmekten pek memnun olmuşa benzeyenler karşısında da üzüntü duyuyorum.

Hiçbir din hoşgörüsüzlükten soyutlanmış değildir ama bu iki "rakip" dinin bir bilançosu yapılacak olsa, İslam hiç de fena görünmez... Eğer atalarım, Müslüman orduları tarafından fethedilen bir ülkede Hristiyan olmak yerine, Hristiyanlar tarafından fethedilen bir ülkede Müslüman olsalardı, onların inançlarını koruyarak on dört yüzyıl köy ve kentlerinde yaşamaya devam edebileceklerini sanmıyorum. Gerçekten de, İspanya'daki Müslümanlara ne oldu? Ya Sicilya'daki Müslümanlara? Yok oldular, tek kişi kalmamacasına

katledildiler, sürgüne zorlandılar ya da cebren Hristiyan edildiler.

İslam tarihinde daha başlangıçtan itibaren, ötekiyle yan yana yaşama konusunda dikkate değer bir yatkınlık görülür. Geçen yüzyılın sonunda, en büyük İslam gücünün başkenti İstanbul'un nüfusu içinde başlıca Rumlardan, Ermenilerden ve Yahudilerden oluşan Müslüman olmayan bir çoğunluk bulunuyordu. Aynı dönemde Paris'te, Londra'da, Viyana'da ya da Berlin'de nüfusun yarısının Hristiyan olmayanlardan, Müslüman ve Yahudilerden oluşabileceği düşünülebilir miydi? Bugün bile, kentlerinde müezzinin ezan okuduğunu işiten pek çok Avrupalı rahatsız olurdu.

Hiçbir yargıda bulunmuyorum, ben sadece Müslümanlık tarihi boyunca uzun bir yan yana birlikte yaşama ve hoşgörü uygulamasının var olduğunu saptıyorum. Hoşgörünün beni tatmin etmediğini hemen eklemek istiyorum. Ben hoş görülmeyi arzu etmiyorum, inançlarım ne olursa olsun her türlü hakka sahip bir yurttaş olarak görülmek istiyorum. İster Müslümanların çoğunlukta olduğu bir ülkede Hristiyan ya da Yahudi, ister Hristiyan ve Yahudiler arasında bir Müslüman, hatta hiçbir dine bağlı olmadığını ilan eden biri de olsam. "Kutsal Kitap'a" yani İncil'e inanan cemaatlerin Müslümanların koruması altına alınması gerektiği düşüncesi bugün artık kabul edilemez; alçaltıcı davranışlardan hiçbir zaman uzak olmayan bir alt statü söz konusudur.

Ama kıyaslanabileni kıyaslamak gerekir. İslam, Hristiyan toplumlarının hiçbir şeyi hoş görmedikleri bir devirde bir "hoşgörü protokolü" düzenlemişti. Bu "protokol" yüzyıllar boyunca bütün dünyada yan yana birlikte yaşamının en ileri biçimi oldu. XVII. Yüzyıl'ın ortalarında, belki Amsterdam'da, ya da belki biraz daha sonra İngiltere'de,

bizim bugünkü vicdan özgürlüğü kavramımıza daha yakın bir başka tutum uç vermeye başladı; XVIII. Yüzyıl'ın sonunda, Fransa'da Condorcet gibi bir adam Yahudilerin "kurtuluşunu" savunabildi; gene ancak XX. Yüzyıl'ın ikinci yarısında ve bilinen dehşetten sonradır ki, Hristiyan Avrupa'nın içindeki dini azınlıkların durumu anlamlı ve artık geriye dönüş olamayacağını umut ettirecek biçimde düzeldi.

Müslüman ülkelerde geçerli olan "hoşgörü protokolü" artık yeni ölçülere uymuyordu. Tartışılmış, yenilenmiş yeni durumlara uyarlanmış mıydı? Temelde hayır. Hatta, hoşgörü ilkelerinin, çağdaşlarımızın beklentilerine daha uygun bir doğrultuda yeniden değerlendirilmek yerine, bazen dar hedeflere göre elden geçirildiği bile söylenebilirdi... Öyle ki, Müslüman dünyası yüzyıllar boyunca özgürlüğün öncülüğünü yaparken, kendini geride buldu. Ama Akdeniz'in kuzeyiyle güneyi arasındaki "moral güçler ilişkisi"nin bu şekilde tersine dönüşü yakın tarihlidir, son derece yakın tarihlidir ve herkesin inanır gibi görüldüğü kadar da tamamlanmış değildir.

Burada da iki düşünce çürütülmeyi hak ediyor. Müslüman dünyasının hoşgörü konusundaki "toplam olarak olumlu" tarihi bilançosuna bakarak, günümüzdeki aşırılıkları gelip geçici durumlar olarak gören düşünce; ve tersine, bugünkü hoşgörüsüzlüğü temel alıp, geçmişteki tavrı içi boş bir anıya dönüştüren düşünce. İki durum da bana saçma geliyor. Bana göre, tarih İslamın, içinde öteki kültürlerle yan yana birlikte yaşama ve verimli etkileşim konusunda sonsuz potansiyel taşıdığını açıkça kanıtlıyor; ama daha yakın tarih de, gerilemenin mümkün olduğunu ve bu potansiyelin gerçekten de daha uzun zaman potansiyel halinde kalabileceğini gösteriyor.

Çizgileri belki zorlayarak ama çok az zorlayarak, biraz daha ileri gideceğim; Hristiyan dünyasıyla Müslüman dünyası arasında karşılaştırmalı tarih uygulaması yapılırsa, bir yanda, uzun süre hoşgörüyü tanımamış, içinde açıkça totaliter eğilimler taşıyan ama yavaş yavaş bir açıklık dinine dönüşen bir din; öte yandaysa açıklığı içinde barındıran ama yavaş yavaş hoşgörüsüz ve totaliter hareketlere doğru sapan bir dinin ortaya çıktığı görülür.

Örnekler çoğaltılabilir, Katharlar'ın akıbeti, sonra Huguenotlar'ın ya da Yahudilerin başına gelenler hatırlatılabilir, bu iki tektanrılı evrenin her ikisinde de sapkın, bölücü ya da din düşmanı olarak görülenlere neler yapıldığı açıklanabilir... Ama bu kitap bir tarih kitabı değil, paradokslar yıllığı ise hiç değil. Ben bu iki güzergahı kıyaslarken aklımı kurcalayan tek bir sorun var: neden evrim Batı'da bu kadar olumlu gelişti de, Müslüman dünyasında bu kadar düş kırıcı oldu? Evet, vurguluyor ve ısrar ediyorum: uzun bir hoşgörüsüzlük geleneği olan, "Ötek i y l e yan yana yaşamaktan her zaman rahatsızlık duymuş olan Hristiyan Batı ifade özgürlüğüne saygılı toplumlar ortaya çıkarabilmişken, uzun zaman yan yana birlikteliği uygulamış olan Müslüman dünyası neden artık fanatizmin kalesi olarak görülüyor?

3

Batı'da çok yaygın olan ve Müslümanlığa bağlı insanların çektiği tüm acıların kaynağını kolayca Müslüman dininde bulan genel düşünceye katılmadığım anlaşılabacaktır. Daha önce de yeri gelmişken söylediğim gibi, bir inancın, ona bağlı olanların kaderinden ayrı tutulabileceğine de

inanmıyorum. Ama bana öyle geliyor ki, dinlerin halklar üzerindeki etkisi fazlaca abartılırken, tersine halkların dinler üzerine olan etkisi dikkate alınmıyor.

Kaldı ki, bu durum bütün doktrinler için gerçektir. Eğer komünizmin Rusya'ya neler yaptığı konusunu sorgulamak meşruysa, Rusya'nın da komünizme neler yaptığını, komünizmin Rusya ya da Çin yerine Almanya'da, İngiltere'de ya da Fransa'da zafer kazanması halinde, bu doktrinin evriminin, tarihteki yerinin, yeryüzünün farklı bölgelerindeki etkisinin nasıl olacağını sorgulamak da eğitici olur. Kuşkusuz Heidelberg, Le-eds ya da Bordeaux doğumlu bir Stalin'in olabileceği hayal edilebilir, ama hiç Stalin olmayabileceği de hayal edilebilir.

Aynı şekilde, Roma'da zafer kazanmasaydı ve bugün Hristiyan Batı uygarlığının temel direkleri gibi görünen, aslındaysa her ikisi de en parlak çağlarına Hristiyanlığın doğuşundan çok önce ulaşmış olan Yunan felsefesi ve Roma hukukuyla yoğrulmuş bir bölgede yerleşmemiş olsaydı, Hristiyanlığın nasıl bir şey olacağı da sorgulanabilirdi.

Bu açık gerçeklikleri hatırlatırken, asla batılı din kardeşlerimin erdemlerini inkar etmeye değil, sadece eğer Hristiyanlık Avrupa'yı şekillendirmişse, Avrupa'nın da Hristiyanlığı şekillendirdiğini söylemeye çalışıyorum. Bugün Hristiyanlık Avrupa toplumları ona ne yapmışsa odur. Bu toplumlar maddi ve entelektüel açıdan dönüşüme uğradılar ve kendileriyle birlikte Hristiyanlığı da dönüşüme uğrattılar. Katolik Kilisesi kendini kaç kez itilmiş, ihanete uğramış, hırpalanmış hissetti! Kendisine, inanca, ahlak ilkelerine ve ilahi iradeye ters gibi görünen değişimleri geciktirmek için kaç kez direndi! Çoğu zaman kaybettir; bununla birlikte, bilmeden, kazanma yolundaydı. Her gün kendini sorgulamaya

zorlanan, her alanı fethederek kutsal kitaplara meydan okur gibi görünen bir bilimle yüzleştirilen, cumhuriyetçi, laik düşüncelerle, demokrasiyle yüzleştirilen, kadın özgürlüğü hareketiyle, evlilik öncesi cinsel ilişkilerin, evlilik dışı doğumların, doğum kontrolünün yasallaşmasıyla yüzleştirilen, bin bir "şeytani yenilikle" yüzleşen Kilise, boyun eğip kabullenmeden önce, uyum sağlamadan önce, işe daima sertleşerek başlamıştı.

Kendine ihanet mi etti? Çoğu zaman buna inanıldı ve yarın da buna inandıracak durumlar ortaya çıkacak. Oysa gerçek şu ki, Batı toplumu bugün yaşadıkları olağanüstü macerada insanlara eşlik edebilecek bir kiliseyi ve dini, binlerce küçük kalem darbesiyle şekillendirdi.

Batı toplumu ihtiyacı olan Kilise'yi ve dini yarattı. "İhtiyaç" sözcüğünü, terimin en eksiksiz anlamında, yani, içine elbette tinsellik ihtiyacını da katarak kullanıyorum. İnananları ve inanmayanlarıyla bütün bir toplum katıldı buna, zihniyetlerin evrimine katkısı olan herkes Hristiyanlığın evrimine de katkıda bulundu. Madem ki tarih devam ediyor, katkıda bulunmaya da devam edecekler.

Müslüman dünyasında da toplum sürekli olarak kendine benzeyen bir din ortaya çıkartmıştır. Üstelik ne bir çağdan bir çağa, ne de bir ülkeden diğerine asla aynı kalmamış olan bir din. Araplar zafer kazandıkları dönemlerde, dünyanın kendilerine ait olduğu duygusunu yaşadıkları dönemlerde inançlarını bir hoşgörü ve açıklık ruhu içinde yorumlamışlardır. Sözelimi Yunan, İran ve Hint mirasının dillerine çevrilmesi konusunda geniş çaplı girişimlerde bulundular, bu da bilim ve felsefenin büyük bir gelişme göstermesini sağladı; başlangıçta taklitle, kopya etmekle yetinildi, sonra astronomide, tarımbilimde, kimyada, tıpta,

matematikte yeniliklere cesaret edildi. Günlük yaşamda, yemek yeme sanatında, giyim kuşamda, saç biçiminde ya da şarkı söyleme sanatında da; hatta, içlerinde en nls Ziryab olan moda "guruları" bile çıkmıştı.

Bu kısa bir parantez değildi; VII. Yüzyıl'la XV. Yüzyıl arasında Bağdat'ta, şam'da, Kahire'de, Kurtuba'da, Tunus'ta büyük bilginler, büyük dşnrlere, yetenekli sanatçılar vardı; XVII. Yüzyıl'a, hatta daha ileri dönemlere kadar İşfahan'da, Semerkant'ta, İstanbul'da hâlâ büyük ve güzel eserler vardı. Bu harekete katkıda bulunanlar sadece Araplar değildi. İşlamiyet daha ilk adımlarından itibaren hiçbir engelle karşılaşmaksızın İranlılar'a, Türkler'e, Hintliler'e, Berberilef'e aılmışlardı; kimilerine göre ihtiyatsızca, çünkü Araplar kendilerini yeniden istila edilmiş buldular ve fethettikleri imparatorluğın içinde iktidar güçlerini hızla kaybettiler. Bu, İşlamanın bayraktarlığını yaptığđ evrenselliğin bedeliydi. Bazen Orta Asya bozkırlarından cengaver bir Türkmen kabilesi kopup geliyordu; Bağdat kapđlarına dayanan bu insanlar İşlamı kabul ettiklerini ifade eden ayeti okuyorlardı - "Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammet onun elçisidir"-, bir daha hiç kimse bunların Müslüman olup olmadığını tartışma hakkına sahip olamıyordu ve ertesi gün, dönmelerde çoğu zaman görüldüğü üzere imanda aşırılığa bile kaçarak iktidardan pay talep ediyorlardı. Bu tavır, politik istikrar aısından kimi zaman felaketlerle sonuçlandı; ama kültürel yaşam aısından ne büyük bir zenginlikti! İndus kıyılarından Atlas Okyanusu'na kadar Arap uygarlığının bağrında en mkemmekel beyinler gelişme zemini buldu. Hem de sadece yeni dinin mensupları arasında değil; çeviri atılımında, Yunancayı mkemmekel bilen Hıristiyanlara çok iş düştü; Maimonide'in Yahudi düşüncesinin anıtlarından biri olan

Yolunu Kaybedenlere Rehber'ini Arapça yazmayı seçmesi çok anlamlıdır.

Resmini çizdiğim bu İslamın tek doğru İslam olduğunu söylemeye çalışmıyorum. Ne de doktrinlerinin, sözgelimi Taliban'inkinden daha tipik olduğunu. Zaten anlatmak istediğim özel bir İslam değil, ben birkaç satırla, İslamın bin bir görüntüsünün kendim gösterdiği yüzyıllar ve diyarlar üzerinden uçtum. IX. Yüzyıl'da Bağdat hâlâ cıvıl cıvıl yaşam doluydu. X. Yüzyıl'da Bağdat somurtkan, yobaz ve kasvetli bir yer haline gelmişti; Kurtuba ise tam tersine X. Yüzyıl'da en parlak dönemini yaşıyordu; XIII. Yüzyıl'ın başında bağnazlığın kalesi haline geldi; çünkü Katolik birlikleri ilerliyordu, zaten çok geçmeden burayı ele geçirdiler, son savunucuların çatlak seslere tahammülleri yoktu.

Bizimki de dahil her devirde gözlemlenebilecek bir tutum. Müslüman toplumu kendini güvende hissettiği her defasında açık olmayı başarmıştır. Böyle zamanlarda ortaya çıkan İslam görüntüsünün bugünün karikatürleriyle hiçbir benzerliği yoktur. Eski görüntünün İslamın başlangıçtaki esas ruhunu daha iyi yansıttığını söylemeye çalışmıyorum ama sadece, bu dinin de, tıpkı öteki dinler gibi, tıpkı öteki doktrinler gibi her dönemde zamanın ve mekanın damgasını taşıdığını söylemek istiyorum. Kendilerinden emin olan toplumlar yansımalarını güven verici, huzur dolu, açık bir dinde bulurlar; güvensiz toplumlar-sa korkak, bağnaz, çatıkkaşlı bir dinde. Dinamik toplumlar, yenilikçi, yaratıcı bir İslamda yansır; oldukları yerde kalan toplumlar durağan, en küçük değişime bile isyan eden bir İslamda yansır.

Ama "iyi" ve "kötü" din arasındaki sonuçta basite indirgeyici bu karşıtlıklardan biraz uzaklaşıp daha belirgin tanımlara girelim. Toplumların dinler üzerindeki etkisini dile

getirirken, sözgelimi, Üçüncü Dünya Müslümanlarının Batı'ya şiddetle hınç duymalarının, sadece kendilerinin Müslüman, Batı'nın Hristiyan olmasından değil, aynı zamanda onlar yoksul, baskı altında, küçümsenmişken, Batı'nın zengin ve güçlü olmasından ileri geldiğini düşünüyorum. "Aynı zamanda" diye yazdım.

Ama içimden "özellikle" diye düşündüm. Çünkü bugünün militan İslamcı hareketlerine bakarken, gerek söylemlerinde gerekse yöntemlerinde altmışlı yıllardaki üçüncü dünyacılığının etkilerini kolayca keşfediyorum; bu arada, İslam tarihini araştırırsam da bu hareketlerin açıkça atası olabilecek hiçbir şey bulamıyorum. Bu hareketler Müslümanlık tarihinin saf bir ürünü değil, bizim çağımızın, çağımızın gerginliklerinin, çarpıklıklarının, uygulamalarının, umutsuzluklarının ürünüdür.

Ben burada onların doktrinlerini tartışmıyorum, kendime bu doktrinin İslama uygunluğunu bilip bilmediğim sorusunu sormuyorum, bu çeşit sorgulamalar hakkında ne düşündüğümü daha önce söylemiştim. Ben sadece bu hareketlerin hangi noktalarda çalkantılı çağımızın ürünü olduğunu oldukça açık bir şekilde gördüğümü söylüyorum, nelerde Müslüman tarihinin ürünü olabileceklerini o kadar iyi göremiyorum. Etrafı devrim muhafızlarıyla kuşatılmış, halkından kendi gücüne güvenmesini isteyen, "Büyük Şeytan"ı lanetleyen ve Batı kültürünün bütün izlerini silmeye ant içen Ayetullah Humeyni'ye baktığımda, etrafı kızıl muhafızlarla kuşatılmış, "koca kağıt kaplan"ı lanetleyen ve kapitalist kültürün bütün izlerini silmeyi vaat eden yaşlı Mao Zedong'u düşünmekten kendimi alamıyorum. Elbette ikisinin aynı olduğunu söyleyecek değilim, ama aralarında pek çok benzerlik saptıyorum, oysa İslam tarihinde bana Humeyni'yi

hatırlatan hiçbir figür göremiyorum. Ayrıca, çok arıyorum, ama Müslüman dünyasının tarihinde ne bir "İslam Cumhuriyeti"nin kuruluşuyla, ne de "İslam Devrimi"yle ilgili en küçük bir not da göremiyorum...

Burada karşı çıktığım şey, olanları çok daha iyi açıklayan başka başka etkenler için içindeyken, her Müslüman ülkede -Kuzey'de ve Güney'de, uzak gözlemciler indinde olduğu gibi ateşli yandaşlar arasında da- meydana gelen her olayı "İslam" başlığı altında toplama alışkanlığı. Başlangıcından bu yana İslam tarihi üzerine on koca cilt okuyabilirsiniz, Cezayir'de olanlardan hiçbir şey anlayamazsınız. Sömürgecilik ve sömürgeciliğin sona ermesi hakkında otuz sayfa okuyun, çok daha fazlasını anlarsınız.

4

Ama bu kısa parantezi kapatıp baştaki söyleyime dönüyorum: çoğu zaman dinlerin halklar üzerindeki etkisine çok fazla yer veriliyor, halkların ve tarihlerinin dinler üzerindeki etkisine ise yeterince yer verilmiyor. Etkileşim karşılıklı, biliyorum; toplum dini biçimlendirir, din de toplumu; buna rağmen belli bir düşünce alışkanlığının bizi bu diyalektiğin sadece bir yüzünü görmeye sürüklediğini, bunun da bakış açısını özellikle çarpıttığını fark ediyorum.

İslam söz konusu olduğunda, kimileri Müslüman toplumların yaşadığı ve hâlâ yaşamakta olduğu bütün dramlardan onu sorumlu tutmakta asla tereddüt etmiyor. Bu görüşü sadece haksız olmakla suçlamıyorum, dünyadaki olayları tamamen anlaşılmaz hale getirmekle de suçluyorum.

Sonunda modernleşebileceği keşfedilmeden önce, Hristiyanlık hakkında da yüzyıllarca benzer şeyler söylendi.

Ben İslamiyet için de aynı şeyin olacağına inanıyorum. Her şeye rağmen, bundan kuşku duyulmasını da çok iyi anlıyorum. Engi-zisyoncuların odun ateşinin ya da ilahi hakka sahip monarşinin Hıristiyanlığın ayrılmaz parçası olmadığı nasıl ortaya çıktıysa, Cezayir'de, Afganistan'da, az çok her yerde karşımıza çıkan şiddet, gericilik, zorbalık, zulümle dolu bu manzaranın da İslamın özüne has olmadığı kanıtlanıncaya kadar daha zaman, çok zaman, belki de birkaç kuşak geçmesi gerekeceğine inanıyorum.

İslamın daima bir durgunluk etmeni olduğu düşüncesi zihinlerde öylesine yerleşmiş ki, buna karşı çıkmaya zorlukla cesaret ediyorum. Gene de bunu yapmak gerek. Çünkü bunu bir belit gibi bir kez ortaya koydunuz mu, artık hiçbir yere varamazsınız: İslamın müminlerini iflah olmaz biçimde hareketsizliğe mahkûm ettiği düşüncesine boyun eğerseniz, bu müminler de -insanlığın dörtte birine yakınıni oluşturuyorlar- dinlerinden asla vazgeçmeyeceklerine göre, gezegenimizin geleceği pek karanlık görünüyor. Bana gelince ne temel belitleri ne de yargılamaları kabul ederim.

Evet, elbette durgunluk olmuştur. XV. ve XIX. Yüzyıllar arasında Batı hızla ilerlerken, Arap dünyası olduğu yerde sayıyordu. Kuşkusuz dinin bunda bir parça etkisi olmuştur ama bana öyle geliyor ki, din daha çok bunun kurbanı olmuştur. Batı'da toplum dinini modernleştirmiştir; Müslüman dünyasında, olaylar aynı şekilde gelişmemiştir. Bu din, "modernleştiremez" olduğu için değil -bunun kanıtı ortaya konmamıştır- toplumun kendisi modernleşemediği için. İslamiyet yüzünden, diyecekler bana. Bu acele söylenmiş bir sözdür. Avrupa'yı Hıristiyanlık mı modernleştirmiştir? Modernleşmenin dine karşı gerçekleştirildiğini savunacak kadar ileri gitmeden, dinin bu gelişmenin "lokomotifi"

olmadığını, daha çok, çoğu zaman vahşice bir dirençle sürekli karşı çıktığını ve bu direncin kırılması ve dinin uyum sağlaması için değişim baskısının derin, güçlü ve sürekli olması gerektiğini söylemek mantıklı olacaktır.

Müslüman dünyası içinde, böyle dengeleri altüst edici ve kurtarıcı bir baskı asla gelişmemiştir. Yaratıcı insanlığın bu müthiş baharı, bu bilimsel, teknolojik, endüstriyel, entelektüel ve moral, topyekün devrim, her gün icatta bulunan ve yenilikler yaratan, hiç durmadan kesin kabul edilen gerçekleri tepe-taklak eden ve zihniyetleri sarsan, sürekli değişim halindeki insanlar tarafından "kazı kalemiyle" yapılan bu uzun çalışma alelade bir olgu değildir, tarihte benzeri yoktur, bugün tanıdığımız şekliyle dünyayı kuran bir olgudur ve Batı'da gerçekleşmiştir - Batı'da ve başka hiçbir yerde değil.

Neden Batı'da da, Çin'de, Japonya'da, Rusya'da ya da Arap dünyasında değil? Bu dönüşüm Hristiyanlık sayesinde mi, yoksa Hristiyanlığa rağmen mi gerçekleşti? Tarihçiler daha çok uzun süre bu konudaki kuramlarını tartışacaklardır, tartışılması en zor olan tek şey, oluşumun kendisidir: Batı'da son yüzyıllarda maddi düzlemde olduğu kadar entelektüel düzlemde de bütün dünya için bir referans olacak bir uygarlığın ortaya çıkması. O kadar ki, bütün öteki uygarlıklar onun tarafından bir kenara itilmiş, ortadan kalkma tehdidi altındaki dış kültürler haline indirgenmişlerdir.

Batı uygarlığının bu ezici üstünlüğü hangi andan itibaren hemen hemen tersinmez bir hale gelmiştir? XV. Yüzyıl'dan itibaren mi? XVIII. Yüzyıl'dan önce değil. Bugün benim de benimsediğim bakış açısına göre, pek önemi yok. Kesin ve çok önemli olansa, bir gün belirli bir uygarlığın gezegenin dizginlerini eline aldığı. Onun bilimi bilim oldu, tıbbı tıp oldu, felsefesi felsefe oldu, bu yoğunlaşma ve "standartlaşma"

hareketi artık hiç durmadı, tam tersine, aynı zamanda bütün alanlara ve bütün kıtalara yayılarak hızını arttırdıkça arttırdı.

Israr ediyorum, hâlâ ısrar ediyorum: burada tarihte hiç görülmemiş bir olgu söz konusudur. Geçmişte şu ya da bu uygarlığın -Mısır, Mezopotamya, Çin, Yunan, Roma, Arap ya da Bizans- bütün diğerlerine üstün gibi görüldüğü anlar olmuştur. Ama son yüzyıllar boyunca Avrupa'da gerçekleşen şey tamamen farklı bir olgudur. Ben bunu bir çeşit döllenme olarak görüyorum. Aklıma gelen tek benzetme bu: çok sayıda sperm hücresi yumurtaya doğru yöneliyor ve içlerinden biri zarı delmeyi başarıyor; o an, bütün öteki "talipler" dışarı atılıyor; artık bir "baba" vardır, tek bir tane, çocuk ona benzeyecektir. Neden o da, bir başkası değil? Bu "talip"in komşularından, rakiplerinden üstün bir yanı mı vardı? Daha mı sağlıklıydı, daha mı vaatkârdı? İlle de değil, kesin olarak değil. Her çeşit etmen söz konusu, kimi performansına bağlı, kimi koşullara ya da rastlantılara...

Ama bu benzetmede bana en anlamlı görünen şey bu değil, devamı. Sorun, o kadar da Aztek ya da İslam ya da Çin uygarlıklarının -hepsinin hantallıkları, kusurları, talihsizlikleri vardı- neden baskın uygarlık olmayı başaramadığını anlamak değil. Daha çok, Hristiyan Avrupa uygarlığı üstünlüğü ele geçirdiği zaman, neden bütün ötekilerin gerilemeye başladığını, neden hepsinin bugün artık geri dönüşü olmayacak gibi görünen bir biçimde ikinci plana atıldığını bilmek. Kuşkusuz -bu sadece bir yanıt başlangıcı- insanlık gezegensel bir egemenliğin teknik araçlarına sahip olduğu için. Ama egemenlik sözcüğünü bir yana bırakalım, daha çok şöyle diyelim: insanlık gezegensel bir uygarlığın doğması için olgunlaşmıştı; yumurta döllenmeye hazır, Batı Avrupa da onu döledi.

Öyle ki, bugün artık -etrafımıza şöyle bir bakalım!- Batı her yerde! Vladivostok'ta, Singapur'da, Boston'da, Dakar, Taşkent, São Paulo, Numea, Kudüs ve Cezayir'de. Yarım bin yıldan beri insanların düşüncelerini ya da sağlıklarını ya da manzaralarını ya da günlük yaşamlarını kalıcı biçimde etkileyen her şey Batı'nın eseri. Kapitalizm, komünizm, faşizm, psikanaliz, çevrecilik, elektrik, uçak, otomobil, atom bombası, telefon, televizyon, bilgiişlem, penisilin, doğum kontrol hapi, insan hakları ve de gaz odaları... Evet, bütün bunlar, dünyanın mutluluğu ve felaketi, bütün hepsi Batı'dan geldi.

Bu gezegenin üzerinde nerede yaşanırsa yaşansın, artık her türlü modernleşme Batılılaşma demektir. Teknik gelişmelerin daha da vurgulayıp hızlandırdığı bir eğilim. Elbette, hemen her yerde çok özel uygarlıkların damgasını taşıyan anıtlar ve eserler bulunur. Ama yeni olarak yaratılan her şey -ister binalar, kurumlar, bilgi araçları söz konusu olsun, ister yaşam biçimi-Batı'ya öykünmedin

Bu gerçeklik, egemen uygarlığın bağrında doğanlarla, dışında doğanlar tarafından aynı tarzda yaşanmıyor. Birinciler kendileri olmaktan vazgeçmeden değişebilir, hayatta ilerleyebilir, uyum sağlayabilirler; hatta Batılılar'ın modernleştikçe, kendilerini kültürleriyle daha çok uyum içinde hissettikleri bile söylenebilir, sadece modernliği reddedenler kendilerini yabancılaştırmış bulurlar.

Dünyanın geri kalanı için, darmadağın olmuş kültürlerin içinde doğanlar için, değişimi ve modernliği alış farklı biçimlerde ortaya kondu. Çinliler, Afrikalılar, Japonlar, Kızılderililer ya da Amerika yerlileri için, Yunanlılar ve Ruslar için, İranlılar, Araplar, Yahudiler ya da Türkler için

modernleşme, sürekli olarak kendilerinden bir parçanın terk edilmesi anlamına geldi. Zaman zaman coşkuyla karşılandığında bile, hiçbir zaman belli bir burukluk olmadan, bir aşağılanma ve inkar duygusu olmadan yaşanmadı. Sindirilmenin tehlikelerini acıyla sorgulamadan. Derin bir kimlik bunalımına düşmeden.

5

Modernlik "Öteki"nin damgasını taşıdığına, farklılıklarını vurgulamak için bazı insanların gericilik simgeleriyle bayrak açtığını görmek şaşırtıcı olmaz. Bugün kadın, erkek bazı Müslümanlarda bunu gözlemliyoruz ama olay bir kültürün ya da bir dinin dışavurumundan daha farklı bir şeydir.

Mesela Rusya'da, eski Jülyen takviminden vazgeçilmesi için Bolşevik devrimini beklemek gerekmiştir. Çünkü Gregoryen takvimini kabul etmekle insanlar, Ortodokslukla Katoliklik arasındaki neredeyse bin yıllık bilek güreşinde son sözün Katolikliğe ait olacağı duygusuna kapılıyorlardı.

Bu sadece bir simge miydi? Tarihte her şey simgelerle ifade edilir. Büyüklük ve çöküş, zafer ve bozgun, mutluluk, refah, sefalet. Ve hepsinden fazla, kimlik. Bir değişimin kabul edilmesi için, onun zamanın havasına uygun olması yetmez. Simgeler düzeyinde incitici olmaması, değişikliğe sürüklediğiniz insanlarda kendi kendilerini inkar ettikleri izlenimini uyandırmaması gerekir.

Birkaç yıldır, Fransa'da en yakın dostlarımdan bazılarında küreselleşmeden bir afetmiş gibi söz etme eğilimi gözlemliyorum. "Gezegen köyü"nden söz edilmesi onları fazla heyecanlandırmıyor, İnternet'e ve iletişim konusundaki

en son gelişmelere mesafeli bir ilgi duyuyorlar. Çünkü onların gözünde küreselleşme Amerikanlaşma'yla eşanlamlı: kendi kendilerine, hızla tektipleşmeye doğru giden bu dünyada yarın Fransa'nın yerinin ne olacağını, diline, kültürüne, saygınlığına, parıltısına, yaşam biçimine neler olacağını soruyorlar; mahallelerine bir *fast food* açılınca sinirleniyor, Hollywood'a, CNN'e, Disney'e ve Microsoft'a veryansın ediyor ve gazetelerde İngilizceden alındığı şüphesi uyandıran en küçük bir dil kullanımının peşine düşüyorlar.

Bu örneği vermemin nedeni, benim gözümde, modernleşmenin Batı'da bile, gelişmiş bir kültürü olan ve evrensel saygınlığa sahip ileri bir ülkede bile, egemen bir yabancı kültürün Truva atı olarak algılandığı an nasıl kuşkulu hale geldiğini göstermesidir.

Kaç kuşaktan beridir, varlıklarındaki her adıma bir teslimiyet ve kendini inkar duygusunun eşlik ettiği Batılı olmayan çeşitli halkların nasıl bir duygu yaşamış olabileceği pekâlâ hayal edilebilir. Bütün bilgi ve becerilerinin miyadını doldurmuş olduğunu; ürettikleri her şeyin Batı'nın ürettikleriyle kıyaslanınca değersiz kaldığını; geleneksel tıba bağlılıklarının batıl inançtan kaynaklandığını; askeri değerlerinin uzak bir anıdan başka bir şey olmadığını; saygı duymayı öğrendikleri büyük adamların, büyük şairlerin, bilginlerin, askerlerin, azizlerin, seyyahların dünyanın gözünde hiçbir değeri olmadığını; dinlerinin barbarlıkla suçlandığını; kendi dilleri artık sadece bir avuç uzman tarafından incelenirken, ayakta kalmak, çalışmak ve insanlığın geri kalanıyla bir bağlantıları olmasını istiyorlarsa, başkalarının dillerini öğrenmek zorunda kaldıklarını kabul etmeleri gerekti onların... Bir Batılı'yla konuştuklarında, bu neredeyse asla onların dilinde değil, daima Batılı'nın dilinde

olmuştur; Akdeniz'in güneyinde ve doğusunda İngilizce, Fransızca, İspanyolca, İtalyanca konuşabilen milyonlarca insan bulabilirsiniz. Buna karşılık, kaç İngiliz, Fransız, İtalyan ve İspanyol, Arapça ya da Türkçeyi öğrenmekte yarar görmüştür?

Evet, hayattaki her adımda bir hayal kırıklığı, umutsuzluk, aşağılanma yaşıyorsunuz. İnsanın kişiliği bütün bunlardan nasıl olur da örselenmeden çıkabilir? Kimliğinin tehdit altında olduğunu insan nasıl hissetmez? Nasıl, başkalarına ait, başkaları tarafından konmuş kurallara dayanan bir dünyada, kendisinin bir öksüz, bir yabancı, bir asalak ya da bir parya gibi olduğu bir dünyada yaşadığı hissine kapılmaz? Kimilerinin her şeyini kaybettiği, artık kaybedecek hiçbir şeyi kalmadığı duygusuyla, tıpkı Samson gibi, binanın, kendilerinin ve düşmanlarının üzerine yıkılmasını -Tanrım!- dileyecek hale gelmesi nasıl önlenebilir?

Sonuna kadarcı tutumları benimseyenlerin çoğunun bilinçli olarak böyle bir mantık yürütüp yürütmediklerini bilmiyorum. Doğrusunu söylemek gerekirse, buna ihtiyaçları yok. Yaraların hissedilmesi için tanımlanmaya ihtiyaçları yoktur.

XVIII. Yüzyıl'ın sonuna doğru, Akdenizli Müslüman dünyası bir kenara itildiğinin ve kendisini Batı'dan ayıran uçurumun bilincine vardı. Bilinçlenme gibi çok belirsiz bir olguya bir tarih koymak kolay değildir, ama genel olarak kabul edilen, gerek aydınlar gerekse siyasal sorumlular arasından pek çok kişinin, Napolyon'un 1799 Mısır seferinden sonra, kendilerine şöyle sorular sormaya başladığıdır: Neden biz bu kadar geri kaldık? Batı şimdi neden bu kadar ilerde? Bunu nasıl başardı? Ona yetişmek için ne yapmalıyız?

Mısır hidivi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'ya göre Avrupa'ya yetişmenin tek yolu onu taklit etmektir. Bu yolda, Kahire'de bir fakülte kurmaları için Avrupalı hekimleri davet ederek, tarımda ve endüstride hızla yeni teknikler getirterek, işi ordusunun kumandasını Napolyon ordusundan eski bir subaya teslim etmeye vardıracak kadar ileri giderek epeyce yol aldı; hatta Avrupa'nın istemediği cüretkar deneyleri Mısır topraklarında yapmaları için Fransız ütopyacılarına -Saint-Simon'cular- kucak bile açtı. Birkaç yıl içinde, ülkesini saygı duyulan bir bölgesel güç haline getirmeyi başardı. Öncülüğünü yaptığı Batılılaşma istemi, tartışmasız meyvelerini vermeye başlamıştı. Büyük Petro gibi kararlı bu eski Osmanlı devlet adamı, biraz daha az sert bir tarzda ve çok daha az dirençle karşılaşarak, Doğu'da, uluslar arasında yerini alabilecek modern bir devlet kurma yolundaydı.

Ama rüya bozulacaktı ve Araplar bu deneyimden acı bir hatıradan başka bir şey hatırlamayacaklardı. Bugün bile, aydınlar ve politik yöneticiler bu başarısız buluşmayı üzüntüyle ve öfkeyle anarlar, her fırsatta, önlerine gelene Avrupalı güçlerin Mehmet Ali Paşa'yı fazla tehlikeli ve fazla başına buyruk bularak yükselişini frenlemek için ona karşı ortak bir askeri hareket düzenleyecek kadar birlik olduklarını hatırlatırlar. Mehmet Ali Paşa'nın hayatı yenik ve küçük düşmüş bir halde son bulacaktı.

Gerçekten de, şu Doğu sorununun etrafında dönen askeri ve diplomatik oyunlara, zamanda geriye dönüp bakıldığında, bunun büyük devletler arasındaki güç ilişkilerine dayanan sıradan olgu olduğu sonucunu çıkartmak mantıklıdır. İngiltere, Hindistan yolu üzerinde güçlü ve modern bir Mısır yerine, zayıf düşmüş ve hasta bir Osmanlı İmparatorluğu'nu tercih ederdi. Bu tavır, aynı İngiltere'yi birkaç yıl önce

Napolyon'a karşı çıkmaya ve onun kurduğu Avrupa imparatorluğunu parçalayabilecek güçte bir ittifak kurmaya iten tavırdan pek fazla farklı değildir. Ama XIX. Yüzyıl Mısır'ı Fransa'yla kıyaslanamaz; Fransa zaten çoktan beri büyük bir güçtü, yenilebilir, yok olmuş gibi görünebilir, ardından bir kuşak sonra refah içinde ve galip olarak ayağa kalkabilirdi. 1815'te Fransa yenilmiş ve işgal edilmişti; tam on beş yıl sonra 1830'da ise, uçsuz bucaksız Cezayir'i fethetmek için kalkışacak kadar toparlanmıştı. Mısır bu kadar sağlıklı değildi. Uzun, çok uzun bir uyurgezerlik halinden henüz çıkmıştı, modernleşmeye daha yeni başlamıştı; Kavalalı Mehmet Ali Paşa döneminde indirilen darbe ölümcül olmuştu. Küme başını yakalayabilmesi için bir daha asla böyle bir fırsat çıkmadı karşısına.

Araplar'ın bu dönemden çıkarmış oldukları ve hâlâ çıkardıkları sonuç, Batı'nın kendisine benzenmesini istemediği ve sadece kendisine itaat edilmesini istediği şeklindedir. Mısır'ın hakimi ile konsolosluklar arasındaki mektuplaşmalarda, giriştiği "uygarlık hamlesi"ni ortaya koymakta tereddüt etmediği yürek burkucu bölümlere rastlanır; Avrupalılar'ın çıkarlarına her zaman saygı duyduğunu vurgulayarak, kendi kendine neden onu kurban etmeye çalıştıklarını sormaktadır. "Ben onların dininden değilim", diye yazar, "ama ben de insanım ve bana insanca davranmaları lazım."

Kavalalı Mehmet Ali Paşa örneğinin ortaya koyduğu şey, modernleşmenin Arap dünyasında çok erken tarihlerde bir zorunluluk, hatta bir aciliyet olarak algılanmış olmasıdır. Ama hiçbir zaman serinkanlılıkla ele alınamamıştır. Avrupa kendi kültürel, sosyal ve dinsel ağırlığını koymayı bilmişken, sadece hiç durmamacasına ilerlemek yetmiyordu; ama bir de kendini yayılma halindeki, doymak bilmez ve çoğu zaman küçümseyen bir Batı'ya karşı koruyarak Batılılaşmak gerekiyordu.

Mısır'ı örnek verdim, aynı dönemde çok kazançlı uyuşturucu ticaretine açılmayı reddettiği için, serbest ticaret adına o aşağılık "afyon savaşı"nın acısı çeken Çin'den de söz edebilirdim. Yani, bütün bir insanlığa kazandırdıkları kıyas kabul etmez olan Batı'nın gelişmesinin de -bunu hatırlatmalı mı?- pek parlak olmayan veçheleri vardır. Modern dünyanın kurulması olgusu, aynı zamanda yıkıcı bir olgu da olmuştur. Enerji fazlası olan, yeni gücünün bilincinde olan, üstünlüğüne inanan Batı, tıbbın, yeni tekniklerin nimetlerini ve özgürlükçü düşünceleri yayarak, ama aynı zamanda katliamlara, yağmalamalara ve sömürgeleştirmelere girişerek, aynı anda her yönde ve her alanda dünyayı fethetmiştir. Ve her yerde büyümlü bir hayranlık kadar kin de uyandırarak.

Bu gerçekleri kısaca hatırlatmak istememin nedeni, bir Arap için -bir Kızılderili için, bir Malgaş, bir Çinhintli ve Aztek soyundan biri için de elbette- artdüşünce olmaksızın, içi içini kemirmeden, benliği parçalanmadan Batı kültürüyle bütünüyle kaynaşmanın asla kolay olmadığını vurgulamak içindir. Pek çok korkunun, pek çok kınamanın üstesinden

gelmesi, bazen gururunu çiğnemesi, ince uzlaşma yolları hayal etmesi gerekmiştir. Çok geçmeden, artık Mehmet Ali Paşa zamanındaki gibi kendine sadece şu soruyu sorması yetmeyecektir: "Nasıl modernleşmeli?" Kaçınılmaz olarak daha karmaşık sorular sormak gerekmiştir: "Kimliğimizi kaybetmeden nasıl modernleşebiliriz?"; "Kendi öz kültürümüzü yadsımadan Batı kültürünü nasıl özümseyebiliriz?" "Batı'nın insafına kalmadan onun bilgi ve tekniğini nasıl kazanabiliriz?"

Mısır'ın hakimi tarafından uygulandığı biçimiyle, sistemli ve hiçbir komplekse kapılmadan Batılılaşma artık gündemde değildir. Hidiv başka bir devrin adamıydı. Tıpkı, hükümetin Giulio Mazarini gibi bir İtalyan'a tereddütsüzce teslim edildiği XVII. Yüzyıl Fransası'nda olduğu gibi, bir Alman'ın çarların tahtına çıkabildiği XVIII. Yüzyıl Rusyası'nda olduğu gibi, Mehmet Ali Paşa'nın kuşağının yaklaşımı ulusalcılığa değil, hanedan ve devlet anlayışına dayanıyordu. Kendisi de Arnavut kökenli olan Paşa'nın, Mısır ordusunun kumandasını bir Arap yerine bir Boşnak'a ya da bir Fransız'a bırakmaması için hiçbir neden yoktu. Kaderi, bir parça, imparatorluğun bir eyaletinde kendilerine bir iktidar üssü kuran ama tek düşleri kendilerini *imperator* ve Augustus ilan etmek için Roma'ya yürümek olan Romalı generallerinkine benzer. O da düşünüyü gerçekleştirebilmiş olsaydı, İstanbul'a yerleşecek ve orayı Avrupalılaştırmış bir İslam imparatorluğunun başkenti yapacaktı.

Bununla birlikte, 1849'da ölümünde her şey çoktan değişmeye başlamıştı. Avrupa milliyetçilik çağına giriyordu ve çokuluslu imparatorluklar çöküş halindeydi. Bu akım Müslüman dünyasınca da izlenmekte gecikmeyecekti. Balkanlarda Osmanlı yönetimi altındaki uluslar, tıpkı

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndakiler gibi, kımıldanmaya başladılar. Yakın Doğu'da da insanlar artık "gerçek" kimliklerinin ne olduğu konusunda kendi kendilerini sorguluyorlardı. O zamana kadar her birinin dilbilimsel, dinsel ya da bölgesel aidiyetleri vardı, ama hepsi de Sultan'ın kulları olduğundan bir devlete ait olma sorunsalı hiç ortaya konmuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmaya başlamasıyla birlikte, çözümsüz çatışmalar eşliğinde enkazın paylaşımı zorunlu olarak gündeme girmişti. Her topluluğun kendi devletine sahip olması gerekiyor muydu? Ya aynı ülkede yüzyıllardır birçok topluluk yan yana birlikte yaşıyor idiyse ne olacaktı? İmparatorluğun topraklarını dillere, dinlere göre mi yoksa eyaletlerin geleneksel sınırlarını izleyerek mi bölmeliydi? Son yıllarda Yugoslavya'nın parçalanmasına bakanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye edilmesinin nasıl bir şey olduğu hakkında -çok daha hafif ve küçük ölçekte- bir fikir edinebilirler.

Çeşitli halklar karşı karşıya kaldıkları felaketlerin sorumluluğunu birbirlerinin üzerine atmaya başladılar. Araplar iler-leyememişse, bu elbette ki onları hareketsizliğe mahkûm eden Türk hakimiyeti yüzündendi; Türklerin ilerleyememesinin nedeniyse, yüzyıllardır Arap sultanı altında kalmalarıydı. Milliyetçiliğin birinci erdemi her sorun için bir çözümden çok bir sorumlu bulmak değil midir? Böylece Araplar yeniden doğuşlarının nihayet başlayacağı inancıyla Türk boyunduruğunu silkeleyip attılar; bu arada Türkler de Avrupa'ya daha az ayakbağıyla daha kolay katılabilmek için kültürlerini, dillerini, alfabelerini, giyim kuşamlarını "Arap etkisinden kurtarma" işine giriştiler.

Her iki tarafın söyleminde de belki bir gerçek payı vardı. Başımıza gelenler hep biraz da başkalarının hataları

yüzündendir, başkalarının başına gelenlerse daima biraz bizim hatamız-dır. Ama ne önemi var... Türk ya da Arap, bu milliyetçi gerekçeleri sıralamamın nedeni bunları tartışmak değil, dikkatleri fazlasıyla sık unutulmuş bir gerçeğin üzerine çekmek. Müslüman dünyasının zorunlu modernleşmenin getirdiği ikileme hiç düşünmeden vereceği cevabın radikal İslam olmadığı bilinmeli. Bu tavır uzun zaman, çok uzun zaman, son derece azınlıkta kalan, çok küçük grupları etkileyen, önemsiz denmese de marjinal bir tavır olarak kaldı. Akdenizli Müslüman dünyası din adına değil ulus adına yönetildi. Ülkeleri bağımsızlığa götürenler milliyetçilerdi; onlar vatanın babaları oldular, daha sonra onlarca yıl dizginleri ellerinde tutan onlardı ve bütün bakışlar beklentilerle, umutla onlara yönelmişti. Hepsi Atatürk kadar açıkça laik ve modernlik yanlısı değildi, ama dayanak noktaları hiçbir zaman, bir bakıma bir yana attıkları din olmamıştı.

Bu yöneticilerden en önemlisi Nasır'dı. "En önemlisi" mi dedim? Bu çok düz bir ifade oldu. 1956'dan itibaren Mısır cumhurbaşkanının nasıl bir saygınlığa sahip olduğunu bugün hayal etmek zor. Aden'den Kazablanka'ya her yerde fotoğrafları vardı, gençler, hatta daha yaşlılar onun ismini anarak ant içiyor, hoparlörlerden onun şerefine çalınan marşlar yükseliyor ve o ardı arkası kesilmeyen söylevlerinden birine başladığında, insanlar iki saat, üç saat, dört saat bıkmamacasına transistorlu radyoların başına üşüşüyorlardı. Nasır halk için bir ilah, bir tapınma aracıydı. Yakın tarihte benzer durumlar aradıysam da hiç bulamadım. Böylesine bir yoğunlukla aynı zamanda bu kadar ülkeye birden yayılan hiç kimse yok. Her halükârda Müslüman Arap dünyasında uzaktan olsun bu olguyu andıran bir olay asla yaşanmamıştır.

Oysa Araplar'ın ve Müslümanların özlemlerinin herkesten fazla taşıyıcısı olan bu adam İslamcıların amansız düşmanıydı; onu öldürmeye kalkıştılar, kendisi de onların başlarından çok kişiyi idam ettirdi. Bu arada, o dönemde, bir İslamcı hareket militanının sokaktaki adamın gözünde Arap ulusunun bir düşmanı ve çoğu zaman da Batı'nın işbirlikçisi olarak görüldüğünü hatırlıyorum.

Bunları siyasal, modernlik karşıtı ve Batı karşıtı İslamcılığın, Arap halklarının içten ve doğal ifadesi gibi görülmesinin en hafifinden aceleci bir kestirme olduğunu belirtmek için söylüyorum. Halkın önemli bir kesiminin radikal dinciliğin söylemlerine kulak vermeye başlaması ve 1970'li yıllardan itibaren protesto mahiyetindeki örtünme ve sakalın pıtrak gibi çoğaldığını görmek için, başta Nasır olmak üzere, milliyetçi yöneticilerin gerek art arda gelen askeri başarısızlıkları, gerekse azgelişmişliğe bağlı sorunları çözmede yetersiz kalmaları sonucunda bir çıkmaza girmeleri gerekti.

Her durum üzerinde, Cezayir'deki, Mısır'daki ve başka yerlerdeki durumlar üzerinde çok daha uzun uzadıya durabilirdim, hayal ve hayal kırıklıklarını, kötü başlangıçları ve felaketle sonuçlanan seçimleri, milliyetçiliğin, sosyalizmin iflasını, o bölgelerdeki gençlerin, tıpkı Endonezya'dan Peru'ya kadar dünyanın başka yerlerindeki gençler gibi, inandıkları, sonra inanmaz oldukları her şeyin iflasını anlatabilirdim. Ben burada sadece radikal dinciliğin Arapların ya da Müslümanların en içten seçimi, doğal seçimi, ilk seçimi olmadığını tekrar tekrar söylemek istiyordum. Bu yola başvurmalarından önce, diğer bütün yolların kapanmış olması gerekti. Bu yol da, yani geçmişe dönüş yolu da, çelişkili biçimde zamanın havasına uygun düşmekte.

III

Gezegensel kabileler zamanı

"Zamanın havası" elbette oturmuş bir kavram değil; onu kullanmamın nedeni tarihin bazı anlarında çok sayıda insanın kimliklerinden bir ögeyi ötekilerin zararına olarak yüceltmeye başlatan şu yaygın, anlaşılmaz gerçekliği ortaya koymak. Bunun sonucu olarak bugün dinsel aidiyetini vurgulamak, onu kimliğinin ana ögesi olarak görmek yaygın bir tavidir; üç yüz yıl önce olduğundan kuşkusuz daha az yaygın ama elli yıl öncekinden tartışma götürmez biçimde daha yaygın bir tavır.

Zamanın havasından bir nebze daha az belirsiz kavramlar olan entelektüel çevre ya da entelektüel iklimden söz edebilirdim. Ama sözcüklerin ötesinde önemli olan tek şey gerçek sorular: bütün dünyada, her kökenden kadın ve erkek birkaç yıl öncesine kadar, ilk ağızda başka aidiyetlerini öne sürmeyi tercih ederken, bugün aynı insanların dini aidiyetlerini yeniden keşfetmelerine ve çeşitli tarzlarda bunu vurgulamaya itildiklerini hissetmelerine yol açan şey nedir? Yugoslavyalı bir Müslüman'ın günün birinde Yugoslav olduğunu söylemekten vazgeçip her şeyden önce Müslümanlığını ortaya koyması nereden kaynaklanıyor? Nasıl oluyor da, Rusya'da yaşamı boyunca kendini her şeyden önce bir proleter olarak gören bir Yahudi, bir gün her şeyden önce Yahudi olduğunu kavramaya başlıyor? Hangi dinden olduğunu göğsünü gere gere vurgulamak bir zamanlar uygunsuz olarak görülürken, nasıl oluyor da günümüzde, hem de aynı zamanda ve ne çok ülkede doğal ve meşru kabul ediliyor?

Durum karmaşık ve hiçbir açıklama tatmin edici bir sonuç veremez. Bununla birlikte komünist dünyanın önce

gerileyişi ve ardından çöküşünün bu evrimde büyük bir rolü olduğu apaçık. Oysa Marksizmin gezegenin tamamı üzerinde Tanrı düşüncesinin silineceği yeni tip bir toplum kurmayı vaat edeli yüzyıldan fazla oluyor; bu projenin gerek ekonomik ve politik, gerekse ahlaki ve entelektüel planda başarısızlığa uğraması, tarihin çöplüğüne atmak istediği inançların yeniden saygınlık kazanması sonucunu getirdi. Din manevi bir sığınak, bir kimlik sığınağı olarak, Polonya'dan Afganistan'a komünizmle mücadele eden herkes için açık bir birleşme noktası haline geldi. Böylece Marx ve Lenin'in bozgunu da dinlerin intikamı, en azından kapitalizmin, liberalizmin ya da Batı'nın zaferi olarak göründü.

Ama XX. Yüzyıl'ın son çeyreği boyunca din olgusunun "yükselişi"nde belirleyici rol oynayan sadece bu etmen değildir. Komünist dünyadaki nihai kriz, entelektüel ve politik tartışmalarda hâlâ ağırlığını koruyorsa ve korumaya devam edecekse de, bazılarının basit bir şekilde "kriz" deyip geçtiği, Ba-tı'yı etkileyen diğer krizden başlamak üzere başka etmenlerin de aynı şekilde dikkate alınmaması halinde pek çok gerçek anlaşılmaz olarak kalacaktır.

Bu kriz, komünizminkiyle aynı düzleme konulamaz. İki tarafı birbirine düşüren uzun çatışmada bir kazananla bir kaybeden olduğunu inkar etmek boşuna olacaktır. Ama Batı modelinin de, etkisini bütün kıtalar üzerine yaymasına rağmen, zaferine rağmen, kendisini kendi metropollerinde yoksulluk sorunlarıyla baş edemeyen, işsizlikle, suç eğilimiyle, uyuşturucu sorunuyla ve daha başka bir yığın felaketle mücadele etmekte aciz kalan, krizde bir model olarak algıladığı da inkar edilemez. Zaten, bütün toplum biçimlerinin iflahını kesen en cazip toplum modelinin kendi

kendinden derin biçimde kuşkuya düşmesi, çağımızın en şaşırtıcı çelişkilerinden biridir.

Bir an kendimizi Arap dünyasında bir üniversiteye giren on dokuz yaşında genç bir adamın yerine koyalım. Eskiden olsa, yaşam koşullarının sıkıntılarına duyarlı davranacak ve onu kendi usulünce fikir tartışmalarına yönlendirecek Marksist eğilimli bir kurumu tercih ederdi; ya da onun kimlik ihtiyacını okşayan ve belki de ona yeniden doğuştan ve modernleşmeden söz edecek milliyetçi bir kuruma katılırdı. Bugün Marksizm çekiciliğini yitirdi, otoriter, beceriksiz ve yozlaşmış rejimlerce el konulan Arap milliyetçiliğiye güvenirliliğini yitirdi. Bu delikanlının, yaşam biçimi, bilimsel ve teknolojik başarıları yüzünden Batı'yı çekici bulması da göz ardı edilemez; bununla birlikte bu modeli temsil eden anlamlı hiçbir politik kuruluş bulunmadığından böyle bir çekimin onun bağlanacağı yol üzerinde ancak pek az sonucu olacaktır... "Batı cennetine" özlem duyanların, çoğu zaman göçmenlikten başka çareleri yoktur. Meğer ki, imrenilen bu modelin bazı veçhelerini iyi kötü kendi evlerinde yaşamaya çalışan ayrıcalıklı "kesimlerden" birine mensup olmasınlar. Ama balkonunun altında bir limuzinle doğmamış olan herkes, kurulu düzeni sarsma arzusu duyan herkes, yozlaşmaya, devlet zorbalığına, eşitsizliklere, işsizliğe, gelecek endişesine isyan eden herkes, çok çabuk değişen bir dünyadaki yerinin neresi olduğunu bulmakta zorlanan herkes İslamcı hareketin etkisine kapılıyor. Orada hem kimlik ihtiyaçlarını, bir gruba dahil olma ihtiyaçlarını, maneviyata olan ihtiyaçlarını, fazlasıyla karmaşık gerçekliklerin basit biçimde açıklanmasına olan ihtiyaçlarını, hem de eylem ve başkaldırı ihtiyaçlarını gideriyorlar...

Müslüman dünyasının gençlerini dinsel akımlara karışmaya götüren bütün bu koşulları sıralarken, derin bir rahatsızlık hissetmekten kendimi alamıyorum. Bu da, İslamcılarla onlara karşı mücadele eden yöneticiler arasındaki çatışmada kendimi taraflardan ne biriyle ne de ötekiyle özdeşleştirmeyi başaramamamdan ileri geliyor. Radikal İslamcıların söylemlerine sadece bir Hristiyan olarak kendimi dışlanmış hissetmem yüzünden değil, ama çoğunlukta bile olsa dini bir grubun yasalarını halkın tümüne dayatmasını kabul edemediğim için de yabancıyım- benim gözümde çoğunluğun zulmü, ahlaki açıdan, azınlığın zulmünden daha iyi değildir; ayrıca özellikle kadın erkek herkesin eşitliğiyle inanç özgürlüğüne, herkesin hayatını dilediği gibi yaşama özgürlüğüne derinden inanıyorum ve bu kadar temel değerleri sorgulamaya kalkan bütün doktrinlerden de sakınıyorum.

Bütün bunları olabildiğince açık bir biçimde dile getirirken, İslamcılara savaş açan zorba iktidarların da gözümde daha fazla değeri olmadığını eklemekten kendimi alamıyor ve daha az zararlı olacağı bahanesiyle yaptıkları haksızlıkları alkışlamayı reddediyorum... Bu halklar hafif bir zarardan çok daha iyisini, ehven-i serden daha iyisini hak ediyorlar, onlara gerçek demokrasiden, gerçek modernlikten başka bir şey olmayan gerçek çözümler gerekir, demek istediğim, güdük ve zorla dayatılan bir modernlikten çok, bütünlüklü ve kabul gören bir modernlik. Bana öyle geliyor ki, kimlik kavramına farklı bir bakış getirildiğinde, çıkmazın dışında, insanca bir özgürlük yolunun çizilmesine katkıda bulunulabilir.

Parantezi kapatarak "zamanın havasına" geri dönüyorum... Dinin yükselişı kısmen komünizmin çöküşüyle, kısmen çeşitli üçüncü dünya toplumlarının içinde bulundukları çıkmazla, kısmen de batılı modeli etkileyen krizle açıklanıyorsa, olayın boyutlarının ve renginin, iletişim alanında son zamanlardaki muazzam evrime ve küreselleşme diye bilinenlerin bütününe dayandırılmadan anlaşılmasının mümkün olamayacağını söylemek için.

1973'te yayımlanan bir metinde, İngiliz tarihçi Arnold Toynbee insanlık yolunun birbirini izleyen üç merhaleden geçtiğini açıklıyordu.

Tarih öncesine denk düşen birinci merhalede iletişim son derece yavaştı, ama bilginin gelişimi daha da yavaş ilerliyordu, öyle ki bir başka yenilik araya girinceye kadar her yenilik bütün dünyaya yayılacak kadar zaman buluyordu; bu yüzden insan toplulukları hissedilebilir biçimde aynı evrim düzeyindey-diler ve sayılmayacak kadar çok ortak özellikleri vardı.

İkinci merhalede bilginin gelişimi yayılmasından daha çabuk oldu, öyle ki insan toplulukları her alanda gitgide farklılaşmaya başladılar. Tarih adını verdiğimiz bu merhale binlerce yıl sürdü.

Sonra, çok yakın tarihlerde yeni bir dönem başladı, bilginin kuşkusuz gitgide daha hızlı ilerlediği ama bilginin yayılmasının daha da hızlı gittiği bizim dönemimiz, öyle ki insan toplulukları kendilerini gitgide daha az farklılaşmış bulacaklar.

Aslında çok kabataslak çizdiğim bu kuramın geçerliliği uzun süre tartışılabilir. Niyetim buradan bir dayanak çıkarmak değil, bana göre sadece bugün etrafımızda fark ettiklerimizin

hoş ve entelektüel açıdan son derece uyarıcı bir sunumu söz konusu.

Hiç durmamacasına yoğunlaşan ve hiç kimsenin kontrol edemez gibi görüldüğü bu evrensel görüntü ve fikir harmanının bilgilerimizi, algılayışlarımızı, davranışlarımızı derinden -ve çok kısa vadede, uygarlıklar tarihi açısından- dönüşüme uğratacağı açıktır. Olasılıkla kendi kendimize, aidiyetlerimize, kimliğimize bakışımızı da aynı derecede derinden farklılaştıracaktır. Toynbee'nin varsayımından hareketle hafifçe genelleştirerek, insan toplumlarının farklılıklarını vurgulamak için, kendileriyle ötekiler arasına sınırlar çizmek için yüzyıllar boyunca uydurdukları her şeyin tam da bu farklılıkları azaltmayı, bu sınırları silmeyi hedefleyen baskılara boyun eğeceği söylenebilir.

Sayısız uğultularla, sayısız şimşeklerle gözlerimizin önünde cereyan eden ve daha da süratlenen bu görülmemiş başkalaşım engelsiz ilerlemiyor. Çevremizi kuşatan dünyanın bizlere sunduğu pek çok şeyi gerek bize yararlı görüldüğü, gerekse kaçınılmaz görüldüğü için, elbette hepimiz kabul ediyoruz; ama kimliğinin anlamlı bir ögesi -dili, dini, kültüründeki değişik simgeler ya da bağımsızlığı- üzerinde bir tehdidin ağırlığını hissettiği an, herkesin direndiği durumlar oluyor. Bu yüzden içinde bulunduğumuz dönem uyum ve uyumsuzluk gibi ikili bir atmosfer içinde geçiyor. İnsanlar hiçbir zaman bu kadar ortak şeye sahip olmamışlardı, bu kadar ortak bilgiye, bu kadar ortak referansa, bu kadar imaja, bu kadar söyleme, bu kadar paylaşılan araca, ama bu, birilerini ve ötekilerini farklılıklarını daha da vurgulamaya itiyor.

Şimdi ifade ettiğim şey çıplak gözle incelenebilir. Hızlı küreselleşmenin kimlik ihtiyacının güçlenmesi gibi bir

tepkiye yol açtığına hiç kuşku yoktur. Bu arada, bu kadar ani değişimlere eşlik eden varoluş sıkıntısı yüzünden maneviyat ihtiyacının çoğalmasına da. Oysa bu iki ihtiyaca sadece dinsel aidiyet cevap verebilir ya da en azından cevap vermeye çalışabilir.

"Tepki" sözcüğünü kullandım; bunun tek başına olayın bütünü veremeyeceğini belirtmek doğru olurdu. Değişiklikten korkan bir insan topluluğu eski geleneğin değerlerine ve simgelerine sığındığında, sözcüğün her anlamıyla bir "tepki" den kuşkusuz söz edilebilir. Ama bana göre dinselliğin yükselişinde basit bir tepkiden daha fazlası, belki kimlik ihtiyacıyla evrensellik talebi arasında bir sentez girişimi var gibi. Gerçekten de, inançlı cemaatler gezegen kabileleri gibiler - kimliklerinde ağır basan nitelik yüzünden "kabile" diyorum, ama keyifle sınırları aştıkları için de "gezegensel" diyorum. Ulusal, ırksal, sosyal aidiyetlerin üstüne çıkacak bir imana bağlılık, bazılarının gözünde bunların kendilerini evrensel gösterme biçimi. Böylelikle, bir inanç cemaatine ait oluş, bir bakıma en küresel, en evrensel ayrılıkçılık olurdu; ya da belki en elle tutulur, en "doğal", en köklü evrensellik demek gerekirdi.

En uygun formül ne olursa olsun, bugün kendini gösterdiği biçimiyle, dini bir cemaate ait olma duygusunun daha önceki duruma basit bir dönüşten ibaret olmadığını belirtmek önem taşıyor. Milliyetler çağının şafağında değil günbatımındayız. En azından "proletaryen" biçimiyle internasyonalizmin de şafağında değiliz, ama aynı şekilde günbatımındayız. Bu yüzden, bir dine ait olma duygusunun önceliği, gelip geçecek tarihi bir an gibi elinin tersiyle küçümseyerek geri çevrilemez. Çünkü karşımıza çıkan soru kaçınılmaz olarak şudur: neye doğru geçecek? Yeni bir uluslar

çağına doğru mu? Bu, bana ne olası ne de arzu edilebilir gibi geliyor - zaten bugün ortak bir "Kilise'ye" bağlı olma duygusu, milliyetçiliğin, hatta laik olanların en emin çimentosudur, bu Türklerle Ruslar için olduğu kadar Yunanlılar, Polonyalılar ya da İsrailliler için ve bunu kabul etmekte huysuzlanacak pek çokları için doğrudur.

O halde dinsel aidiyet nereye doğru aşılacak? Başka hangi aidiyet onu bir zamanlar kendisinin de olduğu gibi, "battal" hale getirebilecek?

Düşüncelerimin bu aşamasında vahim bir yanlış anlamayı önlemek için bir şeyi belirtmem şart oluyor. Ben dinsel aidiyetin aşılmasından söz ederken dinin kendisinin de aşılması gerektiğini söylemeye çalışmıyorum. Bana göre, din asla tarihin zindanlarına gömülemeyecek, ne bilim tarafından, ne bir doktrin, ne de siyasal bir rejim tarafından. Bilim ilerledikçe insan, sonunun ne olacağı üzerine kendini daha çok sorgulayacak. "Nasıl"ın Tanrı'sı bir gün gelecek silinecek ama "niçin"in Tanrı'sı asla ölmeyecek. Bin yıl sonra belki aynı dinler olmayacak ama ben hiçbir biçimiyle bir din olmadan dünyayı düşünemiyorum.

Şunu da hemen eklemek istiyorum, benim bakış açım göre, maneviyat ihtiyacı ifadesini mutlaka bir inanç cemaatine ait olmada bulmamalıdır. Aslında burada her ikisi de farklı düzeylerde, doğal ve meşru, ama karıştırılması yanlış olan iki eğilim var: bir yanda varlığımızı, acılarımızı, düş kırıklıklarımızı aşkınlaştıracak, hayata ve ölüme -yanılsamalı da olsa- bir anlam katacak bir dünya görüşüne özlem; öte yanda, her insanın içinde yaşattığı, onu kabul eden, onu tanıyan ve fazla söze gerek kalmadan anlaşılabilecek bir cemaate bağlı olduğunu hissetme ihtiyacı.

Ben artık dine yer olmayan bir dünya hayal etmiyorum, ama maneviyat ihtiyacının aidiyet ihtiyacından ayrıldığı bir dünya hayal ediyorum. İnsanın inançlara, bir külte, muhtemelen kutsal bir kitaptan esinlenen manevi değerlere bağlı kalırken, artık din kardeşleri ordusuna yazılma ihtiyacını hissetmeyeceği bir dünya. Dinin savaş halindeki budunlara çimento rolünü artık üstlenmeyeceği bir dünya. Kilise'yi

devletten ayırmak artık yeterli değil; dinsel bir kimlik bildirimi olmaktan çıkartmak da aynı derecede önemli. Tam da bu noktada, bu tuhaf karışımın, fanatizmi, terörü ve etnik savaşları beslemeye devam etmesinin önüne geçilmek isteniyorsa, kimlik ihtiyacını bir başka şekilde doyurmak gerekecektir.

Bu da beni en baştaki soruma geri götürüyor: bir inanç topluluğuna ait olmanın yerine bugün ne konulabilir?

Önceki sayfalarda hissettirilen sıkıntı, bu aidiyetin artık, en son, en az gelip geçici, en güçlü kökleri olan, insanın pek çok temel ihtiyacını rahatlıkla karşılayabilecek tek aidiyet gibi görünmesidir; ve hepsinin de -ulus, budun, ırk, hatta sınıf- daha dar, daha kısıtlayıcı ve hiç de daha az ölümcül olmadığı ortaya çıkan geleneksel aidiyetler tarafından kalıcı olarak çiğneneme-yeceğidir; eğer bir "gezegen kabilesine" aidiyet aşılma zorunda ise, belki de bu, ancak daha eksiksiz hümanist bir ufkun taşıyıcısı olan çok daha geniş bir aidiyete doğru ilerlemekle mümkündür.

Hiç kuşkusuz bana denilecek ki, hangi aidiyete? Hangi "daha geniş aidiyete"? Ve hangi "hümanist ufka"? Tarih boyunca insanlığı seferber etme başarısını göstermiş güçlü bilinçdışı aidiyetler karşısında denge sağlayabilecek hiçbir yeni aidiyetin ortaya çıkmadığını saptamak için dünyaya şöyle bir bakmak yeter. Üstelik bugün küresellik iddiasındaki her görüş, ya onlara safça geldiğinden, ya da kimlikleri için bir tehlike olarak algılandığından çağdaşlarımızda bir güvensizlik uyandırıyor.

Güvensizlik hiç kuşkusuz zamanımızın anahtar sözcüklerinden biridir. İdeolojilere karşı, mutlu yarınlar karşı güvensizlik, politikaya, bilime, akla, modernliğe karşı

güvensizlik. İlerleme düşüncesine ve pratik olarak bütün bir XX. Yüzyıl boyunca -büyük işlerin gerçekleştirildiği, tarihin başından beri eşi benzeri olmayan bir yüzyıl ama aynı zamanda bağışlanmaz suçların ve kırık umutların yüzyılı- inanabildiğimiz her şeye karşı güvensizlik. Küresel, dünya ya da gezegen ölçeğinde gibi görünen her şeye karşı da güvensizlik.

Daha birkaç yıl önce, pek çok insan gezegensel aidiyeti, bir bakıma, insanlık tarihinin doğal sonu olarak gören düşünceyi kabul etmeye hazırdı; sözgelimi, Torinolu bir adam, önce Piemonteli'yken İtalyan vatandaşı olacak, sonra da sırasıyla Avrupa vatandaşı, ardından da dünya vatandaşı olacaktı. Son derece basitleşti-riyorum, ama gitgide daha geniş aidiyetlere doğru geriye dönüşü olmayan bu gidiş fikri hiç de abartılı görünmüyordu. İnsanlık birbirini izleyen bölgesel kümeleşmelerden yola çıkarak, bir gün en üst toplaşmaya ulaşacaktı; birbirine rakip iki sistem üzerine, kapitalizm ve komünizmin, birincisi gitgide sosyalleşerek, ikincisi ise güdümcülüğü gitgide daha az uygulayarak, tek sistem haline gelinceye kadar birbirlerine yöneleceklerine dair büyüleyici kuramlar bile ortaya atıldı. Huzur veren geniş bir sentezle birleşecekleri öngörülen dinler için de aynı şey olacaktı.

Bugün artık tarihin asla kendisine çizilen yoldan gitmediği biliniyor. Doğası gereği yeri zamanı belli olmadığından, anlaşılmaz ya da çözülemez olduğundan, insan aklına sığmadığından değil, ama tam da insanların yaptıklarından başka bir şey olmadığı için, onların bireysel olarak ya da ortaklaşa bütün eylemlerinin, bütün söylemlerinin, karşı karşıya kaldıkları şeylerin, acılarının,

nefretlerinin, yakınlıklarının toplamı olduğu için. Tarihteki oyuncular çoğaldıkça ve özgür oldukça, bunların eylemlerinin bileşkesi daha karmaşık, kavranması daha zor, basitleştirici kuramlara gelmez olacaktır.

Tarih her an sonsuz yollar üzerinde ilerlemekte. Bütün bunlardan her şeye rağmen herhangi bir anlam, bir yön çıkacak mıdır? Biz bunu elbette ancak "varış"ta bilebileceğiz. Üstelik bu sözcüğün de bir anlam kazanması gerekecektir.

Gelecek, umutlarımızın mı yoksa karabasanlarımızın mı yarını olacak? Özgürlükle mi donanacak, yoksa kölelikle mi? Sonuçta bilim kurtuluşumuzun mu aracı olacak yoksa felaketimizin mi? Bir Yaratıcı'nın aydın yardımcıları mı olacağız, yoksa adi büyücü çırakları mı? Daha iyi bir dünyaya doğru mu gideceğiz, yoksa "dünyaların en iyisine" mi?

Öncelikle de, daha yakınımızdaki gelecek onyıllar bize ne gösterecek? Bir "uygarlıklar savaşı" mı, yoksa "küresel köy"ün huzurunu mu?

Ben geleceğin hiçbir yerde yazılı olmadığına derinden inanıyorum, gelecek bizim ona yaptıklarımız olacak.

Bazıları anlamlı anlamlı göz kırparak, Doğulu olan bana, "ya kader?" diye soracaktır. Buna hep bir yelkenli için rüzgâr neyse, kaderin de bir insan için aynı şey olduğu cevabını veriyorum. Dümen başındaki insan rüzgârın nereden eseceğine karar veremez, ne şiddette eseceğine de, ama kendi yelkenini yönlendirebilir. Ve bu da kimi zaman inanılmaz derecede fark eder. Aynı rüzgâr deneyimsiz ya da ihtiyatsız ya da yanlış karar veren bir denizciyi felakete sürüklerken, bir başkasını sakın bir limana ulaştıracaktır.

Gezegen üzerinde esen küreselleşme "rüzgârı" hakkında da aynı şeyler söylenebilir. Bunu baltalamaya çalışmak saçma

olur; ama kıyı kıyı gidip kör kayalardan sakınarak ustaca dümen açılırsa "doğru limana" varılabilir.

Bu sınırlı deniz manzarasıyla yetinmek istemem; durumları daha açık bir şekilde ifade etmek zorunlu görünüyor bana: teknolojide birkaç yıldır hızlanan, özellikle de iletişim ve bilgiye erişme alanında yaşamlarımızı derinden dönüşüme uğratan müthiş ilerlemenin bizim için "iyi" mi, "kötü" mü olduğunu sormamız hiçbir işe yaramaz, bu bir referandum konusu değil, bir gerçek; bununla birlikte geleceğimizi nasıl etkileyeceği de geniş ölçüde bize bağlı.

Bazılarının içinden bir çırpıda her şeyi reddetmek ve dünyalılılaşmaya, küreselleşmeye, egemen Batı'ya ya da dayanılmaz Amerika'ya karşı dokunaklı lanetler okuyarak "kimliklerine" sarılmak gelecektir. Tersine, başkalarıysa ne kim olduklarını, nereye gittiklerini, ne de dünyanın nereye gittiğini bilemez hale gelecek derecede fark gözetmeden her şeyi kabule, her şeyi "sindirmeye" hazır olacaktır! Taban tabana zıt, ama her ikisi de boyun eğme özelliği taşıdığından sonunda birleşen iki tavır. İkisi de -buruk ve yüze gülücü, somurtkan ve bön- dünyanın bir tren gibi raylar üzerinde ilerlediğini ve hiçbir şeyin onu yolundan çıkartamayacağını sanan aynı önvarsayımdan kaynaklanıyor.

Benim duygularım farklı. Dünyalılılaşma "rüzgârı" bana, bizleri gerçekten felakete de, en iyiye de götürebilecekmiş gibi geliyor. Bizi birbirimize çabucak yakınlaştıran yeni iletişim araçları, bizleri tepki olarak farklılıklarımızı ortaya koymaya it-se de, aynı zamanda ortak kaderimizin bilincine varmamızı da sağlıyor. Bu da bana, bugünkü evrimin sonuçta kimlik kavramına yeni bir yaklaşımın ortaya çıkmasını destekleyebileceğini düşündürüyor. Bütün aidiyetlerimizin

toplamları gibi algılanacak ve içinde insanlık toplumuna aidiyetin gitgide daha fazla önem kazanarak, çok yönlü özel aidiyetlerimizi de silmeden, sonunda bir gün esas aidiyet haline geleceği bir kimlik - elbette küreselleşme "rüzgârı"nın bizleri ister istemez bu yöne sürüklediğini söyleyecek kadar ileri gitmeyeceğim, ama bu rüzgâr bana böyle bir yaklaşımı göze almayı daha az zor hale getirecekmiş gibi geliyor. Aynı zamanda da kaçınılmaz.

Tarihçi Marc Bloch, "İnsanlar babalarından çok, zamanlarının çocuklarıdır" diyordu. Bu kuşkusuz her zaman doğrudu, ama asla bugünkü kadar doğru olmamıştı. Son birkaç onyıldır her şeyin nasıl gitgide daha hızlı geliştiğini hatırlatmak gerekir mi? Çağdaşlarımızdan hangisi eskiden bir yüzyıla yayılabilecek değişikliklerin zaman zaman bir ya da iki yıl içinde yaşandığını fark ettiği izlenimine kapılmamıştır? İçimizden daha yaşlı olanlar çocukluklarındaki zihniyetlerine geri dönmek için, edindikleri alışkanlıkları, artık vazgeçemeyecekleri alet ve ürünleri kavrayabilmek için, hafızalarını büyük ölçüde zorlama ihtiyacını bile duyuyorlar. Gençlerse daha önceki kuşaklarındaki bir yana, büyükanne ve babalarının nasıl bir yaşam sürdükleri hakkında çoğu zaman en küçük bir fikir sahibi bile değiller.

Aslında bizler çağdaşlarımıza, atalarımıza olduğundan çok daha fazla yakınız. Size Prag, Seul ya da San Francisco sokaklarında rasgele çevirdiğim biriyle, kendi büyük-büyükbabamla olduğundan çok daha fazla ortak şeyim olduğunu söylesem, abartmış mı olurum? Sadece dış görünüşte, kıyafette, hal ve tavırda değil, sadece yaşam biçiminde değil, işte, konutta, etrafımızı saran aletlerde değil, ama ahlak kavramlarında, düşünme alışkanlıklarında da.

İnançlarda da. Biz kendimize istediğimiz kadar Hristiyan, -ya da Müslüman, ya da Musevi ya da Budist ya da Hindu- diyelim, öteki dünyaya dair görüşümüzün beş yüz yıl önce yaşamış olan "din kardeşlerimizin"kiyle artık hiçbir ilgisi kalmamıştır. Onların büyük bir çoğunluğu için cehennem, tıpkı mahşer tablolarındaki gibi, günahkarları ezeli

ateşe atmaya hazır çatal ayaklı iblisleriyle birlikte Anadolu ya da Habeşistan kadar gerçek bir yerdi. Bugün artık hiç kimse ya da hemen hemen hiç kimse durumları böyle görmüyor. Çok karikatürlük bir örnek verdim, ama bu her alandaki kavramlarımızın tümü için doğru. Bugün inanan bir insana tamamiyle kabul edilebilir gelen pek çok davranış, onun eski "din kardeşleri" için tasavvur dahi edilemezdi. Bu sözcüğü tekrar tırnak içine aldım, çünkü o atalar bizimle aynı dini yaşamıyorlardı. Eğer bugünkü davranışlarımızla onların arasında yaşayacak olsaydık, hepimiz zındıklıktan, zinadan, sapkınlıktan ya da büyücülükten sokaklarda taşlanır, bir zindana atılır ya da ateşte yakılırdık.

Toparlarsak, içimizden her biri iki mirasa sahip: "dikey" olanı bize atalarımızdan, halkımızın geleneklerinden, ait olduğumuz dini cemaatten geliyor; "yatay" olanı ise çağımızdan, çağdaşlarımızdan. Bana göre en belirleyici olanı sonuncusu ve her geçen gün biraz daha belirleyici oluyor. Bununla birlikte bu gerçek, kendi kendimizi algılayışımıza yansımıyor. Biz "yatay" mirasımızla değil, ötekiyle öne çıkıyoruz.

İzninizle, günümüzde ortaya çıktığı haliyle kimlik kavramına eğildiğiniz andan itibaren şunun temel bir nokta olduğunda ısrar ediyorum: bir yanda, gerçekte ne olduğumuz ve kültürün dünyalılaştırmasının etkisiyle ne olacağımız var, yani çağdaşlarıyla geniş bir toplum halinde referanslarının esasını, davranışlarının esasını, inançlarının esasını paylaşan her renk iplikten dokunmuş varlıklar. Sonra, öte yanda olmayı düşündüğümüz, olma iddiasında bulunduğumuz şey var, yani falanca topluluğun değil de filanca topluluğun üyesi, şu inancın değil de bu inancın müridi. Söz konusu olan dinsel,

ulusal ya da başka aidiyetlerimizin önemini yadsımak değil. "Dikey" mirasımızın çoğu zaman kesin olan etkisini yadsımak söz konusu değil. Bu evrede özellikle söz konusu olan, ne olduğumuzla olduğumuza inandığımız şey arasında bir uçurum olduğunu gün ışığına koymak.

Doğrusunu söylemek gerekirse, farklılıklarımızı büyük bir hırsla vurguluyorsak, bunun nedeni açıkça gitgide daha az farklı hale gelmemizdir. Çünkü çatışmalarımıza, çok eskilere dayanan düşmanlıklarımıza rağmen, her geçen gün farklılıklarımızı biraz daha azaltıyor ve benzerliklerimizi biraz daha çoğaltıyor.

Sanki bundan keyiflenir gibiyim. İnsanların birbirlerine gitgide daha çok benzemelerini görünce gerçekten sevinmeli midir? Pek yakında tek bir dilin konuşulacağı, herkesin aynı asgari inanç demetini paylaşacağı, herkesin televizyon karşısında aynı sandviçleri geveleyerek aynı Amerikan dizilerine bakacağı renksiz bir dünyaya doğru gitmiş olmayacak mıyız?

İşin karikatürü bir yana, soru en ciddi biçimde sorulmayı hak ediyor. Gerçekten de dünyalılaştırmanın hemcinslerimizin büyük çoğunluğunun gözüne, herkes için zenginleştirici müthiş bir karışım olarak değil, yoksullaştırıcı bir tektiplilik ve kendi öz kültürünü, kimliğini, değerlerini korumak için mücadele edilmesi gereken bir tehdit gibi görüldüğü son derece şaşırtıcı bir çağdan geçiyoruz.

Belki bunlar artçı mücadelelerden başka bir şey değil, ama şimdilik bu konuda hiçbir şey bilmediğimizi kabul edecek alçakgönüllülüğü göstermek gerek. Tarihin çöplüklerinde her zaman umduğumuzu bulamayız. Hem sonra, özellikle bunca insan kendisini dünyalılaştırmanın tehdidi

altında hissediyorsa, söz konusu tehdidin daha yakından incelenmesi normal olurdu.

Kuşkusuz, kendilerini tehlikede hissedenlerde, insanlık kadar eski olan değişim korkusunu bulmak mümkün. Ama daha güncel ve haksız demeye dilimin varmadığı endişeler de var. Çünkü dünyalılaşıma bizi tek bir hareketle, biri gözüme hoş, diğeri kötü gelen, birbirine zıt iki gerçekliğe doğru sürüklüyor; yani evrenselliğe ve tektiplitliğe. Bize tek bir yol söz konusuy-muşçasına iç içe geçmiş, farksızlaşmış gibi görünen iki yol. O kadar ki, insan kendi kendine, birinin ötekinin gösterilmeye layık yüzü olup olmadığını sorabilir.

Yan yana olsalar, birbirlerine değseler ve göz alabildiğine birbirlerine dolaşırsalar da, ben kendi payıma, birbirinden farklı iki yol olduğuna inanıyorum. Çileyi hemen çözmek istemek hayalcilik olurdu, ama çileden ilk ipliği çekmeye çalışılabilir.

4

Evrenselliğin temel öngerçeği, insanlık onuruna ilişkin haklar olduğu, hiç kimsenin dini, rengi, milliyeti, cinsiyeti ya da daha başka nedenler yüzünden hemcinslerini bu haklardan yoksun bırakamayacağıdır. Bunun anlamı, başka şeylerin yanında, temel insan ve kadın haklarına şu ya da bu özel gelenek -sözgelimi dinsel- adına her türlü saldırının evrensellik ruhuna aykırı olduğudur. Bir tarafta evrensel insan hakları beyannamesi, öte tarafta özel yasalar, bir İslam şeriatı, bir Yahudi şeriatı, bir Hristiyan şeriatı, bir Afrika yasası, bir Asya yasası vs. olamaz.

İlke olarak buna pek az kişi karşı çıkacaktır- uygulamada ise, sanki buna hiç inanmıyormuş gibi davranılır. Mesela hiçbir Batılı hükümet, Afrika'daki ve Arap dünyasındaki

insan haklarına Polonya ya da Küba'dakine baktığı gibi talepkar bir bakışla bakmaz. Saygılı olma iddiasında, ama benim gözümde son derece aşağılayıcı bir tutum. Birine saygı göstermek, tarihine saygı göstermek, onun aynı insanlığa ait olduğunu kabul etmekle olur, farklı bir insanlığa, ucuz bir insanlığa değil.

Kanıtlarla desteklenerek tek başına uzun uzun işlenmeyi hak eden bu sorun üzerinde yayılmak istemiyorum. Ama burada bunun evrensellik kavramının esası olduğunu hatırlatmayı da önemli görüyorum. Hiç ayırım yapmadan bütün insanları ilgilendiren değerler olduğunu peşinen kabul etmeseydi, bu kavram anlamından boşalırdı. Bu değerler her şeyden önce gelir. Gelenekler ancak saygıdeğer oldukları ölçüde saygı görmeye layıktır, yani tam olarak temel erkek ve kadın haklarına saygılı davrandıkları ölçüde. "Geleneklere" ya da ayrımcı yasalara saygı göstermek, bunların kurbanı olan insanları aşağı görmektir. Bütün halklar ve bütün doktrinler, tarihlerinin bazı anlarında, zihniyetlerdeki evrim sonucu, insan onuruyla bağdaşmayacağı ortaya çıkan davranışlar üretmiştir; bunlar hiçbir yerde bir kalem oynatmakla yürürlükten kaldırılamaz, ama bu onların kınanmasına ve ortadan kalkması için çalışılmasına engel değildir.

Temel haklara ilişkin her şey -babalarının dünyasında her yerde bir yurttaş olarak hiçbir kovuşturma ve aşağılanmaya uğramadan yaşama hakkı; nereden olursa olsun, onurlu yaşama hakkı; hayatını, aşklarını, inançlarını başkasının özgürlüğüne saygı göstererek özgürce seçme hakkı; engellenmeden bilgiye, sağlığa, dürüst ve onurlu bir yaşama ulaşma hakkı- liste bu kadarla sınırlı değildir, bütün bunlar bir inancı, atalardan kalma bir uygulamayı ya da bir geleneği koruma bahanesiyle hemcinslerimizden

esirgenemez. Bu alanda evrenselliğe doğru, hatta gerekiyorsa tektipliliğe doğru uzanmalıdır, çünkü çoğul olsa da, önce tek bir insanlık vardır.

Ya her uygarlığın kendine özgülüğü? Elbette buna saygı gösterilmelidir, ama başka bir tarzda ve basireti asla elden bırakmadan.

Değerlerin evrenselliği mücadelesinin yanı sıra, yoksullaştırıcı tektipliliğe karşı, ideolojik, politik, ekonomik ya da med-yatik hegemonyaya karşı, aptallaştırıcı uzlaşmalara ve tektip düşünceye karşı, çeşitli dilbilimsel, sanatsal, entelektüel ifade biçimlerinin yolunu tıkayan her şeye karşı mücadele etmek de bir zorunluluktur. Tekdüze ve çocuksulaştıran bir dünyaya doğru giden her şeye karşı. Bazı âdetlerin, bazı kültürel geleneklerin korunması için bir mücadele, ama akli başında, talepkar, seçici, ürkek olmayan, paniğe kapılmayan ve sürekli olarak geleceğe açık bir mücadele.

Bütün bir gezegen, zevklerimizi, hayallerimizi, davranışlarımızı, yaşam biçimimizi, dünyaya ve kendimize bakışımızı her gün biraz daha değiştiren bir imaj, ses, düşünce ve çeşitli ürün selinin istilasına altında. Bu olağanüstü kaynaşmadan çoğu zaman çelişkili gerçekler ortaya çıkıyor. Mesela, bugün artık Paris'in, Moskova'nın, Şanghay'ın ya da Prag'ın ana caddelerinde *fast food'un* malum işaretlerine rastlandığı doğru. Ama bütün kıtalar üzerinde artık sadece, uzun zamandan beri dışa açılmış bulunan İtalyan ya da Fransız, Çin ya da Hint değil, Japon, Endonezya, Kore, Meksika, Fas ya da Lübnan gibi çok çeşitli mutfakların gitgide daha çok bulunduğu da doğru.

Kimilerine göre bu sadece önemsiz bir ayrıntı. Benim gözümdeyse, açıklayıcı bir olgu. Günlük yaşamda bu

karışımın ne anlama geldiğini açıklayıcı. Aynı zamanda şu ya da bu tarafın tepkilerinin ne olabileceğini açıklayıcı. Gerçekten de, bütün bu evrimde sadece tek bir veçhe, yani bazı gençlerin Amerikan usulü ayaküstü yiyeceklere düşkünlüğünü gören ne kadar çok insan var. Ben bırakınız-yapsınlar taraftarı değilim ve doğrusu yalnızca kendini bırakmayanlara karşı saygım var. Bir sokağın, bir mahallenin karakterini ya da belli bir yaşam kalitesini korumak için mücadele etmek, meşru ve çoğu zaman da zorunlu bir mücadeledir. Ama bizim tablonun bütününü görmemizi engellememelidir.

Arzu edildiğinde, dünyanın her yerinde ülkenin kendi tarzında yemek yenebilmesi, ama aynı zamanda ABD'ninki de dahil olmak üzere başka mutfak geleneklerinin de tadına bakılabilmesi; İngilizlerin köriyi naneli sosa tercih etmeleri, Fransızların bazen etli sebzeli türlü yerine kuskus sipariş etmeleri ve bir Minskli'nin onyıllarca süren tekdüzelikten sonra ketçap ve hamburgerle fantezilerinin sesini dinlemesi - bunların hiçbirisi, itiraf etmeliyim ki beni kızdırmıyor, hüznlendirmiyor da. Tersine ben bu olgunun daha da genişlemesini isterdim, ister Seçu-an'dan Halep'ten, Champagne'dan, Apulia'dan, ister Hanno-ver'den ya da Milwaukee'den gelsin her mutfak geleneğinin bütün dünyada beğenilmesini isterdim.

Mutfak hakkında söylediklerimi gündelik kültürün başka alanlarına da yayabilirim. Mesela müziğe. Burada da olağanüstü bir kaynaşma var. Cezayir'den bize çoğu zaman en isyan ettirici haberler gelir, ama oradan kendilerini Arapça, Fransızca ya da Kabilce ifade eden bütün o gençler tarafından yayılan yaratıcı müzikler de yükseliyor; bazıları her şeye

rağmen ÷lkede kalırken, ötekiler tanığı oldukları bir halkın gerçeğini, bir k÷ltür÷n ruhunu yanlarında, içlerinde getirdiler.

Geldikleri yol, ancak bir zamanlar köle olarak Amerika'ya taşınan Afrikalılar'ın o daha eski ve daha engin yollarını hatırlatıyor. Bugün onların Louisiana'dan ya da Karayipler'den çıkan müzikleri bütün dünyaya yayıldı, artık müzik ve duygu mirasımızın bir parçası oldu. Bu da bir dünyalılaşımadır. İnsanlık geçmişte bu kadar müziğı, Liverpool'dan Memphis'ten, Br÷ksel'den ve Napoli'den olduğı kadar Kamerun'dan, İspanya'dan, Mısır'dan, Arjantin'den, Brezilya'dan, Cabo Verde'den gelen canınızın istediğı bütün bu sesleri yayabilecek teknik olanaklara asla sahip olmamıştı. Asla bu kadar insan çalmak, bestelemek, şarkı söylemek ve sesini dinletmek olanağına sahip olmamıştı.

Gözüme dünyalılaşımanın yararlı sonuçlarından biri gibi, gerçek bir evrensellik etkeni gibi görünen şey üzerinde ısrar ediyorsam da, bu kaynaşmada Anglo-sakson şarkılarının gitgide artan ağırlığından çok daha önemsiz bir olgu görenlerin endişelerine de sessiz kalmak istemiyorum. Aynı şekilde daha birçok alanda, sözgelimi bazı uluslararası medya kuruluşlarının etkisinden söz ederken ya da Hollywood'un tartışılmaz derecede ezici ağırlığını koyduğu sinema konusunda gözlemlenen bir endişe.

Endişeden söz ettim; bu belirsiz sözcük tepkilerin sonsuz çeşitliliğini veremiyor. Radyoda son derece az Fransız şansonu dinleyebildiği için köpüren Parisli bir kahveci ile ona göre Batı'nın siren seslerini aktardığı için uydu antenlerine "Şeytan antenleri" diyen bağnaz bir vaiz arasında hiçbir ortaklık yoktur. Belki, oluşmaktaki haliyle küresel kültüre karşı belli bir tavır dışında. Ne olursa olsun, kendi payıma, tabiri caizse bu iki endişe beni endişelendiriyor; eşit ölçüde değil ama aynı anda. Modernliğe karşı öfkeli ve gerileyen bir Arap dünyası istemezdim; ama yeni binyıla tereddütlü adımlarla giren ürkek bir Fransa'yı da istemezdim.

Buna rağmen, dünyalılaşımanın yol açtığı endişeler bana bazen çok aşırı görünüyorsa da, onları nedensiz yargılamadığımı tekrarlamak istiyorum.

Bana göre endişeler iki çeşit. Birincisini hak etmediği kadar kısa olarak belirtmekle yetineceğim, çünkü bu denemenin sınırlarını fazlasıyla aşıyor. Bu, bugünkü kaynaşmanın bizi olağanüstü bir zenginleşmeye, ifade

yollarının çoğalmasına, görüşlerin çeşitlenmesine götürmekten çok, tam tersine, çelişkili olarak, yoksullaşmaya götürdüğü; bu yüzden, bu başıboş müzikal ifade bolluğunun baygın ve zorlama bir çeşit hafif fon müziğiyle son bulacağı; bu yüzden bu müthiş fikir harmanının ancak tektip ve basitleştirici bir görüşten, en küçük bir entelektüel ortak paydadan başka bir şey üretemeyeceği; öyle ki sonunda bütün dünyanın çok yakında bir avuç orijinalin dışında hep aynı kalıptan çıkma romanları okuyacağı -okursa tabii!-, tonlarla boca edilen melodisi belirsiz müzikleri dinleyeceği, aynı taslağa göre üretilen filmler seyredeceği, lafın kıyası, aynı ses, görüntü ve inanç bulamacını yutacağı düşüncesi.

Kitle iletişim araçları konusunda da aynı yoksunluk ileri sürülebilir. İnsan kimi zaman, bu kadar gazete, radyo, televizyonla binlerce farklı görüş duyacağı hayaline kapılıyor. Sonra bakıyor ki, durum bunun tam tersi: bu megafonların gücü o anın hakim görüşünü genişletip yaymaktan başka işe yaramıyor, o kadar ki, başka hiçbir ses duyulmaz oluyor. Görüntü ve sözcük bombardımanı eleştirel düşünceyi her zaman besleyemiyor.

Buradan, bolluğun kültürde bir çeşitlilik etkeni olmak bir yana, birtakım aldatıcı yasalar marifetiyle aslında tektiplitliğe götürdüğü sonucuna varmalı mıyız? Reyting oranı zorbalığının ve "politik açıdan kabul edilir"in kontrolden çıkmasının da gösterdiği gibi, risk hiç kuşkusuz mevcut. Ama bu bütün demokratik sistemlerin özünde olan bir risk; kendinizi edilgin biçimde sayıların ağırlığına teslim ederseniz, en kötüsünden korkabilirsiniz; buna karşılık eldeki ifade biçimlerini bilinçli olarak kullanırsanız, sayıların basit gerçekliğinin altında insanların karmaşık gerçekliğini görmeyi bilerseniz, hiçbir sapma önüne geçilmez değildir.

Çünkü, -hatırlatmak gerekir mi? - biz birtakım dış görünüşlere rağmen kitleler çağında değil, bireyler çağındayız. Bu açıdan bakıldığında, insanlık XX. Yüzyıl'da tarihindeki en büyük tehlikelerle karşı karşıya geldikten sonra bunların içinden öngörüldüğünden çok daha iyi bir şekilde çıktı.

Gezeğenin nüfusu yüz yılda dört kat artmakla birlikte, bütünü içinde, her kişinin bireyselliğinin, haklarının geçmişe oranla daha fazla, görevlerinin kuşkusuz biraz daha az bilincinde, toplumdaki yerine, sağlığına, rahatına, bedenine, kendi geleceğine, sahip olduğu güçlere, kimliğine -üstelik buna yüklediği içerik ne olursa olsun- daha dikkatli olduğunu görüyorum. Aynı şekilde, bugün ulaşabileceği görülmemiş olanakları kullanmasını bilmesi halinde, içimizden her birinin çağdaşlarını ve gelecek kuşakları anlamlı biçimde etkileyebileceğini düşünüyorum. Onlara söyleyeceği bir şey olması koşuluyla. Aynı zamanda yaratıcı görünmek koşuluyla, çünkü yeni gerçeklikler bize yanlarında kullanma kılavuzlarıyla gelmiyor.

En çok da ve özellikle homurdanarak köşesine çekilmemek koşuluyla: "Gaddar dünya, artık seni istemiyorum!"

Dünyalılaştırmanın yol açtığı öteki endişe konusunda da benzer ürkeklik aynı ölçüde kısırlık olurdu. Bu kez konu sıradanlık sonucu tektipleşme değil, ama hegemonya yüzünden tektipleşme. Çok sayıda kanlı çatışmanın ve sayısız gerilimin kökeninde yatan, son derece yaygın bir endişe.

Bu endişe şöyle açıklanabilir: dünyalılaştırma Amerikanlaşmadan başka bir şey değil midir? Başlıca sonucu bütün dünyaya aynı dilin, aynı ekonomik, politik ve sosyal

sistemin, aynı yaşam biçiminin, aynı değerler yelpazesinin, yani Amerika Birleşik Devletleri'ninkilerin dayatılması olmayacak mı? Bazılarına bakarsanız, dünyalılaşıma olgusu tümüyle bir kılık değiştirmeden, bir kamuflajdan, altında bir hegemonya girişiminin yattığı bir Truva atından başka bir şey değildir.

Mantık sahibi her gözlemci, teknolojinin ve yaşam biçimlerinin büyük bir güç ya da bir güçler ittifakı tarafından "uzaktan kumanda ile" evrimi düşüncesini saçma bulacaktır. Buna karşılık, kendi kendimize dünyalılaşımanın bir uygarlığın ya da bir gücün hegemonyasının üstünlüğünü pekiştirip pekiştirmeyeceğini meşru olarak sorabiliriz. Çünkü bu, iki vahim tehlikeye zemin hazırlardı: birincisi, dillerin, geleneklerin, kültürlerin yavaş yavaş yok olduğunu görmek; ikincisi, tehdit altındaki bu kültürlerin taşıyıcılarının gitgide daha radikal, daha kendi kendini yok edici tavırlar benimsediğini görmek.

Hegemonyanın taşıdığı riskler gerçektir. Hatta buna "riskler" deyip geçmek işi hafife almak olur. Batı uygarlığının yüzyıllardan beri diğer bütün uygarlıklara, kendilerini Hristiyan Batı tarafından gitgide bir kenara itilmiş ve yeniden biçimlendirilmiş demesek de, derinden etkilenmiş bir halde bulan Asya'daki, Afrika'daki, Kolomb öncesi Amerika'daki ve Doğu Avrupa'daki uygarlıklara göre ayrıcalıklı bir statü elde ettiğinden hiç kuşku yok. Sovyetler Birliğinin yıkılışıyla Batı'nın gelişmiş ülkelerinin, bütün dünyada bir ölçü haline gelmekte olan kendi ekonomik ve politik sistemlerinin mutlak üstünlüğünü yerleştirmeyi başardıklarından da hiç kuşku yok.

Gene, soğuk savaşın sonunda tek gerçek süper güç olarak ortaya çıkan Birleşik Devletlerin bugün bütün bir gezegen üzerinde görülmemiş bir etki yarattığını görmek için

kanıtları çoğaltmaya hiç ihtiyaç yok. Çok farklı biçimlerde, bazen kararlı bir eylemle -bölgesel bir anlaşmazlığı çözmek için, bir düşmanı zararsız hale getirmek ya da bir rakibin ekonomi politikasını çökertmek için-, ama çoğu zaman istemsiz bir sürüklenişle, modelin gücü ve çekiciliğiyle kendini gösteren bir etki; birbirinden son derece farklı kültürlerden gelen milyarlarca kadın ve erkek, Amerikalılar'ı taklit etmek, onlar gibi yemek, onlar gibi giyinmek, onlar gibi konuşup şarkı söylemek için can atıyor; onlar gibi ya da onları kafasında canlandırdığı gibi.

Bütün bu açık gerçekleri bir bir sıralamamın nedeni, buradan çıkacak soruları ortaya koymadan önce bunları açık açık hatırlatmada yarar görmem. Sorular şöyle: Günden güne oluşan küresel kültür ne ölçüde Batılı, hatta daha özel olarak Amerikalı olacaktır? Bu sorunsaldan hareketle başka sorular da eklenecektir zincire: Farklı kültürlerle ne olacaktır? Bugün konuştuğumuz pek çok dile ne olacaktır? Peki er ya da geç yok olmaya yazgılı yerel lehçeler? Dünyalılaşıma gitgide kültürlerin, dillerin, törenlerin, inançların, geleneklerin yok edicisi gibi, kimliklerin yok edicisi gibi görünecek olursa, gelecek onyıllarda hangi atmosfer içinde gelişecektir? Eğer her birimizden, tanımlandığı şekliyle ve tanımlanacağı şekliyle modernliğe ulaşmak için kendini inkar etmesi istenecekse, gerici tepkiler ve elbette şiddet genelleşmeyecek midir?

IV

Panteri evcilleştirmek

Bu deneme, ne önceki sayfalarda ne de bundan sonrakilerde, dünyalılaşıma kavramının kapsadığı durumların - ekonomik, teknolojik, jeopolitik...- bütününe kucaklamaya çalışmıyor: tıpkı ilk bölümlerde geniş kimlik kavramını didik didik incelemeye çalışmadığı gibi. Burada da hedef çok daha alçakgönüllü, çok daha belirgin: şu dünyalılaşıma denen şeyin kimliğe ilişkin davranışları nasıl azdırdığını ve günün birinde bunları nasıl daha az ölümcül hale getirebileceğini anlamayı denemek.

Düşüncelerim bir saptamadan yola çıkıyor: bir toplum modernlikte "yabancı eli" görüyorsa, onu reddetmeye ve ondan korunmaya eğilimli oluyor. Müslüman-Arap dünyası ve ona Batı'dan gelen her şeyle olan karmaşık ilişkileri hakkında konuşurken bundan uzun uzun söz etmiştim. Dünyalılaşıma konusunda da yeryüzünün farklı köşelerinde benzer bir olgu gözlemlenebilir. Eğer bunun milyonlarca ve milyonlarca hemcinsimizde, nefret ve kin dolu, kendi kendini yok edici, sistemli bir red tepkisi yaratmasının önüne geçilmek isteniyorsa, kurulmakta olan küresel uygarlığın sadece ve sadece Amerikalı gibi görünmemesi çok önemlidir; herkesin kendini bu uygarlığın içinde biraz görebilmesi, herkesin kendini bir parça onunla öz-deşleştirebilmesi, hiç kimsenin onu kendine iflah olmaz biçimde yabancı, dolayısıyla da düşman görmeye itilmemesi gerekir.

Burada da anahtar-ilke olan "karşılıklılık" ilkesine göndermede bulunmak bana yararlı görünüyor: bugün her birimiz en güçlü kültürlerden gelen sayılmayacak kadar çok unsuru zorunlu olarak benimsemek durumundayız; ama

aslolan hepimizin kendi öz kültürünün bazı unsurlarının da - insanlar, modalar, sanat eserleri, kullanım eşyaları, müzikler, yemekler, sözcükler...- Kuzey Amerika da dahil, bütün kıtalarda benimsendiğinden ve artık bütün insanlığın ortak evrensel mirasına dahil olduğundan emin olmasıdır.

Kimlik önce simgeler, hatta görünüşler işidir. Bir topluluğun arasında benimkiyle aynı tınılara sahip isimleri olan, aynı ten rengine ya da aynı benzerliklere, hatta aynı kusurlara sahip insanlar gördüğümde, kendimin böyle bir topluluk tarafından temsil edildiğini hissedebilirim. Bir "aidiyet" zinciri beni onlara bağlar, bu zincir ince ya da kalın olabilir, ama kimliği dış görünüşte olanlar tarafından hemen fark edilir.

Bir topluluk için gerçek olan, sosyal bir grup için, ulusal bir toplum ya da küresel bir toplum için de gerçektir. Nerede olunursa olunsun, insanların bu kimlik işaretlerine, bu ötekine doğru köprülere -bu hâlâ kimlik ihtiyacını doyurmanın en "uygar" tarzıdır- ihtiyacı vardır.

İç gerilimlerini azaltmak söz konusu olduğunda bu tür dışgörünürlere dikkat eden bazı toplumlar, dünya planında farklı kültürlerle ilişkiler söz konusu olduğunda daha az dikkatlidirler. Elbette Birleşik Devletleri düşünüyorum. Orada ister Polonya, İrlanda, İtalya, Afrika, ister İspanya kökenli olsun, insan ne zaman televizyonun başına geçse kaçınılmaz olarak Polonyalı, İrlandalı, İtalyan, Afrikalı ya da İspanyol isim ve yüzlerin resmi geçidini seyreder. Bu kimi zaman o kadar sistemlidir, o kadar "yapma", o kadar "anlaşmalı"dır ki, insan sinirlenir.

Azınlıkları olumsuz tarafından gösteriyor izlenimi vermemek için polisiye dizilerin onda dokuzunda tecavüzcü sarışın mavi gözlüdür; suçlu siyah, onu kovalayan detektif

beyaz olursa, polis şefinin siyah olmasına dikkat edilir. Sinir bozucu mu? Belki. Ama Kızılderililerin veletlerin çılgınca alkışları altında kitleler halinde biçildiği eski kovboy ve kıızılderili filmleri hatırlandığında, bugünkü tutumun ehven-i şer olduğu söylenebilir.

Gene de bu dengeleyici uygulamalara hak ettiklerinden fazla değer vermek istemem. Çünkü bunlar bazen ırkçı, etnik ya da başka türlü önyargıların gerilemesine yardımcı olmakla birlikte, çoğu zaman sürüp gitmesine de katkıda bulunuyor. Aynı ilke adına -"hiçbir Amerikalı gördüğü ya da duyduğu bir şey karşısında kendini hakarete uğramış hissetmemelidir"- ekranda beyaz bir adamla siyah bir kadın ya da beyaz bir kadınla siyah bir adam arasındaki her türlü birleşme hemen hemen yok sayılmıştır, çünkü kamuoyunun bu tür karma ilişkiler karşısında rahat olmadığı söylenir. Yani işler öyle ayarlanır ki herkes kendi "kabilesiyle" "görüşür". Burada da her şey o kadar sistemli, o kadar önceden kestirilebilirdir ki, insan çileden çıkar, hatta onuru kırılır.

Bunlar çocuksulaştıran tektiplitliğin sapmaları... Ama benim gözümde, bunlar bugün ABD'de geçerli olan ve her yurttaşın, özellikle de her "azınlık mensubunun" televizyon seyrederken orada geçen isim ve yüzlerde kendini bulabilmesi ve kendini ulusal toplumdan dışlanmış hissetmemesi için olumlu olarak temsil edildiğini görmesi gerektiğine dayanan bu basit düşüncenin doğruluğunu ortadan kaldırmıyor.

Daha geniş bir çerçeveye aktarılması gereken bir düşünce: madem ki bugün bütün bir gezegen aynı görüntülere, aynı seslere, aynı ürünlere ulaşabiliyor, bu görüntülerin, bu seslerin, bu ürünlerin bütün kültürleri temsil etmesi, herkesin bunlarda kendini bulması normal olmaz mıydı? Her toplumun içinde olduğu gibi, küresel düzlemde

de, ötekilerin arasında yaşayabilmek için hiç kimsenin, utançla dinini ya da rengini ya da dilini ya da ismini ya da kimliğini oluşturan herhangi bir ögeyi saklamak zorunda kalacak derecede kendini hakarete uğramış, alaya alınmış, değer verilmemiş, "umacı gibi gösterilmiş" hissetmemesi gerekirdi. Herkesin başı yukarda, korkusuzca ve hınç duymadan aidiyetlerinin her birini içine sindirmesi gerekirdi.

Halihazırdaki dünyalılaştırmanın tek yönlü işlemesi felaket olurdu, bir yanda "evrensel vericiler", öte yanda "alıcılar"; bir yanda "norm", öte yanda "istisnalar"; bir yanda dünyanın geri kalanının onlara bir şey öğretemeyeceğini sananlar, öte yanda dünyanın asla kendilerini dinlemek istemeyeceğine inananlar.

Bunları yazarken sadece hegemonya eğilimini düşünmüyorum, ama gezegenin farklı köşelerinde kendini gösteren, bir bakıma birincinin tersi ya da negatifi olan ve bana aynı derecede kötü gelen başka bir eğilimi de düşünüyorum: küsme eğilimi.

Ne çok insan kendini boşluğa kaptırıp ne olup bittiğini anlamaktan vazgeçmiştir. Ne çok insan etraflarındaki dünyanın nüfuz edilmez, düşman, insan yiyici, aklını kaybetmiş, şeytani olduğuna bir kere karar verdiği için evrensel kültüre yapacağı katkılarından vazgeçmiştir. Ne çok insan kurban rolüne sığınmaya istek duymuştur - Amerika'nın kurbanı, Batı'nın kurbanı, yeni teknolojilerin kurbanı, medyanın kurbanı, değişimin kurbanı... Bu insanların kendilerini gerçekten de haksızlığa uğramış hissettiklerini ve bu yüzden acı çektiklerini hiç kimse inkar edemez; bana talihsiz gelen onların tepkileri. Saldırıya uğramışlık zihniyeti içine kapanıp kalmak, kurban için saldırının kendisinden de yıkıcıdır. Üstelik bu, bireyler için olduğu kadar toplumlar için de geçerlidir. İçine kapanır, etrafına barikatlar yığar, kendini

her şeyden korur, içine atar, aramaktan vazgeçer, keşfetmekten vazgeçer, ilerlemekten vazgeçer, gelecekten, şimdiki zamandan ve ötekilerden korkar.

Böyle tepki gösterenlere hep şöyle demek gelir içimden: bugünün dünyası sizin hayalinizdeki dünyaya benzemez! Her şeye kadir karanlık güçler tarafından yönetildiği doğru değil! "Ötekiler"e ait olduğu doğru değil! Kuşkusuz değişimdeki başdöndürücü hız gibi dünyalılaştırmanın boyutları da hepimize olan bitenler tarafından bir istila edilmişlik ve olanların seyrini değiştirmede yetersiz olduğu duygusu veriyor. Ama bunun, merdivenin en tepesinde görmeye alıştığımız kişiler de dahil, son derece paylaşılan bir duygu olduğunu sürekli hatırlamak çok önemli.

Daha önceki bir bölümde çağımızda herkesin kendini biraz azınlık, biraz sürgün gibi hissettiğini söylemiştim. Çünkü bütün topluluklar, bütün kültürler kendilerinden daha kuvvetliyle boy ölçüştükleri ve miraslarını bozulmadan koruyamadıkları izlenimindeler. Güney'den ve Doğu'dan bakıldığında, egemen olan Batı'dır; Paris'ten bakıldığında egemen olan Amerika olur; oysa ABD'ye doğru yol alırsanız, ne görürsünüz? Dünyanın bütün çeşitliliğini yansıtan ve hepsi de kökenlerindeki aidiyetlerini vurgulama ihtiyacını duyan azınlıklar. Siz bu azınlıkların arasında dolaşırken, iktidarın beyaz adamın elinde olduğunu, Protestan Anglo-saksonlar'ın elinde olduğunu binlerce kez işitirken, birden Oklahoma City'de korkunç bir patlama olur. Sorumlular kimlerdir? Tam da, kendilerinin azınlıklar arasında en ihmal edilen ve aşağılanan gruba dahil olduklarına ve dünyalılaştırmanın "onların" Amerikası'nın çanına ot tıkadığına inanan Anglo-sakson ve Protestan beyaz adamlar. Dünyanın geri kalanının gözünde Timothy McVeigh ve yordakçıları, gezegene hakim

olacakları ve geleceğimizi ellerinde tutacakları düşünölenlerin etnik profiline sahiptir; kendi gözlerindeyse, onlar ellerinde en ölümcöl silahtan, yani terörizmden başka bir şeyleri kalmayan, soyu tükenmeye yüz tutmuş bir türden başka bir şey değildir.

O halde dünya kime ait? Hiçbir özel ırka, hiçbir özel ulusa değil. Tarihin öteki anlarından çok daha fazla olarak orada kendine bir yer açmayı isteyen herkese ait. Kendi yararına kullanmak için oyunun yeni kurallarını -ne kadar şaşırtıcı olsalar da-kavramaya çalışan herkese ait.

Doğru anlaşılsın, içinde yaşadığımız dünyanın çirkinliklerini bir tesettür peçesiyle örtmeye çalışmıyorum, bu kitabın başından beri yaptığım, sadece onda yolunda gitmeyen şeyleri, aşırılıkları, eşitsizlikleri, ölümcöl kontrolden çıkışları kınamak; benim bir parça hararetle karşı çıktığım şey, umutsuzluk eğilimi, "dış" kültürlerin sahiplerinde son derece yaygın olan, bu-ruklaşıp, boynunu bükerek, edilgenliğe sığınarak ve bu durumdan ancak başarısızlığa mahkûm şiddet yoluyla çıkmaktan ibaret o tavır.

Dünyalılaşımanın kültürdeki çeşitliliği, özellikle de dillerin ve yaşam biçimlerinin çeşitliliğini tehdit ettiğinden kuşku duymuyorum; hatta, sonraki sayfalarda yeniden söz etme olanağını bulacağım gibi, bu tehdidin geçmişte olduğundan son derece daha vahim olduğuna inanıyorum; ne var ki bugünün dünyası tehdit altındaki kültürleri korumak isteyenlere kendilerini koruma fırsatlarını da sağlıyor. Yüzyıllardır olageldiği gibi ilgisizlik içinde çöküp yok olmak yerine, artık bu kültürler ayakta kalabilmek için mücadele etme olanaklarına sahipler; bunları kullanmamak saçma olmaz mıydı?

Çevremizde gelişen teknolojik ve sosyal altüst oluşlar, herkesin yarar sağlayabileceği ve hiç kimsenin -Amerika'nın bile!- dizginleyemeyeceği bir karmaşıklık ve genişlikte tarihi bir olgu oluşturuyor. Dünyalılaşıma, "kimilerinin" dünya üzerinde hük-mettirmeye çalışacakları "yeni bir düzen" in aracı değil, ben bunu daha çok, içinde aynı anda binlerce cirit oyununun, binlerce güreşin yapılacağı ve herkesin zapt edilmez bir kakafoniyle kendi şarkıları, kendi silahlarıyla girebildiği, her yanı açık, uçsuz bucaksız bir arenaya benzetirdim.

Mesela İnternet, dışardan ve peşin bir güvensizlikle bakıldığında, bu dünyadaki güçlülerin, sayesinde ahtapot kollarını bütün dünyaya uzattıkları sanal bir gezegen canavarı; içerden bakıldığında İnternet, herkesin keyfince kullanabildiği yeterince eşitlikçi bir alan ve içinde dört hınzır öğrencinin bir devlet başkanı ya da bir petrol şirketi kadar etkili olabileceği müthiş bir özgürlük aracı. İngilizcenin üstünlüğü ezici olmakla birlikte, güncel çeviri alanında bazı buluşlarla -henüz emekleme döneminde, henüz çok yetersiz ve kimi zaman gülünç bir etki yapan, ama gelecek için umut vermekten de uzak olmayan buluşlar- desteklenen dil çeşitliliği her gün biraz daha gelişiyor.

Daha genel olarak, yeni iletişim araçları çağdaşlarımızın çok büyük bir kısmına, bütün ülkelerde yaşayan ve her türlü kültür geleneğinin taşıyıcısı olan insanlara, yarın ortak kültürümüz olacak şeyin oluşturulmasına katkıda bulunma olanağını sunuyor.

Dilinizin ölmesini önlemek istiyorsanız, bağrında büyüdüğünüz kültürü dünyaya tanıtmak, saygı duyulmasını sağlamak ve sevdirmek, ait olduğunuz topluluğun özgürlüğü, demokrasiyi, onuru ve refahı tanımasını istiyorsanız, savaş

önceden kaybedilmemiş demektir. Her kıtadan gelen örnekler zorbalığa karşı, karanlıkçılığa karşı, ayrımcılığa karşı, küçümsemeye karşı, unutuluşa karşı ustaca mücadele edenlerin, çoğu zaman davalarını kazandıklarını gösteriyor. Açlıkla, cehaletle ya da salgın hastalıklarla mücadele edenlerin de. Dahice, sapıkça ya da gereksiz de olsa bir fikri olan herkesin, bunu hemen o gün onlarca milyon hemcinsine ulaştırabileceği şaşırtıcı bir dönem yaşıyoruz.

Bir şeylere inanıyorsanız, içinde yeterince enerji, yeterince tutku, yeterince yaşama iştahı taşıyorsanız, bugünün dünyasının sunduğu kaynaklarda düşlerinizden birkaçını gerçekleştirme olanağını bulabilirsiniz.

Bu örneklerle, bugünkü uygarlığın karşımıza ne zaman bir sorun çıkarsa her defasında, Hızır gibi yetişip bize onu çözecek çareleri de verdiğini söylemeye çalışmış olabilir miyim? Bu konuda açıklanabilecek herhangi bir yasanın olduğunu sanmıyorum. Gene de bilimin ve modern teknolojilerin insana verdiği muazzam gücün, biri yıkıcı, öteki onarıcı, birbirine zıt iki kullanıma yaradığı doğru. Sözgelimi, doğa asla bu kadar kötüye kullanılmamıştı; ama biz onu eskiden olduğundan çok daha iyi koruyabilecek durumdayız, çünkü müdahale olanaklarımız daha önemli ve bilinçlenmemiz eskisinden çok daha güçlü.

Ne yazık ki bu, ozon tabakası ya da hâlâ soyu tükenme tehlikesi altındaki çok sayıdaki türler şeklinde pek çok örneğin gösterdiği gibi, onarıcı eylemimizin her zaman için zarar verme kapasitemizle aynı düzeyde olduğu anlamına gelmiyor.

Çevreden başka alanları da anabilirdim. Çevreyi seçmemin nedeni, bu alanda rastlanan tehlikelerden bazılarının dünyalılaştırmanın bizi yüz yüze getirdikleriyle benzerlikler taşıması. Her iki durumda da çeşitlilik tehdit altındadır; tıpkı milyonlarca yıl yaşadktan sonra gelip gözlerimizin önünde yok olan türler gibi, yüzlerce, binlerce yıl dayanmayı başaran nice kültür, önlemini almazsak aynı şekilde gözlerimizin önünde sönüp gidebilir.

Bazıları kayboluyor bile. Diller son okuyucularının ölümüyle artık konuşulmaz oluyorlar. Tarih boyunca bin bir buluşla -kıyafetler, tıp, resim, müzik, jest ve davranışlar, zenaat, mutfak, anlatı geleneği alanında...- özgün bir kültür

dokuyan insan toplulukları topraklarını, dillerini, belleklerini, bilgilerini, özel kimliklerini, onurlarını kaybetme tehdidi altında.

Çok uzun zamandan beri tarihteki büyük hareketlerin geniş çapta uzağında kalmış toplumlardan söz etmiyorum sadece, Batı'dan ve Doğu'dan, Kuzey'den ve Güney'den, hepsi de kendilerine has özelliklere sahip sayısız topluluktan söz ediyorum. Benim anlayışıma göre, birini ya da ötekini gelişmesinin bir anında dondurmak, hele onu bir panayır seyirliği haline çevirmek söz konusu değil; ortak bilgi ve etkinlikler mirasımızı, olanca çeşitliliği içinde ve Provence'tan Borneo'ya, Louisiana'dan Amazon'a kadar bütün gökler altında korumak söz konusu; bütün insanlara bugünün dünyasında dolu dolu yaşama, ne kendi özel belleklerini, ne de onurlarını yitirmeden teknik, sosyal, entelektüel gelişmelerden dolu dolu yararlanabilme olanağının verilmesi söz konusu.

Neden insan kültürlerinin çeşitliğine, hayvan ve bitki türlerinin çeşitliliğine karşı olduğumuzdan daha az dikkatli olalım? O çok meşru, çevremizi koruma istemimiz insan çevresine kadar da uzanmak zorunda değil mi? Sadece artık "yararlı" türlerle, bize "dekoratif" gelen ya da simgesel değer kazanmış olan birkaç başka tür kalsaydı, gezegenimiz kültür açısından olduğu kadar, doğa açısından da çok kasvetli olurdu.

İnsan kültürünün bütün bu veçhelerini hatırlarken, bu kültürün aynı zamanda iki farklı mantığa bağlı olduğu da apaçık ortaya çıkıyor; gitgide dur durak tanımayan bir rekabete doğru uzanan ekonominin mantığı ve koruma düşüncesinden kaynaklanan çevrebilimin mantığı. Birincisi açıkça zamanın gidişine uygun, ama ikincisinin daima bir

amacı olacak. En katı biçimiyle serbest ekonomiye en sıcak bakan ülkeler bile, sözgelimi doğal bir sit alanının müteahhitler tarafından yağmalanmasını önlemek için korumacı yasalar çıkarıyorlar. Kültür konusunda da, korkuluklarla çevirmek, tamiri mümkün olmayanı önlemek için, bazen aynı yöntemlere başvurmak gerekir.

Ama bu belki de geçici bir çözüm yolu. Sonunda biz yurttaşların bayrağı kapmaları gerekecek; bizler aynen pandaların ya da gergedanların soyunun tükenmesini önleme konusunda gösterdiğimiz inançla, kaybolma tehdidi altındaki bir dil için entelektüel açıdan, duygusal açıdan ve maddi açıdan seferber olmaya hazır olduğumuzda, kültürel çeşitlilik savaşı kazanılacaktır.

Bir kültürü ve bir kimliği tanımlayan öğeler arasında sürekli olarak dilden söz ettim; bununla birlikte söz konusu olanın sadece diğerleri gibi bir öge olmadığı konusu üzerinde durmadım. Kitabın bu son bölümünde, belki de artık dili kümeden ayırıp hak ettiği yeri vermenin zamanı geldi.

Kendimizde kabul ettiğimiz bütün aidiyetlerimiz arasında dil, neredeyse her zaman en belirleyici olanlardan biridir. En azından, bütün tarih boyunca bir bakıma başlıca rakibi, ama bazen de müttefiki olduğu din kadar. İki topluluk farklı diller konuştuğunda, ortak dinleri onları bir araya getirmeye yetmez -Katolik Flamanlarla Wallonlar, Müslüman Türklerle Kürtler ya da Araplar, vs. -; dil ortaklığı da, bugün Bosna'da Ortodoks Sırplarla Katolik Hırvatların ve Müslüman Boşnakların yan yana yaşamasını sağlayamıyor. Dünyanın her yanında ortak bir dil etrafında kurulan pek çok devlet dini çatışmalar yüzünden parçalandı ve ortak bir din etrafında toplanan nice devlet de dil çatışmaları yüzünden bölündü.

Bu, rekabet konusu. Aynı zaman içinde, İslamla Arap dili, Katolik Kilisesi'yle Latince ve Luther İncili ile Almanca arasında çok eski "ittifakların" işlendiğinden de hiç kuşku yok. Gene İsraililer bugün bir ulus oluşturmuşlarsa, bunun tek nedeni, ne kadar güçlü olursa olsun, onları birleştiren din bağı değildir, kendilerini modern İbranice sayesinde gerçek bir ulusal dille donatmayı başarmış olmalarıdır; kırk yıl İsrail'de kalıp da sinagoga adımını asla atmamış bir kişi bir anda toplum dışına atılmayacaktır; orada kırk yıl yaşayıp da İbraniceyi öğrenmek istemeyen birisi içinse aynı şey söylenemez. Bu, dünyanın her yerindeki birçok ülkede geçerlidir ve bir insanın dinsiz yaşayabileceğini ama herhangi bir dili olmadan kesinlikle yaşayamayacağını görmek için uzun ispatlamalara gerek yoktur.

Aynı oranda açık, ama kimliğin en büyük şu iki ögesi kıyaslandığı anda hatırlatılmayı hak eden başka bir gözlem: din özel ve mutlak olmaya çağrılıdır, dil öyle değildir. İnsan İbraniceyi, Arapçayı, Italyancayı ve İsveççeyi aynı zamanda kullanabilir, ama aynı zamanda Musevi, Müslüman, Katolik ve Protestan olamaz; zaten, insan kendini aynı anda iki dine birden bağlı hissetse bile, böyle bir konum başkaları tarafından kabul edilemez.

Din ile dil arasındaki bu kısa kıyaslamadan yola çıkarak bir öncelik ya da bir seçim ortaya koymaya çalışıyor değilim. Ben sadece dilin hem kimlik etkeni, hem de iletişim aracı olma gibi o harika özelliğine dikkat çekmek istiyorum. Bu yüzden ve din konusunda ileri sürdüğüm dileğin aksine, dili kimlik bütünlüğünden ayırmak bana ne mümkün ne de doğru bir iş gibi geliyor. Dil kültürel kimliğin eksenini olarak kalma eğiliminde, dilde çeşitlilikse bütün çeşitliliklerin eksenini.

İnsanlarla dilleri arasındaki ilişkiler kadar karmaşık bir olguyu ayrıntılı olarak incelemek istemesem de, bu denemenin son derece sınırlı çerçevesi içinde özellikle kimlik kavramını ilgilendiren bazı durumlara değinmenin önemli olduğunu düşünüyorum.

Önce, her insanın kimliğini oluşturan bir dile ihtiyacı olduğunu saptamak için; bu dil bazen yüz binlerce kişinin ortak dili olabilir, bazen de sadece birkaç bin kişinin, bunun pek bir önemi yok; bu aşamada tek önemli olan, aidiyet duygusudur. Her birimizin bu güçlü ve güven verici kimlik bağına ihtiyacı var.

Bir insanı diline bağlayan göbek bağına koparmaya çalışmak kadar tehlikeli bir şey yoktur. Koparıldığı ya da ağır biçimde zedelendiğinde bu bir felaket halinde bütün bir kişilikte yankılanıyor. Cezayir'i kana boğan fanatizm, dinden çok daha fazla dille ilgili bir hoşnutsuzlukla açıklanabilir; Fransa Cezayirli Müslümanları Hristiyan yapmaya asla kalkışmamıştır, ama dillerinin yerine çabuk tarafından ve karşılığında onlara gerçek bir yurttaşlık vermeden kendi dilini koymak istemiştir; bu arada belirtmeliyim ki, kendine laik diyen bir devletin uyruklarından bazılarını "Müslüman Fransız" sıfatıyla tanımlamasını ve sadece kendi dininden başka bir dine mensup oldukları için bazı haklarından yoksun bırakmasını asla anlamış değilim...

Ama bu parantezi hemen kapatıyorum, bu sadece pek çok trajik örnek arasından biriydi; sırf kendilerini etraflarında kuşku, düşmanlık, küçümseme ya da alaycı tavırlar uyandıran bir dilde ifade ettikleri için insanların bütün ülkelerde bugün dahi katlanmak zorunda oldukları şeyleri ayrıntılarıyla anlatmaya kalkacak olsam yer yetmezdi.

Her insanın kimlik dilini koruma ve onu özgürce kullanma hakkının en küçük bir anlam sapması olmadan açıkça ortaya konması ve aralıksız kollanması temeldir. Bu özgürlük bana inanç özgürlüğünden daha önemli geliyor; din bazen özgürlük düşmanı ve temel kadın ve erkek haklarına aykırı doktrinleri koruyor; ben, kendi hesabıma, özgürlüklerin kaldırılmasını savunanların ifade özgürlüğünü ve çeşitli nefret ve kölelik doktrinlerini savunmayı içime sindiremezdim; buna karşılık, her insanın kendi dilini konuşma hakkından yana tavır koymak bu çeşit bir tereddüt uyandırmazdı.

Bunun anlamı bu hakkın her zaman kolayca işlerlik kazanması demek değildir. İlke ortaya konur, ama asıl kısım geriye kalır. Her insan idari bir kuruma gitme ve gişenin ardındaki memurun onu anlayacağından emin, kendi kimlik dilini konuşma hakkını talep edebilir mi? Uzun zamandan beri baskı gören ya da en azından ihmal edilen bir dil, ötekilerin aleyhine olarak ve başka tipte bir ayrımcılığa yol açma pahasına yerini meşru olarak yeniden talep edebilir mi? Elbette burada Pakistan'dan Quebec'e, Nijerya'dan Katalonya'ya çeşitli yüzlerce örnek üzerine eğilmek söz konusu değil; söz konusu olan, yerlerini başka haksızlıklarla, başka dışlamalarla, başka hoşgörüsüzlüklerle doldurmadan geçmişteki haksızlıklardan kurtularak ve herkese kimliğinin içersinde birden fazla dilsel aidiyeti yan yana yaşatması hakkını tanıyarak, sağduyuyla bir özgürlük ve huzur dolu çeşitlilik çağına girmek.

Kuşkusuz bütün diller eşit doğmamıştır. Ama insanlar hakkında söylediklerimi, yani bütün insanların eşit derecede onurlarına saygı gösterilmesi hakkına sahip olduklarını, diller hakkında da söyleyeceğim. Kimlik ihtiyacı açısından, İngiliz dili de, İzlanda dili de tamamen aynı işlevi görüyor; dilin

öteki işlevi, yani karşılıklı ilişkilerde bir araç olma işlevi göz önüne alındığında, dillerin eşitliği sona eriyor.

3

Beni yakından etkileyen ve daha önce değindiğim bir nedenle, dillerin eşitsizliği konusu üzerinde birkaç sayfa durmak isterdim: Fransa'da bazı insanlarda dünyanın gidişatı konusunda endişeler, şu ya da bu teknik yenilik, falan ya da filan entelektüel ya da sözel ya da müzikal moda ya da mutfak modası karşısında tereddütler sezdiğimde, "korku", geçmişe aşırı özlem ve hatta gerici belirtiler gözlemlediğimde, bu çoğu zaman şu ya da bu şekilde insanların İngilizcenin hiç durmayan ilerleyişi ve onun günümüzdeki öncelikli uluslararası dil statüsü karşısında hissettikleri hınçla bağlantılı.

Bazı yönleriyle bu tavır Fransa'ya özgü gibi görünüyor. Çünkü onun da dil konusunda küresel emelleri vardı, İngilizcenin olağanüstü yükselişinden ilk zarar gören o oldu; böyle umutları olmayan -ya da artık olmayan- ülkeler için baskın dille ilişkiler sorunu aynı şekilde ortaya konmuyor - ama konuyor!

En büyüğünden en küçüğüne. Konuşanların sayısı üç yüz bini bile bulmayan İzlanda örneğine dönersem, sorunun verileri basit gibi görünür: bütün ada sakinleri aralarında kendi dillerini konuşuyor, bir yabancıyla temasa geçtikleri an İngilizceyi iyi bilmelerinde yarar var. Her dil, sınırları iyice çizilmiş kendi alanına sahip gibi görünüyor; İzlanda dili hiçbir zaman uluslararası ilişkiler dili olmadığından dışarda hiçbir rekabet yok; hiçbir İzlandalı annenin aklına çocuğuyla İngilizce konuşmak gelmeyeceğinden içte de hiçbir rekabet yok.

Bununla birlikte o geniş, bilgiye erişme alanı söz konusu olduğunda işler karışıyor. İzlanda, gençlerinin dünyada neler yayımlandığını İngilizceden çok İzlandaca okumaya devam etmeleri için sürekli bir çaba göstermek zorunda. Aksi halde, dikkatler gevşer, sayılar yasası ve piyasa yasası işletilmekle yetini-lirse, çok geçmeden ulusal dil ancak günlük konuşmalarda kullanılır hale gelecek, alanı daraldıkça daralacak ve sonunda bayağı bir yerel ağız konumuna düşecek. İzlandacanın bağımsız bir dil ve temel bir kimlik ögesi olarak kalması için izlenecek yol, elbette İngilizceye karşı önceden kaybedilmiş bir savaş değil, ama herkesin hem ulusal dilin korunması ve ilerlemesi hem de başka dillerle olan bağların korunması ve güçlendirilmesi için gönüllü olması.

İnternette İzlanda sitelerini -nüfus sayısına göre dünyanın en kalabalıkları arasında olması gereken- dolaşmaya çıktığınızda dikkatinizi üç şey çekiyor: hemen hemen hepsi İzlanda dilinde; çoğunluğunda bir tıklamayla İngilizceye geçme seçeneği var; ve pek çoğu, sıklıkla Danca ya da Almanca olmak üzere size üçüncü bir dil daha öneriyor. Bence daha başka dillerin de önerilmesi ve bunun daha sistematik biçimde yapılması iyi olurdu; ama izlenen yol bana akıllıca geliyor.

Açıklayayım: bugün gezegenin bütünüyle iletişim kurmak isteniyorsa, İngilizceyi iyi bilmek bir zorunluluk, bu tartışılması gereksiz, açık bir gerçek; ama İngilizcenin yeterli olduğunu iddia etmek de aynı derecede boşuna. İngilizce bugünkü ihtiyaçlarımızdan bazılarına mükemmel karşılık veriyorsa da, karşılık veremediği başka ihtiyaçlar da var; özellikle de kimlik ihtiyacı...

İngilizce Amerikalılar, İngilizler ve daha başkaları için elbette bir kimlik dili, ama çağdaşlarımızın onda dokuzunu oluşturan insanlığın geri kalanı için bu rolü oynayamaz ve dengesiz, yolunu kaybetmiş, kimliği çarpılmış varlıklar ordusu yaratılmak istenmediği sürece ona bu rolü oynattırmak tehlikeli olurdu. Bugünün dünyasında bir insanın kendini rahat hissetmesi ve dünyaya nüfuz edebilmesi için kendi kimlik dilinden vazgeçmek zorunda kalmaması çok önemli. Hiç kimse önüne her kitap açtığında, ekranın karşısına her oturduğunda, her tartıştığına ya da düşündüğünde zihinsel olarak "yurdunu terk etmek" zorunda kalmamalı. Herkes modernliği hep başkalarından ödünç alma izlenimine kapılmak yerine, kendi içine sindirip özümseyebilmeli.

Ayrıca, artık kimlik dili ve küresel dil yeterli olmamaktadır ve bu bana bugün altının çizilmesi gereken en önemli durum gibi geliyor. Olanakları, yaşı ve kapasitesi elveren herkes için bunların ötesine gitmek şart.

Bir Fransız'la bir Koreli'nin karşılaştıklarında aralarında İngilizce anlaşıp, tartışıp işi bir sonuca bağlamaları geçmişe göre kuşkusuz bir ilerlemedir; ama bir Fransız'la bir İtalyan'ın artık İngilizceden başka bir dilde anlaşamaz olmaları tartışmasız bir gerileme ve ilişkilerinde bir yoksullaşma demektir.

Madrid'de bir kütüphanede çok sayıda okuyucunun Faulkner'ı ya da Steinbeck'i özgün dilinde okuyup tat alması mükemmel bir şeydir; ama bir gün gelip de orada hiç kimsenin Flaubert'i, Musil'i, Puşkin'i, Strindberg'i metinden okuyamaz hale gelmesi üzücü olur.

Bu gözlemlerden bana çok temel nitelikte görünen bir sonuç çıkarmaya çalışıyorum: görünenler başka şey hissettiriyor-sa da, dil alanında zorunlu en azla yetinmek,

çağımızın ruhuna aykırı olurdu. Kimlik diliyle küresel dil arasında doldurmayı bilmemiz gereken geniş bir alan, uçsuz bucaksız bir alan var...

Söylemimi aydınlatmak için bu kez en karmaşık ve sonuçları bakımından en ağır olabilecek bir örnek vermek isterdim - Avrupa Birliği örneğini. Her biri kendi tarihi çizgisine, kendi kültürel gelişmesine sahip ve kader birliği etmeye girişen bir ülkeler topluluğu. Elli yıl sonra federasyon, konfederasyon haline gelip geriye dönmemesine birbirleriyle kaynaşacaklar mı, yoksa tersine darmadağın mı olacaklar? Bu birlik Doğu Avrupa'ya doğru, Akdeniz'e doğru uzanacak mı ve hangi sınırlara kadar? Balkanlar! içine alacak mı? Mağrip ülkelerini? Türkiye'yi? Yakındoğu'yu? Kafkaslar'ı? Yarının dünyasında pek çok şey bu sorulara verilecek yanıtlara bağlı olacak, özellikle de farklı uygarlıklar arasındaki, farklı dinler arasındaki -Hristiyanlık, İslamiyet ve Yahudilik- ilişkiler. Ama Avrupa binasının geleceği ne olursa olsun, birliğin biçimi nasıl olursa olsun ve üye ülkeler ne olursa olsun, bugün karşımıza bir soru çıkıyor ve gelecek pek çok kuşak için de çıkmaya devam edecek: sayıları onlarcayı bulan çokdilliliğin üstesinden nasıl gelinecek?

Başka birçok alanda birleştirmeler, ayarlamalar yapılıyor, bir alay standartlar getiriliyor; o alanda ise ketum davranılıyor. Yarın tek paraya ve tek tip mevzuata ek olarak, tek bir ordu, tek bir polis ve tek bir hükümet olabilir; ama diller en cüce haliyle es geçilmeye kalkışılırsa, en tutkulu, en kontrolden çıkmış tepkilere meydan verilmiş olacaktır. Dramların önüne geçmek için çeviri tercih ediliyor, çeviri, çeviri, bedeli ne olursa olsun...

Bu arada kimsenin kararlaştırmadığı, pek çoklarını kızdıran, ama günlük gerçeklerin herkese kabul ettirdiği emrivaki bir birleşme gerçekleşmekte... İster öğrenci, gazeteci, işadamı, ister sendikacı ya da memur olsun, bir İtalyan, bir Alman, bir İsveçli ve bir Belçikalı bir kadeh içki etrafında bir araya gelmeye görsün, ister istemez ortak bir dile başvuruyorlar. Avrupa binası bundan yüz yıl hatta elli yıl önce inşa edilseydi, bu dil Fransızca olurdu; bugün İngilizce.

Bu iki zorunluluk, yani herkesin kendi kimliğini koruma istemiyle Avrupalılar arasında karşılıklı konuşma ve iletişim gereksinimi, mümkün olan en az engelle sürekli olarak bağdaştırılabilecek mi? Bu ikilemden çıkmak, insanların birkaç yıl sonra acı ve çıkışı olmayan dil çatışmalarına sürüklenmesini önlemek için, işi zamana bırakmak yetmez, zamanın ne yapacağını biz çok iyi biliyoruz.

Mümkün olan tek yol basit bir düşünceden yola çıkarak çokdilliliği destekleyecek ve bunu bir gelenek haline getirecek gönüllü bir eylemdir: bugün herkesin açıkça üç dile ihtiyacı vardır. Birincisi kendi kimlik dili; üçüncüsü İngilizce. Bu ikisi arasında, özgürce seçilmiş, genellikle ama her zaman değil, bir başka Avrupa dili mutlaka ikinci bir dil haline getirilmelidir. Herkes için bu dil okuldan başlayarak birinci yabancı dil olacak, ama aslında bundan da fazlası, gönlündeki dil, benimsediği dil, birleştiği dil, sevdiği dil olacaktır...

Yarın Almanya ile Fransa arasındaki ilişkiler her iki ülkenin İngilizce konuşanlarının elinde mi olacaktır, yoksa Fransızca konuşan Almanların ya da Almanca konuşan Fransızların mı? Yanıt hiçbir kuşkuya yer bırakmamalıdır. Ya İspanya ile İtalya arasında? Ya bütün Avrupalı ortaklar arasında? Günümüzde karşılıklı ticari, kültürel ve başka alanlardaki alışveriş ilişkilerinin öncelikle karşı tarafa özel bir

ilgi duyan ve bunu ona anlamlı bir kültürel bağıllıkla -onun kimlik dilini benimseyerek- gösterenlerin elinde olması için biraz sağduyu, biraz bilinç, biraz irade yeterli olacaktır; sadece bunlar ilişkiyi daha ileri götürebilir.

Gelecek yıllarda ayrıca, sadece kendi dillerini ve İngilizceyi bilen "genelciler"le, bu asgari paket dışında kendi kişisel yakınlıklarıyla özgürce seçilmiş, özel ve mesleki gelişimlerini gerçekleştirecek ayrıcalıklı iletişim dillerine de sahip "özelciler" olabilecek. İngilizceyi bilmemek daima ciddi bir engel oluşturacak, ama bir tek İngilizce bilmek de gitgide daha fazla oranda ciddi bir engel olacaktır. Hatta anadili İngilizce olanlar için bile.

Kendi kimlik dillerini konuşanların bugünkü uygarlığın onlara önerdiklerine erişmek istediklerinde, ondan asla vazgeçmek zorunda kalmamaları için onu korumak, onu asla yüzüstü bırakmamak; burulup öfkelenmeden, gençlere bunun aynı anda ne kadar gerekli ve ne kadar yetersiz olduğunu bıkıp usanmadan açıklayarak, üçüncü dil İngilizcenin eğitimini genelleştirmek; bu arada dilde çeşitliliği teşvik etmek, her ulusun içinde İspanyolcaya, Fransızcaya, Portekizceye, Almancaya, hatta Arapçaya, Japoncaya, Çinceye ve uzmanlaşması daha seyrek görülen, dolayısıyla da hem kişinin kendi için, hem de ortaklık için daha değerli yüz başka dile hakim çok sayıda insan olmasını sağlamak -böylesi bana iletişimdeki muazzam patlamadan, yoksullaşma, yaygın kuşku ve zihinsel karışıklıktan çok, her düzeyde zenginlik çıkarmak isteyen herkes için bilgelik yolu gibi geliyor.

Çokkültürlülüğü korumak için önerdiğim doğrultunun belli dozda bir gönüllülük istediğini inkar edecek değilim.

Ama bu çabayı harcamaktan kaçınır, her şeyi bugünkü akışına bırakırsanız ve gözlerimizin önünde kurulmakta olan evrensel uygarlık gelecek yıllarda da tamamen Amerikan, dili tamamen İngilizce, hatta tamamen Batılı gibi görünmeye devam edecek olursa, bana öyle geliyor ki, bundan kaybeden bütün dünya olacaktır. Gezegeenin bugünkü güç ilişkilerine katlanamayan büyük bir kesimini kendinden uzaklaştıracağı için Amerika Birleşik Devletleri; varoluş nedenleri olan her şeyi adım adım kaybedecekleri ve çıkışı olmayan bir isyana sürüklendikleri için Batılı olmayan kültürler; belki de hepsinden fazla, kendi dil ve kültür çeşitliliğini korumaktan acizken, kendilerini dışlanmış hissedenlerin ilk hedefi haline geleceği için her iki tabloda da kaybeden Avrupa.

4

Neredeyse bu denemeye iki başlık veriyordum: ölümcül kimlikler ya da panteri nasıl evcilleştirmeli? Neden panter? Çünkü eziyet edildiğinde öldürür, çünkü serbest bırakılırsa öldürür, en kötüsü de yaraladıktan sonra onu doğaya bırakmaktır. Ama gene de panter, çünkü panter evcilleştirilebilir de ondan.

Bu biraz kimlik arzusu konusunda bu kitapta söylemek iddiasında olduğum şey. Dünyanın bir cangıla dönüşmesinin önüne geçmek isteniyorsa, geleceğin geçmişteki en kötü görüntülere benzemesinin önüne geçmek isteniyorsa, elli yıl sonra, yüz yıl sonra çocuklarımızın biz güçsüzler gibi katliamlara, sürgünlere ve başka "temizlik hareketlerine" tanık olması ve bazen bunlara katlanmak zorunda kalmasının önüne geçmek isteniyorsa, pantere ne işkenceyle ne de merhametle davranılmaması, ama serinkanlılıkla

gözlemlenmesi, incelenmesi, anlaşılması sonra dizginlenmesi, evcilleştirilmesi gerekir.

Gerekli olduğunu hissettiğim her defasında kendimi "panter"in hangi yollarla dizginlenebileceğini söylemeye zorladım. Elimde beni buna yetkili kılan gerçeklere sahip olduğumdan değil; sadece bu düşünceye kapıldığımdan beri dilekler belirtmekle ve acil zorunlulukları sıralamakla yetinmek bana sorumluluk gibi gelmiyor. Sayfalar boyunca bana vaatkâr görünen bazı yollarla, çıkmaz sokak gibi gelenleri de işaret etmeliydim.

Bu kitap bunlar için bir çareler kataloğu değil; aynı derecede karmaşık ve birbirine hiç benzemeyen gerçeklikler söz konusu olduğundan, hiçbir formül bir ülkeden diğerine olduğu gibi aktarılamaz. "Formül" sözcüğünü bilerek kullanıyorum. Lübnan'da konuşmalar arasında, iktidarın çok sayıda dini cemaat arasında paylaşılmasını esas alan düzenlemeyi belirtmek için bu sözcük sık sık tekrarlanır. Çok genç yaşımdan beri İngilizce, Fransızca ve kuyumculuk işlerini hatırlatan "*sigha*" terimiyle, özellikle Arapça olarak etrafımda hep bunu duymuşumdur.

"Lübnan formülü", en kendine özgü yönleri içinde tek başına uzun uzun üzerinde durmaya değer, ama ben burada bu formülü tam da onun en az özel, en örnek niteliğindeki, en fazla açıklayıcı yönleri içinde ele alacağım. Hâlâ "mezhep" olarak adlandırılan, kendi yollarıyla, çok eskiye dayanan korkularıyla, kanlı çatışmaları ve şaşırtıcı barışmalarıyla yirmi küsur cemaatin envanterini değil, ama sadece dengelere saygının titiz bir kota sistemiyle güvence altına alınmasına dayanan kurucu fikri.

Söylemimi daha iyi oturtabilmek için işe şu soruyla başlıyorum: bir ülkenin insanları kendilerinin farklı farklı cemaatlara -dini, dilsel, etnik, ırksal, buduna ilişkin ya da başkası- ait olduklarını hissediyorlarsa, bu gerçeğe nasıl baş edilmeli? Bu aidiyetleri hesaba katmalı mı? Ne ölçüde? Yoksa onları bilmezden mi gelmeli? Görmüyormuş gibi mi yapmalı?

Yanıtlar yelpazesi geniş. Modern Lübnan'ın kurucularının tasarladığı yanıt çok kesin biçimde uç bir seçimi temsil ediyor. Çok cemaatliliği açık bir biçimde tanıması bakımından saygıya değer, ama bu tanımanın mantığını aşırılığa kadar vardıran bir yanıt. Bir örnek oluşturabilirdi, bir karşı-örnek haline geldi. Geniş ölçüde kısmen Ortadoğu'nun karmaşık gerçeklerinden, ama kısmen de bu formülün yetersizliklerinden, katılıklarından, tuzaklarından, tutarsızlıklarından.

Deneyimi bu yüzden bütünlüğü içinde karalamak da gerekmez. Sözüme "saygıya değer" diyerek başladım, çünkü iktidarı olduğu gibi cemaatlerden birine vermek ve ötekileri boyun eğmeye ya da yok olmaya mahkûm etmek yerine, her cemaate bir yer vermek saygıya değer; tek dinli, tek ideolojiye bağlı, tek partili ya da tek dilli, ya da cemaatler sınırının iyi tarafında doğma şansına sahip olmayanların boyun eğmekten, sürgünden, ya da ölümden başka seçeneklerinin olmadığı devletlerin ağır bastığı bir bölgede, özgürlüklerin boy atmasına ve sanatın gelişmesine zemin hazırlayan hassas dengeli bir sistem tasarlamış olmak saygıya değer. Bütün bu nedenlerden dolayı, Lübnan deneyimi başarısızlıklarına rağmen benim gözümde bir iç savaşla sonuçlanmayan ya da henüz sonuçlanmayan, ama görece istikrarlarını baskı, zulüm, sinsice bir "temizlik" ve tepeden

inme bir ayrımcılık üzerine dayandıran Orta Doğu'daki ve başka yerlerdeki öteki deneyimlerden hâlâ çok daha onurlu.

Yani, saygıya değer bir düşünceden yola çıkan Lübnan formülü, buna rağmen yozlaşmıştır. Kota sisteminin ve "cemaatleri temel alan" her hayalin sınırlarını açık biçimde göstermesi bakımından örnek oluşturacak nitelikte bir çarpıklık.

Lübnan formülünün "mucitlerinin" en başta gelen endişesi, bir seçim sırasında Hristiyan bir adayla Müslüman bir adayın karşı karşıya gelmesinin ve her cemaatin bir anda kendiliğinden "kendi oğlunun" etrafında seferber olmasının önüne geçilmesiydi; benimsenen çözüme göre çeşitli üst düzey görevler önceden dağıtılacak, böylece rekabetin hiçbir zaman iki cemaat arasında değil, ama aynı cemaate mensup adaylar arasında geçmesi sağlanacaktı. Kuram olarak zekice ve mantıklı bir düşünce. Buna rağmen, Cumhurbaşkanlığından Parlamentoya ve devlet memuriyetlerine kadar iktidarın her düzeyine uygulamaya kalkışılınca, gerçekte olan, önemli her mevkiin tek bir cemaatin "mülkiyeti" haline gelmesi oldu!

Tek bir göreve talip iki aday arasından en yeteneklinin değil de, bağlı olduğu cemaatte o mevkide "hak sahibi" olan kişinin seçildiği bu aptalca sisteme karşı gençliğimde sık sık sesimi yükseltmişimdir. Bugün bile, bana fırsat verildiğinde aynı tepkiyi gösteriyorum. Tek fark, on dokuz yaşındayken bu sistemi ne olursa olsun bir başkasıyla değiştirmek istememdi. Kırk dokuz yaşında, bunun hâlâ değişmesini diliyorum, ama ne olursa olsun şeklinde değil.

Bunları yazarken, biraz Lübnan'dan öteye bakıyorum. Orada kurulan sistem yozlaşmayla sonuçlandıysa da, bu gerçeklikten daha yoz sonuçlar çıkartmak gerektiğini

sanmıyorum. Sözelimi, çok cemaatli toplumların "demokrasiye uygun olmadığını" ve oralarda iç barışı ancak çok otoriter bir iktidarın koruyabileceğini düşünmek gibi.

Son yıllardaki olaylar aksini ortaya koymuş olmasına karşın, bazı demokratların bile çoğu zaman, hâlâ bu türden "gerçekçi" geçinen söylemlerde bulunduğunu duyuyoruz. Demokrasi "etnik" denilen sorunları çözmede her zaman başarılı olamıyorsa da, diktatörlüğün bunu daha iyi başaracağını gösterdiği de hiçbir zaman ispatlanmış değil. Tek partili Yugoslav rejimi iç barışı korumada, Lübnan'daki çok partili sistemden daha mı becerikli çıktı? Dünya artık çeşitli halkların birbirlerini öldürdüğünü görmez olduğu için, Mareşal Tito otuz yıl önce ehven-i şer gibi görünebilirdi. Bugünse tam tersine, temeldeki hiçbir sorunun çözülmediğini fark ediyoruz.

Eski komünist dünyanın çoğu ülkesinde olanlar zihinlerde hâlâ o kadar taze ki, uzun uzun ispatlamaya kalkmayı gereksiz kılıyor. Ama her türlü demokrasi yaşamını engelleyen iktidarların, aslında geleneksel aidiyetlerin güçlenmesini destekledikleri olgusu üzerinde ısrar etmek belki de lüzumsuz kaçmaz; bir toplumun içine kuşku yerleştğinde tutunacak en son dayanışma en derinlerde olmalıdır; ve her türlü politik ya da sendikal ya da akademik özgürlük kösteklendiğinde, ibadet yerleri insanların toplanıp tartışabileceği ve düşman karşısında kendilerini birlik içinde hissedebilecekleri tek yer haline gelir. Ne kadar çok insan "proleter", ve "enternasyonalist" olarak Sovyet dünyasına girmiş ve sonunda hiç olmadığı kadar "dindar" ve "milliyetçi" olup çıkmıştır. Zaman ilerledikçe, sözde "laik" diktatörlükler dinci fanatizmin fidanlığı gibi görünmeye başladılar.

Demokrasinin olmadığı bir laiklik, hem demokrasi hem de laiklik için bir felakettir.

Ama burada duruyorum, bunu çürütmede yoğunlaşmanın ne yararı var? Özgür ve adil bir dünya özleyen herkes için her türlü diktatörlük, dinsel aidiyetlere, etnik aidiyetlere ya da kimliğe ilişkin sorunları çözmede gösterdiği apaçık yetersizlik üzerinde özel olarak konuşmaya değmeyecek kadar kabul edilemez bir çözümdür. Tercih ancak demokrasinin çerçevesi içinde yer alabilir.

Yalnız, bütün bunlara rağmen, fazla ilerlemiş sayılmam. Çünkü birlikte yan yana uyum içinde yaşamının gerçekleşmesi için "demokrasi" demek yetmiyor. Demokrasi var, demokrasi var; ve bu alandaki ölümcül çarpıklıklar, diktatörlüğünkilerden aşağı kalmıyor. Çok kültürlülüğün korunması ve demokrasinin temel ilkelerine saygı konusunda iki yol bana özellikle tehlikeli görünüyor: kuşkusuz, saçmalığa vardırılan bir kota sistemi, ama bir o kadar da, bunun tam tersi bir seçim olan, hiçbir sınır çizmeden sadece çoğunluk yasasını dikkate alan sistem.

Bu yollardan ilkinde, Lübnan örneği, tek olmasa da, tabii ki en anlamlı örneklerden biri. Gerginlikleri yumuşatmak umuduyla ve insanları adım adım "ulusal bir cemaat" e ait oldukları duygusuna doğru itme planıyla bizlere iktidarın geçici olarak cemaatler arasında paylaşıldığı söyleniyor. Ama sistemin mantığı bambaşka bir yöne doğru kayıyor: "pasta"nın paylaşılması söz konusu olduğunda, her cemaatte kendi payının çok ince olduğunu, apaçık bir haksızlığın kurbanı olduğunu ileri sürme eğilimi baş gösteriyor ve bu hoşnutsuzlukları propagandalarında sürekli işleyen politikacılar ortaya çıkıyor.

Kendilerini boş vaatlere kaptırmayan politikacılar yavaş yavaş bir kenara itiliyor. O zaman da, farklı "kabilelere" ait olma duygusu zayıflayacağına güçleniyor, ulusal cemaate ait olma duygusu büsbütün ya da neredeyse yok olacak kadar azalıyor. Hep bir burukluk, bazen de kan gölü içinde. Bu sistem Batı Avrupa'ya gelindiğinde Belçika'yı yaratıyor; Ortadoğu'ya gelindiğindeyse Lübnan'ı.

Biraz şemalaştırıyorum ama etnik sorunların ele alınışında, cemaat aidiyetlerini yeniden tanımlanan, genişletilmiş bir ulusal kimlik içine katmak yerine, bunların ikame kimlikler haline dönüşmesine izin veren belli bir çizgi aşıldığı an yönelinen senaryo budur.

Ulusal birlik içinde belli sayıda aidiyetlerin -dinsel, dinsel, bölgesel, vb.- tanınması çoğu zaman gerginlikleri hafifletebilir ve farklı yurttaş grupları arasındaki ilişkileri sağlıklı bir hale getirebilir; ama bu, arzu edilenin tersi bir etki yaratması için pek az şey yettiğinden, öyle rasgele kalkışılmayacak nazik bir süreçtir. Bir azınlık grubunun bütünlüğe katılmasının kolaylaştırılması istenmiş, yirmi yıl sonra ise bu grubun artık içinden çıkmayı başaramayacağı bir getoya kapatıldığı fark edilmiştir; ve farklı yurttaş grupları arasındaki havayı düzeltmek yerine, varoluş nedenlerini ve sermayelerini buna bağlayan politikacılarla artık düzelemeyecek bir hale gelen boş vaatlerden, karşılıklı suçlamalardan ve hırçın taleplerden oluşan bir sistem ortaya konmuştur.

Acı çeken bir topluluğun iyiliği için yürürlüğe konsa bile her türlü ayrımcı uygulama tehlikelidir. Sadece bu yolla bir haksızlığın yerini başka bir haksızlığın alması yüzünden ve nefretle kuşkuyu pekiştirdiği için değil, ama benim gözümde daha da vahim bir ilke nedeniyle: bir insanın toplumdaki yeri,

onun şu ya da bu cemaate ait oluşuna bağlı kalmaya devam ettikçe, bölünmeleri daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramayan çarpık bir sistem hâlâ sürdürölüyor demektir; mantıklı tek hedef olarak, onurlu tek hedef olarak eşitsizliklerin, haksızlıkların, ırkçı ya da etnik, dinsel ya da başka türden gerginliklerin azaltılmasının yollarını araştırmak, aidiyetleri ne olursa olsun her yurttaşın bütün haklarına sahip bir yurttaş gibi muamele görmesi için çalışmak demektir. Elbette böyle bir ufka bugünden yarına hemen ulaşılamaz, ama bu, gidişi tam aksi yöne çevirmek için bir neden de olamaz.

5

Kotalar sisteminin ve "cemaatçiliğin" sapmaları dünyanın farklı bölgelerinde o kadar çok drama neden oldu ki, tam tersi tavrı, yani farklılıkları yok saymayı ve her şeyi çoğunluğun ya-nılmaz diye adı çıkmış kararına bırakmayı tercih eden tavrı haklı çıkarmış gibi görünüyor.

İlk bakışta bu tavır, en saf haliyle demokrasinin sağduyusunu yansıtır gibi görünüyor: yurttaşlar arasında Müslümanlar, Yahudiler, Hıristiyanlar, Siyahlar, Asya kökenliler, İspanya kökenliler, Wallonlar, Flamanlar varmış, bilinmek istenmiyor, bunların her birinin seçimlerde bir oy hakkı var ve genel seçimden daha mükemmel bir yasa yok! Bu kutsal "yasa"da can sıkıcı olan, gökyüzü kararmaya başladığı an onun doğru dürüst çalışamaz hale gelmesi. 1920'lerin başında Almanya'da genel seçim kamuoyunun eğilimlerini yansıtan hükümet koalisyonlarının kurulmasına yarıyordu; 1930'ların başında ağır bir sosyal kriz ve ırkçı propaganda atmosferi altında yapılan aynı genel seçimler demokrasinin sonunu getirdi; Alman halkı kendini yeniden

rahatça ifade edebildiğinde ölü sayısı çoktan onlarca milyonu bulmuştu. Çoğunluk yasası her zaman demokrasiyle, özgürlükle ve eşitlikle eşanlamlı olmuyor; kimi zaman zorbalıkla, köleleştirmeye ve ayrımcılıkla eşanlamlı oluyor.

Bir azınlık baskı görüyorsa, oy hakkı onu ille de özgür kılamıyor, hatta daha da eziyor. İktidarın bir çoğunluk grubuna bırakılarak azınlıkların çektiklerinin azaltıldığını savunmak için çok saf -ya da tersine çok pervasız- olmak gerek. Ruanda'da Hutular'ın nüfusun yaklaşık onda dokuzunu, Tutsiler'inse onda birini oluşturduğu tahmin ediliyor. Bugün orada yapılacak "özgür" bir seçim etnik bir sayım olmaktan öteye gitmeyecektir ve buna hiçbir önlem almadan çoğunluk yasası uygulamaya kalkışılacak olursa, işin sonu kaçınılmaz olarak bir toplu kıyım ya da bir diktatörlüğe varacaktır.

Bu örneği rasgele vermiş değilim. 1994'teki katliama eşlik eden politik tartışmalarla ilgilenildiğinde, aşırıların daima demokrasi adına hareket ettiklerini, hatta ayaklanmalarını 1789 Fransız İhtilali'yle, Tutsiler'in yok edilmesini ise Robespierre ve arkadaşlarının giyotin saltanatının sürdüğü devirlerde yaptığı gibi, ayrıcalıklı bir kastın ortadan kaldırılmasıyla kıyaslayacak kadar ileri gittiklerini görüyorsunuz. Hatta bazı Katolik rahipler, "yoksullardan yana" olmaları ve "öfkelerini anlamak" gerektiği inancıyla işi, bir soykırımın işbirlikçileri haline gelmeye kadar vardırırmışlardı.

Bu türden bir dayanağın beni endişelendirmesinin tek nedeni, katilin nefret edilesi davranışına soyluluk kazandırmaya çalışılması değil, aynı zamanda en soylu ilkelerin bile ne yollarla "çarpıklaştırılabileceğini" göstermesi. Etnik kıyımlar hep en güzel bahanelere sığınarak gerçekleştirilir - adalet, eşitlik, bağımsızlık, insan hakları,

demokrasi, ayrıcalıklara karşı mücadele. Şu son yıllarda çeşitli ülkelerde olanlar, genel seçim kavramının kimlik anlaşmazlığı çerçevesinde kullanıldığı her durumda bizleri kuşku duymaya itmeliydi.

Apartheid'ın kaldırılmasına kadar Güney Afrika'da olduğu gibi, ayrımcılığa maruz kalan insan toplulukları arasında bazıları ülkelerinde çoğunluktadır. Ama çoğu zaman durum tersinedir, acı çekenler, en temel haklarından yoksun bırakılanlar, sürekli dehşet içinde, aşağılanma halinde yaşayanlar azınlıklardır. Adınızın Pierre ya da Mahmut ya da Baruh olduğunu itiraf etmekten korktuğunuz ve bunun dört ya da kırk kuşaktan beri sürdüğü bir ülkede yaşıyorsanız; zaten yüzünüzde aidiyetinizin rengini taşıdığınız için, bazı yerlerde "görünür azınlıklar" denilen azınlıklardan olduğunuz için böyle bir "itirafta bulunmanıza gerek bile kalmayan bir ülkede yaşıyorsanız; o zaman "çoğunluk" ve "azınlık" sözcüklerinin her zaman demokrasi sözlüğünün içinde yer almadığını anlamanız için uzun açıklamalara ihtiyacınız yoktur.

Demokrasiden söz edebilmek için fikir tartışmasının görece bir huzur ortamında gerçekleşmesi gerekir; bir oylamanın anlamı olabilmesi içinse özgür ifade sayılabilecek tek şey olan görüş oyunun, otomatik oyun, etnik oyun, fanatik oyun, kimlik oyunun yerini alması gerekir. Cemaatlere dayanan ya da ırkçı ya da totaliter bir mantık içine girildiği an, dünyanın her yerinde demokratların rolü artık çoğunluğun tercihlerini en ön plana çıkartmak değil, gerekirse çoğunluk kuralına karşı, ezilenlerin haklarına saygı duyulmasını sağlamak olmalıdır.

Demokraside kutsal olan, mekanizmalar değil, değerlerdir. Mutlaka ve en küçük bir ödün vermeden saygı gösterilmesi gereken şey, insanların, inançları ve renkleri ne olursa olsun, sayısal önemleri ne olursa olsun, kadın, erkek ve çocuk, bütün insanların onurudur; oylama biçimi bu zorunluluğa uygun hale getirilmelidir.

Eğer genel seçim fazla adaletsizliğe yol açmadan özgürce gerçekleşebiliyorsa, ne âlâ; yoksa korkuluklar tasarlamak gerekir. Bütün büyük demokrasiler şu ya da bu dönemlerinde buna başvurmuşlardır. Çoğunluk esasının egemen olduğu İngiltere'de, Kuzey İrlanda'daki Katolik azınlık sorununun bir çözüme bağlanması istendiğinde, yalnızca o zalimce çoğunluk kuralını esas almayan farklı oylama sistemleri düşünülmüştür. Fransa'da son dönemde özel bir sorunun kendini gösterdiği Korsika için, ülkenin geri kalan kısmından farklı, bölgesel bir oylama sistemi yürürlüğe konmuştur. Birleşik Devletlerde, bir milyon nüfuslu Rhode Island'ın iki senatörü varken, otuz milyon Kaliforniyalı'nın da iki senatörü vardır, büyük eyaletlerin daha zayıf olanları ezmesini önlemek için kurucu ataların çoğunluk yasasına attığı bir çelme.

Ama bir sözcükle yeniden Güney Afrika'ya dönmek istiyorum. Çünkü bir dönem karışıklığa neden olabilecek bir slogan, *majority ruh* ya da çoğunluk hükümeti sloganı revaçtaydı. Nel-son Mandela gibi adamların yaptığı gibi, amacın ne beyaz bir hükümetin yerine siyah bir hükümet koymak, ne de bir başkasına ayrımcılık uygulamak olmadığıнын, ama kökenleri ne olursa olsun bütün yurttaşlara aynı siyasal hakların verilmesi olduğunun, kendilerinin bu noktadan itibaren ister Afrika kökenli, ister Avrupa ve Asya kökenli ya da melez olsun, beğendiği yöneticileri seçmekte

özgür olduklarının belirtilmesi koşuluyla Apartheid bağlamında anlaşılabilir bir kestirmeydi.

Bir gün Birleşik Devletler başkanlığına bir siyahın, Güney Afrika başkanlığına bir beyazın seçilmesini düşünmeyi engelleyecek hiçbir şey yok. Gene de böyle bir olasılık ancak etkili bir iç barış, bütünleşme ve olgunlaşma sürecinin sonunda, her aday kendi yurttaşları tarafından, miras aldığı aidiyetlere göre değil, nihayet insani nitelikleri ve görüşleri esas alınarak değerlendirilebileceği zaman mümkün gibi görünüyor. Henüz o noktada olmadığımızı söylemeye gerek yok. İşin gerçeği, bu her yer için böyle. Ne Amerika Birleşik Devletlerimde, ne Güney Afrika'da, ne de başka bir yerde. Durumlar bazı ülkelerde diğerlerinde olduğundan daha iyi geliyor; ama harita üzerinde ne kadar ararsam arayayım, bütün adayların dinsel ya da etnik aidiyetlerinin seçmenlerince önemsenmediği tek bir yer bile bulamadım.

Eski demokrasilerde bile bazı katılıklar sürüp gidiyor. Bugün bana "Roma Katolik Kilisesi'ne mensup" birinin Londra'ya başbakan olması hâlâ zor gibi geliyor. Fransa'da inançlı ya da değil, mensupları seçmenlerin kişisel erdemlerinden ve politik hedeflerinden başka bir şeyi dikkate almasından etkilenmeksi-zin, en üst düzey görevlere talip olabilen Protestan azınlığa karşı artık hiçbir önyargı yok; buna karşılık altı yüz küsur metropol seçim bölgesinden hiçbiri Millet Meclisine Müslüman bir üye seçmemiştir. Bir oylama, toplumun kendisinin ve farklı bileşenlerinin ufkunun yansımından başka bir şey değildir. Teşhis konulmasına yardımcı olur ama asla tek başına çare bulamaz.

Belki de son sayfalarda Lübnan'daki, Ruanda'daki, Güney Afrika'daki ya da eski Yugoslavya'daki durumları uzun uzun konu etmekten kaçınmalıydım. Son onyıllardır oraları

kana bulayan dramlar günlük gazeteleri o kadar meşgul etti ki, bunların yanında bütün öteki gerginlikler hafif, hatta önemsiz kalabilirdi. Oysa -hatırlatmaya gerek var mı?- bugün tek bir ülke yok ki, yerleşik ya da göçmen, farklı halk topluluklarının birlikte yaşayabileceği şekilde dşnebilsin. Her yerde üzeri az çok ustalıkla örtülmüş ve genel olarak ciddileşme eğiliminde gerginlikler var. Zaten çoğu zaman sorun aynı anda birçok düzeyde birden kendini gösteriyor; mesela Avrupa'da devletlerin çoğunda aynı anda bölgesel ve dilsel sorunlar, göçmen toplulukların varlığından kaynaklanan sorunlar ve bugün artık daha yumuşak olan ama her biri kendi tarihine, kendi diline ve kendi duyarlılıklarına sahip yirmi otuz kadar ulusun "ortak yaşamını" rgtlemek söz konusu olacağından, Avrupa Birliği'ne katılma gerçekleştikçe ortaya çıkacak "kıtalıların" sorunları var.

Elbette orantı duygusunu korumak gerekir. Her ateş vebanın habercisi değildir. Ama hiçbir ateş omuz silkerek geçiştirilemez. Grip salgınından da endişe edilmiyor mu? Virüsün seyri sürekli olarak izlenmiyor mu?

Tabii ki her "hasta"ya aynı tedavi uygulanmaz. Bazı vakalarda kurumsal "bariyerler" yerleştirmek hatta "vahim bir evveliyatı" olan ülkelerde hem katliamları ve ayrımcılıkları önlemek hem de okkltrllğ korumak için uluslararası toplum tarafından etkin bir üst denetim sistemi getirmek gerekir; ötekilerin çoğu için özellikle sosyal ve entelektüel havayı düzeltecek daha ince ayarlamalar yeterlidir. Ama kimlik hayvanını evcilleştirmenin en iyi yolu konusunda serinkanlı ve küresel düşünme zorunluluğu her yerde kendini hissettiriyor.

Sonsöz

Buraya kadar katettiğim yolu izlemiş olanlar, bana göre, bu düşüncelerimin şu ana düşünceden yola çıkması gerektiğini okuduklarında şaşırmayacaklar: her insan az da olsa, yaşadığı ülkeyle ve bugünkü dünyamızla özdeşleşebilsin. Bu da gerek kişinin bizzat kendisi, gerekse tek tek ya da grup halinde karşısındakiler tarafından benimsenecek birtakım davranış ve alışkanlıkları kapsıyor.

Her birimiz kendi çeşitliliğini üstlenmeye, kimliğini en üst aidiyet konumuna yükseltilmiş ve dışlanma aracı, bazen de savaş aleti haline getirilmiş tek bir aidiyetle eritmek yerine, çeşitli aidiyetlerinin toplamı gibi algılamaya teşvik edilmelidir. Özellikle de, içinde yaşadıkları toplumun kültürüyle içinden çıktıkları kültür örtüşmeyen herkesin, bu çifte aidiyeti fazla yara almadan üstlenebilmesi, kökenlerindeki kültürlerine bağlılıklarını koruyabilmeleri, onu utanç verici bir hastalık gibi gizlemek zorunda kalmamaları ve yanı sıra, onları kabul eden ülkeye kendilerini açabilmeleri gerekir.

Böyle ifade edildiğinde bu temel ilke en başta göçmenleri ilgilendiriyor gibi görünüyor, ama hep aynı toplum içinde yaşadıkları halde çıkış kültürlerine duygusal bir bağla bağlı kalanları da -birçokları arasında, bugünkü tanımları olan *african americans*'la çifte aidiyetlerinin ne olduğu açık seçik ortaya konulan Amerikalı siyahları düşünüyorum- kapsıyor; bu temel ilke, sahip oldukları tek vatanda dinsel, etnik, sosyal ya da daha başka nedenler yüzünden kendilerini "azınlıkta" hisseden, "ayrı" hisseden herkesi de kapsıyor. Herkes için Farklı aidiyetlerini huzur içinde yaşayabilmek kendi gelişimleri bakımından olduğu kadar iç barış açısından da büyük önem taşıyor.

Toplumların da, tarih boyunca kimliklerini oluşturan ve onlara hâlâ şekil veren çok sayıda aidiyetlerini aynı şekilde üstlenmeleri gerekirdi; herkesin etrafında gördüğüyle özdeşleşebilmesi için, herkesin yaşadığı ülkenin imajında kendini bulabilmesi ve genellikle olduğu gibi tedirgin, hatta kimi zaman düşman bir seyirci olarak kalmak yerine, buna dahil olması yolunda yüreklendirildiğini hissetmesi için, çeşitliliklerini gözle görünür simgelerle içlerine sindirdiklerini göstermek amacıyla çaba harcamaları gerekirdi.

Elbette bir ülkenin kabullendiği bütün aidiyetler aynı önemde olamaz, konu hiçbir şeyle örtüşmeyen bir vitrin eşitliği istemek değil, farklı ifade yollarının meşruluğunu vurgulamak. Bir örnek olarak, dinsel açıdan Fransa'nın Katolik geleneğin ağır bastığı bir ülke olduğundan hiç kuşku yok; bu onun Protestan bir boyutu, Musevi bir boyutu, Müslüman bir boyutu ve her dine derin bir kuşkuyla bakan "Voltaire'ci" bir boyutu kabul etmesine engel değil; bu boyutlardan her biri -liste bu kadarla da kalmaz- ülkenin hayatında ve kimliğini derinden kavrayışında anlamlı bir rol oynamıştır ve oynamaya da devam etmektedir Bu arada, Fransız dilinin de birçok aidiyetten oluşan bir kimliği olduğu açıktır; önce Latin, evet ama aynı derecede Germen, Kelt, sonra Afrika'dan, Antiller'den, Arapçadan, Slavca-dan gelen katkılar ve onu mutlaka bozması gerekmeyen ama zenginleştiren daha yakın dönemlerdeki başka etkiler.

Burada sadece Fransa'nın durumuna değindim, aslında bu konuda çok daha fazla yayılabılırdım. Her toplumun kendiyle ve kimliğiyle ilgili son derece kendine özel bir imajı olduğu yadsınamaz. Yeni Dünya ülkeleri, özellikle de Birleşik Devletler için kimliklerinin çeşitli aidiyetlerden oluştuğunu

kabul etmek ilke olarak sorun yaratmaz, çünkü bu ülkeler her kıtadan kopup gelen göçmenlerin katkılarıyla oluşmuşlardır. Ama bu göçmenlerin hepsi aynı koşullarda gelmemiştir. Kimileri daha iyi bir hayat arıyordu, kimileriye istemedikleri halde zorla kaçırılıp getirilmişlerdi. Bütün göçmen çocuklarının ve daha Kolomb öncesi dönemlerde oralarda yaşayanların soylarının, içinde yaşadıkları toplumla tam anlamıyla özdeşleşebilmesi uzun, çok uzun, henüz tamamlanmamış ve zorlu bir sürecin sonunda gerçekleşebilecektir. Ama orada sorun farklılık ilkesinden çok, bunun işleyişindedir.

Bu arada, ulusal kimlik sorunu farklı biçimde kendini gösteriyor. Olayların gelişimiyle bir göçmen toprağı haline gelen ama böyle bir misyon için kendini uygun görmeyen Batı Avrupa'da bazı halklar, kimliklerini sadece kendi öz kültürlerine referanstan başka türlü algılamada hâlâ zorlanıyorlar. Bu, uzun zaman bölünmüş ya da bağımsızlıklarından yoksun bırakılmış halklar için özellikle gerçek; onlara göre tarih içinde sürekliliği sağlayan, bir devlet ve ulusal bir toprak değil, kültürel ve etnik bağlar. Buna rağmen, bütünü içinde Avrupa, birleşmeye yaklaştığı ölçüde, kimliğini dilsel, dinsel ve daha başka aidiyetlerinin bir toplamı gibi kavramak zorunda kalacak. Eğer tarihinin her ögesini talep etmez ve gelecekteki vatandaşlarına Alman ya da Fransız ya da İtalyan ya da Yunanlı olmaktan vazgeçmeden kendilerini tamamen Avrupalı gibi hissedebilmeleri gerektiğini açık seçik söylemezse, var olmaktan düpedüz çıkacak.

Yeni Avrupa'yı yaratmak Avrupa için, onu oluşturan ülkelerin her biri için ve biraz da dünyanın geri kalan kısmı için yeni bir kimlik kavramı yaratmaktır.

Amerikan örneği gibi, daha başka pek çok örnek gibi, bu örnekle de ilgili söylenecek çok şey var ama ayrıntılara girmenin kışkırtıcılığına direniyorum ve sadece, benim gözümde önem taşıyan, kimliğin "işleyişı"nin bir yönüne değinmekle yetiniyorum: bir ülkenin ya da Birleşik Avrupa gibi bir bütünün üyesi olduğunuz an, onu oluşturan öğelerden her biriyle belli bir akrabalık hissetmeden edemezsiniz; elbette öz kültürünüzle olan çok özel ilişkiyi ve ona karşı belli bir sorumluluğu korursunuz, ama öteki bileşenlerle de ilişkiler dokunmaya başlamıştır. Bir Piemonteli kendini İtalyan hissettiği andan itibaren, Torino'ya ve onun geçmişine duyduğu özel sevgi içinde saklı kalsa da, Venedik'in ve Napoli'nin tarihine ilgisiz kalamaz. Aynı şekilde, bu İtalyan kendini Avrupalı hissettikçe Amsterdam ya da Lübeck yörüngeleri onun için gitgide daha az uzak, gitgide daha az yabancı gelecek. Bu oluşum belki iki üç kuşağı bulacak, bazıları içinse biraz daha fazla; ama ben daha şimdiden bütün kıta vatanlarıymış, orada yaşayanlar da vatandaşlarıy-mış gibi davranan genç Avrupalılar tanıyorum.

Aidiyetlerimden her birini yüksek sesle talep eden ben, doğduğum bölgenin de kabileler çağını, kutsal savaşlar çağını, ölümcül kimlikler çağını geride bırakarak ortak bir şeyler inşa etmek için aynı yolu izleyeceği günü hayal etmekten kendimi alamıyorum. Tıpkı Lübnan'a, Fransa'ya ve Avrupa'ya dediğim gibi, bütün Ortadoğu'ya "vatan" ve her isimde, her kökenden Müslüman, Yahudi ve Hristiyan, bütün çocuklarına "vatandaş" diyebileceğim günün hayalini kuruyorum. Sürekli kuran ve önceden hisseden kafamın içinde bu çoktan oldu bile; ama bir gün gerçek zeminde ve herkes için aynen öyle olmasını isterdim.

Baştaki söylemime geri dönmek ve her ülkeye dair daha önce söylediklerimi küresel düzlemde tekrarlamak için parantezi istemeye istemeye kapatıyorum: öyle olmalı ki, hiç kimse kendini doğmakta olan uygarlıktan dışlanmış hissetmesin, herkes orada kendi kimlik dilini ve öz kültürüne ait bazı simgeleri bulabilsin, gene orada herkes, ülküselleştirilen bir geçmişte sığınak aramak yerine, azıcık da olsa kendini, etrafını kuşatan dünyanın içinden yükseldiğini gördüğü şeyle özdeşleştirebilsin Bunun yanı sıra, herkes kimliği olarak kabul ettiği şeye, yeni yüzyıl, yeni binyıl boyunca gitgide daha fazla önem kazanmaya aday yeni bir bileşen katabilmeli: insanlık macerasına da dahil olma duygusunu.

İşte kimlik arzusu ve ölümcül sapmaları konusunda aşağı yukarı söylemek istediklerim. Amacım sorunu didik didik etmektir, ancak hâlâ ilk kekelemelerdeyim, yazdığım her paragrafta içimden yirmi sayfa daha yazmak geliyordu. Yazdıklarımı tekrar okuduğumda bu sayfalarda gerekli tonu - ne fazla soğuk, ne fazla ateşli- ya da ikna etmek için yerinde gerekçeleri ya da en doğru formülleri bulduğumdan emin değilim. Ama bu pek önemli değil, ben sadece birkaç fikir ortaya atmak, bir tanıklık getirmek ve bana her zaman son derece büyüleyici, son derece şaşırtıcı gelen, bana hayat veren bu dünyayı izledikçe daha da çok meşgul eden konular üzerine düşünülmesini sağlamak istedim.

Genelde, bir yazar son sayfaya geldiğinde en kalpten dileği, kitabının yüz yıl sonra, iki yüz yıl sonra hâlâ okunuyor olmasıdır. Kuşkusuz bu asla bilinemez. Sonsuz olması istenen ve ertesi gün ölen kitaplar varken, bir okullunun eğlence olsun diye yazdığı sanılan bir başkası ayakta kalır. Ama daima umut edilir.

Ben ne bir eğlencelik ne de edebi bir eser olan bu kitap için o dileği tersine çevireceğim: torunum yetişkin biri olup da, günün birinde rastlantıyla aile kitaplığında onu keşfettiğinde biraz sayfalarını karıştırsın, biraz göz atsın, sonra omuz silkerek ve büyükbabasının zamanında hâlâ böyle şeylerin konuşulmasına ihtiyaç duyuluşuna hayret ederek hemen aldığı tozlu yere geri koysun.